

A BOCSKAI SZABADSÁGHARC 1605. ÉVI HADJÁRATA

Nagy László

A Bocskai szabadságharc 1605. évi diadalmas hadjáratának 350. évfordulóján néphadseregünk katonái dolgozó népünkkel egyetemben büszkén, hálás szívvel gondolnak a Habsburg zsarnokság ellen fegyvert fogó hajdukra és jobbágyokra, valamint az igaz ügyért harcoló nép szabadságharcos hadavezérére; Bocskai Istvánra.

Háromszázötven év roppant távlatát nem burkolja a feledés homályába hősi múltunk gazdag történetét. Éppen ellenkezőleg, csak most ragyog fel igazi fényében, méltó értékelésben szabadságharcos őseink dicső tetteinek emléke, a szabad hazáját építő magyar nép történetírásában.

A hősi múlt felelevenítése, — az értékes tapasztalatok és tanulságok megszerzése mellett — harcra, helytállásra buzdító példáival fokozza erőnket, elszántságunkat abban a küzdelemben, amelyet népünk szabadságának, békés alkotó munkájának biztosításáért folytatunk. Jelen tanulmány ezt a célt kívánja szolgálni haladó hagyományaink egy értékes fejezetének, a Bocskai vezette szabadságharc 1605. évi győzelmes hadjárata történetének felelevenítésével.

A Bocskai szabadságharc katonai története egyik legkevesbé feldolgozott területe hadtörténetírásunknak, de még ezen belül is az 1605. év katonai történetét dolgozták fel legkevesbé kielégítő módon és mértékben. Az egyedüli összefoglaló tanulmány, Rónai Horváth Jenő 1893-ban megjelent munkája, egyrészt forrásanyagának szűk volta, másrészt, de nem utolsósorban, történelemszemlélete miatt, nem képes betölteni azt a feladatot, hogy méltó képet adjon népünk 1604—1606-os hősi küzdelmeiről.¹

¹ Rónai Horváth Jenő: Bocskay István háborúja Rudolf ellen. Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HK.) 1893. 569—634. o. A szerző csak Érsekújvár elfoglalásáig tárgyalja az eseményeket, s a dunántúli és erdélyi hadműveleteket nem ismerteti. Munkájában döntően Orteliusra és Istvánffyra támaszkodik, s ezen túlmenően levéltári anyagot csak igen csekély mértékben használ. A szabadságharcnak csak rendi jellemvonásait látja, s így olyan megállapításra jut, hogy a Bocskai szabadságharc „... ritka példája az olyan háborúknak, melyekben a főszerepet nem a fegyver, hanem inkább a diplomácia viszi...”. Ilyen nézőpontból kiindulva természetesen nem látja meg azt, hogy a szabadságharc igazi döntő erőforrása az elnyomott nép bátor helytállása, önfeláldozó hősi harca volt.

A Bocskai szabadságharc jelenkori kiváló szakértője és történetírója, Benda Kálmán is, — úgy a Bocskai Istvánról írt monográfiájában, mint a szabadságharcot röviden ismertető 1955-ben megjelent munkájában — viszonylag igen keveset foglalkozik a hadtörténelmi eseményekkel.² Mind-ezen tényeket figyelembe véve, jelen tanulmány írója meri remélni, hogy ha csak igen kevés új, eddig még fel nem dolgozott anyagot is közöl munkájában, ennek ellenére nem végzett fölösleges munkát azzal, hogy a szétszórót részadatokat összefoglalva igyekszik hézagmentes, összefüggő képet nyújtani az 1605. évi hadjárat történetéről.

I.

ELŐZMÉNYEK 1604. DECEMBER 6-IG³1. A „tizenötéves háború” és a fokozódó Habsburg elnyomás
következményei Magyarországon

Bár az 1593-ban meginduló, úgynevezett „tizenötéves háború” az első években megcsillagolta a magyar nép előtt a török uralom alóli felszabadulás reményét, azonban ezeket a felcsillanó reménysugarakat a századforduló éveire az eredménytelenség, az ország pusztulásának, a Habsburg elnyomó törekvések fenyegető előtérbe nyomulásának sötét felhői homályosították el. A remény villózását a pusztítás nyomán támadt elkeseredés és kétségbeesés váltotta fel.

Az erdélyi fejedelemség önállóságának megszűnése és egyesülése a Habsburg uralom alatt álló magyarországi területekkel nem eredményezte az ország felszabadulását a török uralom alól, csupán az eddig viszonylag békésen fejlődő és erősödő fejedelemség pusztulását vonta maga után,⁴ minek következtében megszűnt a Habsburg hódító és

² Benda Kálmán: Bocskai István. Bp. 1942. és A Bocskai szabadságharc. Bp. 1955.

³ 1604. december 6-át azért tekintem határvonalnak, mert e nappal, illetve Kassa sikertelen ostromának befejeződésével véget ér a háború támadó jellege a császáriak részéről, a Habsburgok hadereje védekezésre szorul és a támadás, a kezdeményezés a szabadságharc hadseregének kezébe kerül.

⁴ A császáriaknak az erdélyi fejedelemségben végzett pusztításáról megdöbbentő adatokat közölnek a korabeli krónikáirók: (L. Makkai László szerk.: Erdély öröksége. III. k. Tűzpróba. Krausz György, Gyulafi Lestár. Nagy Szabó Ferenc munkái.) Pl. „A hadnép az egész országot bejárta, rabolt, fosztogatott, megsarcolta a falvakat... így a köznép olyan nyomorúságba jutott, hogy éhség és bánkódás közepette kapával kellett a földet forgatnia, hogy valamit termelhesen magának; ezért a kapákat Básta ekéjének és a taligákat Básta szekeirenek nevezték...” (I. m. 69. o.) A rablások nyomán támadt éhínség miatt 1602-ben csak Besztercén mintegy 13.000 ember halt éhen. (I. m. 75. o.) „...kutyákat, macskákat, egereket és az elhullott állatokat is megették sőt emberevésre vetemedtek...” (I. m. 80. o.) A császáriak „...többet ártottak mint török tatár...” (I. m. 79. o.)

Pezzen császári biztos így foglalta össze az erdélyi állapotokat: „Higye meg Felséged, sokfelé jártam, de ekkora nyomorral még a legutolsó bulgáriai vagy szerbiai török rabszolgánál sem találkoztam, pedig ezekről azt tartják, hogy náluk rosszabb sora már senkinek sem lehet.” (Közl. Benda K.: A Bocskai szabadságharc. Bp. 1955. 11. o.)

elnyomó törekvések előtérbe lépésének utolsó komoly fegyveres akadálya.

Az elhúzódo eredménytelen háború megmutatta, hogy bár a török birodalom III. Mohamed és I. Ahmed szultánok uralkodása alatt a perzsa háborúk és belső bajok miatt nagymértékben meggyengült,⁵ a Habsburg hatalom mégsem képes a törökök kiűzését megvalósítani. Ugyanakkor bebizonyosodott az is, hogy a további kilátástalan harc csak a termelőerőket pusztítja hiábavalóan és aláássa az ország ellenálló erejét.⁶

Pedig erre az ellenálló erőre egyre fokozottabban szüksége lett volna az országnak, a török elleni háború leple alatt egyre jobban előtérbe nyomuló és erősödő Habsburg elnyomással szemben. A mind súlyosabbá váló császári elnyomás a háború pusztító hatását szinte a végsőkéig, mármár a megsemmisítés mérvéig fokozta. A császári politikát híven jellemzi Bocskainak a dunántúli nemesekhez írott levele: „Az nyomorúságokat penig, és elviselhetetlen igáját az németseggnek, velünk egyetemben sok üdöktől fogván keservesen, nagy sok kárral és romlással viseli és kószolja kegyelmetek, pajzsul és strázsául állván előttök, ennyi esztendőktől fogván való súlyos hadakozásiban; nem nézvén hazánknak, szép városainknak romlását, jószágunknak pusztulását, és szegény nemzetünknek számtalan vérontás miatt ennyire való elfogyását... nem sok ideje, hogy eszünkbe vöttük az törökkel való hadakozásunk színe alatt, mind magok hada, s mind akkorban ellenkező had miatt, várván, hogy dolgunk erőtlenségre jusson, és az erősségek oltalmazásának színe alatt, hogy kezekben keljenek, teljességgel el akartak bennünket fogyni és talpok alá nyomni...”⁷

Láthatjuk, hogy Bocskai felismerte a Habsburg hódítók és elnyomók célját, amit így foglalhatunk össze: A magyarországi és erdélyi területek örökös tartományi színvonalon történő tartós bekebelezése a Habsburg birodalomba. E törekvés megvalósításának útja: Magyarország és Erdély ellenálló erejének megtörése gazdasági, társadalmi és katonai téren. „Rudolf, Magyarország királya... tervbevette, hogy teljesen megsemmisíti őket; [mármint a magyarokat], Magyarországot tartománnyá teszi és örökös jogn az ausztriai háznak rendeli alá...” — állapította

⁵ Dr. Lázár Gyula: A török birodalom története. Nagybecskerek. 1890. 361–368. o.

⁶ Pach Zsigmond Pál: Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon. Bp. 1952. 37. o. Dr. Sziklay János és Dr. Borovszky Samu szerk.: Magyarország vármegyéi és városai (továbbiakban M. v. v.) A tizenöt éves háború magyarországi pusztításaira vonatkozólag I. pl. Nyitra vm.: 618. o.: A vármegye négy járásában 1598-ban volt 17 909 ház, 1601-ben azonban már csak 10 207. Vagy Szabolcs vm.: 439. o.: 1598-ban 3398 szabad- és 1201 hódolt adózó ház, 1603-ban már csak 241 illetve 55. stb.

⁷ Bocskai 1605. márc. 29-i levele a dunántúli nemesekhez. (Kiadta Thaly Kálmán: Bocskay István leveleskönyve. Magyar Történelmi Társ. (továbbiakban MTT.) XIX. 78–79. o.

meg a szabadságért fegyvert fogott rendek Európa népeihez intézett kiáltványa.⁸

A Habsburg hatalom egyre fokozódó méretű politikai és gazdasági elnyomása a birtokgyarapítási céllal indított hűtlenségi perek-, a magyar végvári katonaság leváltásán-, a városokra rótt hatalmas hadisarcokon-, a kegyetlen vallásüldözésen, a parasztság kirablásán és tönkretételén keresztül szinte minden társadalmi osztályt érzékenyen sújtott, s így jelentős változásokat eredményezett a magyar társadalom politikai állásfoglalásában is.

Ahogy fokozódott a császári elnyomás mértéke, úgy vált a kényszerítő szükség hatására egyre több ember számára mind inkább elviselhetővé a törökkel való ideiglenes kiegyezés gondolata. Egyre többen jutottak arra a felismerésre, hogy csak a törökkel kötött ideiglenes meg egyezés teszi lehetővé az eredményes védekezés megszervezését a török hódító törekvéseknél veszélyesebbé váló Habsburg hódító és elnyomó törekvésekkel szemben. Látták azt is, hogy az ország igen nehéz helyzete semmiféle reális lehetőséget nem nyújt az egyszerre mindkét ellenség ellen vívott háborúhoz, s ugyanakkor azt remélték, hogy a megegyezés következményeképpen legalább is mérséklődik Magyarországnak török részről történő pusztítása.

Így tehát a törökkel ideiglenesen megegyezést kereső és a Habsburg elnyomók ellen forduló politika előtérbe nyomulása, amely a széles néptömegek Habsburgok elleni gyűlöletére és harckészségére támaszkodhatott, megérlette az előfeltételeket egy eredményekkel biztató Habsburg ellenes szabadságharc megindításához.

2. A szabadságharc kirobbanása

Az elmondottakból láthatjuk, hogy az országszerte végsőkig fokozódó elkeseredés következtében már csak az alkalom hiányzott az elégedetlenség kirobbanásához. A szabadságharc erői már szerveződtek a harcra kész néptömegek között, az elégedetlenek már keresték a megfelelő vezért, amikor egy váratlan császári támadás meggyorsította a szabadságharc kitörését.

⁸ A Bocskai párti magyarság kiáltványa Európához. (Kiadta Dr. Károlyi Árpád: Magyar Országgyűlési Emlékek (továbbiakban MOE.) XI. k. 169—184. o.) Magyar nyelven lásd az idézetet Benda K.: i. m. Okmánytár 94. o.

Lásd még u. o. 96—98. o.: „... a király ... minden nagyobb és kisebb hivatalt külföldi németeknek osztrákoknak osztogat; így minden végvár parancsnokságát is osztrákoknak adta ... a magyar gyalogosok fölé német, osztrák kapitányokat, parancsnokokat rendelt...” V. ö. Dr. Lázár Gy.: i. m. 372. o., vagy M. v. v. Szatmár vm.: 453. o.

A vallásüldözéssel kapcsolatban l. Bocskai idézett levelét (MTT. XIX. 79. o.) V. ö. Pach Zsigmond Pál: i. m. 49., 52. o. A vallásügy tárgyalásának eltiltásáról az 1604. évi decretum törvénytelenül hozzá toldott 22. tc-ét l. Magyar Törvénytár 1526—1608. 955—957. o.

1604. október elején Belgiojoso kassai főkapitány megindult hadseregével Kassáról Debrecen-Várad irányába. Hadjáratának nyíltan hirdetett célja az volt, hogy seregével a török ellen megy, de valójában a Tiszántúl legnagyobb birtokosát, Bocskai Istvánt kívánta elfogni, hogy őt hűtlenség címén bíróság elé állítsa, és elkobzott birtokaival gyarápítsa — egyrészt a Habsburgok, de nem utolsósorban — a saját vagyonát.⁹

Bocskai István neve már egy évtizeddel előbb ismert volt nemcsak Magyarországon, hanem más európai országokban is. Történelmi szereplése az erdélyi fejedelemségben kezdődött, ahol mint váradi főkapitány már egész fiatalon nagy katonai és politikai befolyásra tett szert. A tizenöt éves háború megindulásakor — abban a hitben, hogy elérkezett a török kiűzésének ideje — tevékenyen részt vett annak a politikai fordulatnak létrehozásában, amely a fejedelemségnek a Portától való elszakadását és a török elleni harcra a Habsburgokkal kötött szövetséget eredményezte. A román fejedelmek csapataival együtt közösen kivívott gyurgyevői diadal nemcsak Bocskai hadvezéri hírnevét alapozta meg, hanem a török kiűzésének reményét is felvillantotta a magyar és az európai népek előtt.

A biztató, reményteljes kezdetet azonban nem követte hasonló folytatás. A diadal kiaknázása és folytatása elmaradt a bécsi udvar kétszínű politikája következtében, mert a Habsburgok nem törekedtek kellő erővel Magyarország felszabadítására a török uralom alól. A császáriak a törökkel szemben stratégiai védekezésbe vonultak, s támadó erejüket a magyar nép és Erdély leigázására fordították. E politika következtében Bocskait, — akit nem tartottak alkalmasnak a sötét tervek végrehajtására — először az erdélyi hadak fővezérségéről váltották le, később pedig a váradi kapitányságról is, majd Prágába csalták és két évig erőszakkal ott tartották. Hazatérése után a Habsburg szövetségből kiábrándult Bocskai visszavonult birtokaira.¹⁰

A történelmi események rohanó sodra azonban nem engedte, hogy magánemberként ténlenül szemlélje az ország pusztulását. A török földön bujdosó erdélyi emigránsok Bocskait szemelték ki a megindítandó Habsburg ellenes harc vezéréül. Bár Bocskai visszautasította első felhí-

⁹ Belgiojoso gazzetteinek összefoglaló leírását l. Benda K.: i. m. Okmánytár 81—85. o.

Bocskai elleni támadására l. *Gyalócai Jenő*: A biharmegyei hadjárat 1604-ben. HK. 1928., valamint Benda K.: i. m. 5—6. o. és *Sepsi Lackó Máté*: Krónikája. (Rohonyi G. — Nagy L. — Tóth Gy. szerk.: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Bp. 1955. I. k. 195—196. o.)

¹⁰ Bocskai István életére vonatkozóan l. Benda K.: Bocskai István Bp. 1942. és A Bocskai szabadságharc. Bp. 1955. 9—15. o., Dr. Károlyi Á.: Bocskai szerepe a történelemben. Bp. 1898.

Bocskai vagyoni viszonyaira vonatkozóan l. *Lukinich I.*: Erdély területi változásai a török hódítás korában. Bp. 1918. 147. o., továbbá Császár Edit: A hajduság kialakulása és fejlődése. Debrecen 1932. 6. o.

vásukat, azonban levelezése a császáriak kezébe került, s ez elégségesnek bizonyult arra, hogy „felségsértési” perbe fogva őt, minden bizonnyal kimondják a szokásos verdiktet: a „fej- és jószágvesztést”.

Bocskai ismerte a császári politika szokásait és eszközeit, s nem jelent meg a rakamazi táborban, ahová Belgiojoso rendelte őt. Ennek következtében két út állott előtte: Vagy elmenekül külföldre, mint Illés-házy és mások tették, vagy fegyveres harcot indít a császáriak ellen, mint Székely Mózes Erdélyben. Bocskai ez utóbbi utat választotta, de Székely Mózzal ellentétben nem kizárólag az uralkodó osztály Habsburgok ellen harcolni is kész szűk rétegére kívánt támaszkodni, hanem elfogadta a császári seregben szolgáló és a környéken korbórló hajduk feléje nyújtott kezét és a népre támaszkodva kezdte meg a harcot a Habsburgok ellen. Így a néptömegek bevonásával megszületett a szabadságharc győzelmének reális alapja.¹¹

1604. október 15-én az álmosd-diószegi ütközetben Bocskai a hozzá csatlakozott hajdukkal vereséget mért az ellene sereglő császári hadak egyik oszlopára.¹² Ez a hajdulesen alapuló taktikai siker egyrészt Belgiojoso silány hadvezéri képességei miatt, másrészt a forradalmi hangulatú, harcrakész néptömegek csatlakozása következtében stratégiai győzelemmé növekedett. Belgiojoso előbb visszavonult Váradra, majd „nyakok vakarítva” menekülni kezdett seregével Felső-Magyarország felé.¹³ Menekülésével önként feladta a tiszántúli részeket, s így ez a terület a szabadságharc első bázisa lett.

Belgiojoso Kassa felé menekült, azonban a császári főkapitány ke-

¹¹ Bocskai így ír saját helyzetéről: „...erővel, az ő Felsége álgyuival és éles kardjával kergettenek el az ő Felsége hűsége mellől, nem lött mit tennünk halál előtt, a mint tudtuk, oltalmazni kellett magunkat.” Ugyanő a hajduk kezdeményező szerepéről: „... az hajduság által akarták véghez vinni; [mármint Bocskai elfogását] kiket hogy melléje vehessen az király képe [t. i. Belgiojoso] Váradot, Debreczent és Kerekinek az várassát... azt így írte volt praedául. De azok az dolgot eszékbe vevék: magok nemzetinek hóhéri nem akarván lenni, úgy megháborodtanak volt rajta, hogy ha szinte oly ember akkor közükbe nem találkozott volna: magoktól is ugyan reá támadtanak volna az németre. Azonban hogy értették, hogy minket is kergettenek: magok jövőnek érettünk Súlyomkőből, olykor, a mikor immár Szent-Jobbot töltünk elvötték és Kerekit vitatták...” (Bocskai 1605. április 8-i levele Erdélybe ismeretlenhez. MTT. XIX. 102–103. o.) L. még gr. Mikó Imre: Erdélyi Történelmi Adatok (továbbiakban ETA.) Kolozsvár 1858. III. k. 51–53. o., továbbá Szamosközi István történeti maradványai IV. k. Bp. 1880. 237. o.

¹² Bocskai felkészülésére és az álmosd-diószegi ütközetre vonatkozólag l. Gömöry Gusztáv: Az álmosdi ütközet. HK. 1891. 709. skk. o., Gyalokay J.: i. m. HK. 1928. 259. skk. o., Kövári László: Erdély története 4. k. Kolozsvár 1860. 163–164. o., Szilágyi Sándor szerk.: A magyar nemzet története V. k. (továbbiakban i. m. V. k.) 585–588. o., Thury József: Bocskai István fölkelése. Századok 1899. 41., 124. o., továbbá Benda K.: i. m. Okmánytár 99–100. o., Sepsi Laczkó Máté: i. m. ETA. III. k. 53. o., Hidvégi Mikó Ferenc Históriaja (1594–1613) Monumenta Hungariae Historica Scriptores (továbbiakban MHHS.) VII. k. Pest, 1863. 168–169. o., Istvánffy Miklós: Magyarország története 1490–1606. Vidovich Gy. ford. Debrecen, 1867. 895–896. o. Boldizsár K.: i. m. 15–16. o.

¹³ Hidvégi Mikó Ferenc: i. m. 169. o.

gyetlen bánásmódja miatt elkeseredett kassaiak bezárták előtte a kapukat, s így kénytelen volt tovább menekülni észak felé. Hatalmas hadserege útközben felbomlott és csupán 50 főnyi kísérettel érkezett meg Szepesvárba.

Bocskai Belgiojoso üldözése közben birtokába vette a Tiszántúlt, majd november 11-én bevonult az önként kaput nyitó Kassára, ahol másnap országgyűlést tartott a szabadságharc erőinek megszervezése céljából. Ezalatt a hajduk és a hozzájuk csatlakozott fegyvert fogó jobbágyok szétrajzottak a környéken, és újabb városokkal, újabb területekkel növelték a szabadságharc bázisát.¹⁴

A bécsi udvar Belgiojoso seregének szégyenteljes veresége után a Magyarországon és Erdélyben egyaránt ismert és gyűlölt Basta tábornokot küldte a szabadságharc leverésére 9.400 német gyalogossal, és 5.000 lovassal. Bocskai Bastával szemben nem egészen 14.000 embert tudott csak felvonultatni, akiknek nagyrésze lelkes, de harcban járatlan, rossz fegyverzetű jobbágyokból állott. Az erőviszonyok ilyen kedvezőtlen állapot mellett vakmerőnek tűnik Bocskai azon elhatározása, hogy felveszi a harcot Basta seregével, mert a vereség szinte bizonyosnak látszott. Bocskai azonban felismerte, hogy egy harc nélküli visszavonulás esetleg helyrehozhatatlan következményeket vonhat maga után, s bízva a hajduk és a hozzácsatlakozó jobbágyok hősiességében és elszántságában, a visszavonulás helyett eléje ment Basta seregének, hogy annak támadását feltartóztassa.

Némethi Balázs hajdukapitány, Bocskai alvezére azonban nem teljesítette a fősereghez való vonulásra kapott parancsot, hanem vakmerően rátámadt a nyomaszto túlerőben levő császáriakra. A vakmerő támadás eredménye az lett, hogy Basta november 17-én Osgyánnál szétverte az alig 4.000 főt kitevő seregét.

Az osgyáni vereség következtében a szabadságharc további fennmaradását fenyegető veszély nagyon megnövekedett. Félni lehetett attól, hogy a vesztes csata Bocskai seregének kis létszáma miatt katasztrófális következményeket von maga után. Ez a veszély az elkövetkező napok folyamán még csak fokozódott, mert bár Bocskainak ügyes taktikával sikerült kelepcébe csalni Basta előnyomuló seregét Bessenyő és Edelény között, s már-már úgy látszott, hogy sikerül vereséget mérni a császáriakra, de az utolsó pillanatban Basta „stratagemával csalá meg” Bocskai

¹⁴ Az álmódsdi győzelem után kialakult helyzetre Basta támadásáig az előbb felsorolt munkák következő részein kívül l. még M. v. v. Abauj-Torna vm.: 114. o., Lippai Balázs 1604. nov. 11-i levelét Sebessy Ferenchez. (ETA. III. k. 317—318. o.), Kátai Mihály kállói kapitány levelét a Magyar Kamarához (Benda K.: i. m. Okmánytár 71. o.) Hain Gáspár: Lőcsei krónika (kiadták Lőcsén 1910-ben) 134—136. o., Szamosközi I.: i. m. IV. k. 256. o.

kait, s így ez az ütközet is vereséggel végződött. A hajduk nagy veszteségek árán visszavonultak Miskolc, Kassa, Gönc irányába.¹⁵

A császáriak tovább folytatva előnyomulásukat elfoglalták Szendrőt és december 3-án Kassa alá vonultak. Kemény ostrom alá vették a várost, azonban vállalkozásukat itt nem koronázta siker, mert Sennyei Miklós, Bocskai Kassán hagyott kapitánya, nemcsak hogy megvédelmezte a várost, hanem bátor kirohanásával néhány nap múlva elvonulásra kényszerítette a császári hadvezért.¹⁶

Basta Kassa alól Eperjesre húzódott téli szállásra és tehetetlenül szemlélte a szabadságharc erőinek kibontakozását, s rövid idő múlva megkezdődő katonai sikereit.

II.

ERŐVISZONYOK 1605-BEN

1. A Habsburgok erőviszonyai

Általános politikai és katonai helyzet

Basta seregének Osgyánnál és Edelénynél aratott győzelmei csak időleges, taktikai sikereknek bizonyultak, mert nem eredményezték a Habsburgok stratégiai célkitűzéseinek megvalósulását; a szabadságharc hadseregének megsemmisítő vereségét és a mozgalom gyors felszámolását.

E tervek végrehajtása megakadt Kassa szilárd védelmén, de a döntő hajótörést, a stratégiai kudarcot a nép ellenállásán, elszántságán, bátor helytállásán szenvedte. A szabadságáért fegyvert fogó népet nem csüggesztette el az elszenvedett két vereség, hanem újult erővel és buzgalommal gyülekezett ismét a szabadságharc táborába, hogy megindítsa a döntő ellentámadást a Habsburg zsarnokság felszámolására.

Basta serege Eperjesen félig mezítelen, éhező hadinépévé zsugorodott össze, Bocskai hadai pedig — bár gyakorlatlan elemekkel — de mégis

¹⁵ Basta 1604. novemberi támadásra vonatkozólag l. elsősorban leveleit. (Kiadta Dr. Veress Endre: Basta György levelezése. II. k. Bp. 1913.) továbbá Mátyás főherceg 1604. nov. 18-i és 1605. jan. 19-i leveleit Miksa főherceghez (MOE. XI. 3. o.), továbbá Benda K.: i. m. Okmánytár 100. o., Dr. Komáromy András: Rhédey Ferenc váradi kapitány. HK. 1894. 176—177. o., Sepsí Laczkó M.: i. m. ETA. III. k. 53. o.

Basta levelei megdöntik R. Horváth Jenő azon állítását, hogy az osgyáni ütközet november 14-én volt. (L. R. Horváth J.: i. m. HK. 1893. 594. o.) Basta 1604. nov. 18-i levelében azt írja, hogy: „... tegnap nos proelium habuisse cum his Bochkai seguacibus, kiket megvertünk...” Nov. 30-i levelében Miksa főherceghez: „... Jelentem, hogy Esztergom alól indulva, dopo 17 giorni di cammino találkoztam az ellenséggel Osgyánnál, hol megvertem...” (Dr. Veress E.: i. m. II. k. 525., 532. o.) Az edelényi ütközet pontos helyére vonatkozólag azt írja: „... tegnap reggel arattam második győzelmemet contra los rebelles a Bessenyo, miután en el partirme még egyszer levertük a török-tatár haddal egyesült fekelőket.” (u. o.)

¹⁶ Kassa ostromára vonatkozólag l. Basta 1604. dec. 4-i levelét (u. o. 534—535. o.), továbbá M. v. v. Abauj-Torna vm.: 114. o.

állandóan gazdagodtak — állapította meg a kialakult helyzetről Mátyás főherceg.¹⁷

Belgiojoso hadának felbomlása után Basta kudarca nagyon nehéz helyzet elé állította a császári udvart, mert Basta serege volt az utolsó megbízható és komolyabb hadműveletre siker reményében felhasználható hadserege.

Ebben a nehéz helyzetben a császári udvar az eddiginél még fokozottabb mértékben rászorult a külföldi hatalmak támogatására. Mátyás főherceg, — aki az elmebeteg Rudolf császár és király helyett igyekezett helyreállítani a birodalom megrendült hatalmi helyzetét — azon fáradozott, hogy Rudolf szólítsa fel segélyadásra a szabadságharc leveréséhez a pápát, a spanyol királyt, a lengyel királyt, sőt az egész kereszténységet. Fenyegető nyomatékként azt tárta a külföldi uralkodók elé, hogy ha a felkelők a törökökkel, a románokkal és Erdéllyel szöveteznek, veszélyes támadást indítanak az egész kereszténység ellen.¹⁸

A Habsburgok igyekezete azonban kárba veszett fáradságnak bizonyult, mert sem a hűbéres viszonyban álló olasz fejedelmek, sem Velence és Génua, sem Angolország és Lengyelország nem küldtek jelentősebb segítséget. Sőt Spanyolország is, mely kezdetben még nyújtott némi támogatást, 1605. nyarán beszüntette azt, és a spanyol államtanács kimondta, hogy a király nem küldhet több pénzt a Habsburgok támogatására.¹⁹

Láthatjuk tehát, hogy a külpolitikai helyzet nem alakult biztatóan a Habsburgok számára, de ugyanakkor nem nyújtott sokkal kedvezőbb képet a belső helyzet sem. A választófejedelmek és a birodalmi rendek többsége, protestáns vallására hivatkozva, lényegében megtagadott minden konkrétabb segítségnyújtást a szabadságharc leveréséhez. A vallási indokok mögött döntő okként természetesen az lapult, hogy a választófejedelmek és a birodalmi rendek nem kívánták a Habsburg központi hatalom megerősödését.

A birodalmi segély elmaradása súlyos következményeket vont maga után, mert a tizenötéves háború folyamán a kincstár teljesen kiürült, s így a Habsburgok gazdasági és pénzügyi helyzete katasztrófálissá vált. A zsoldhiány miatt a hadseregben veszélyes méreteket öltött a lázongás, a parancs megtagadása, s így a hadsereg értéke nagymértékben lecsökkent.

¹⁷ Mátyás főherceg 1605. január 9-i levele Miksa főherceghez. (MOE. XI. k. 4. o.)

¹⁸ MOE. XI. k. 7. o.

¹⁹ A Habsburgok külpolitikai kapcsolataira l. MOE. XI. k. 4—5., 202—204. o., továbbá II. Christján választófejedelem 1605. jan. 9-i levelét Rudolffhoz, és Rudolff 1605. jan. 17-i segélykérő levelét, valamint Moritz hesseni gróf 1605. máj 22-i levelét a száz választóhoz. (Marczali Henrik: Regesták a külföldi levéltárakból. Bp. 1882. 95—97. o.), és Mátyás főherceg leveleit a mainzi választóhoz. (HK. 1893. 709—713. o.)

Ugyanakkor az örökös tartományok népeire sem számíthatott a császári udvar. Geitzkoflers tanácsos például azt írta Rudolfnak, hogy nem tanácsolja a cseh népfelkelés elrendelését, mert azok nem harcolnának Bocskai csapatai ellen, hanem inkább hozzájuk pártolnának.²⁰ A Habsburgok nem támaszkodhattak jelentősebb mértékben a magyar uralkodóosztályra sem, mert a magyar nemesség nagy része a rajta esett sérelmek miatt, vagy önként, vagy a körülmények kényszerítő hatása alatt, a szabadságharchoz csatlakozott. Azok a hazaárulók pedig, akik kitarítottak a Habsburgok mellett, egyrészt csekély számuk, másrészt tömegbázisuk hiánya miatt nem tudtak nagyobb méretű segítséget nyújtani.²¹

Ezekután nézzük meg, mégis milyen erőforrásokkal rendelkeztek a Habsburgok a szabadságharc elleni küzdelmükben.

Elősorban viszonylag jelentős külső segítséget nyújtott a pápa, aki minden eszközzel támogatta a Habsburg elnyomó törekvéseit. A katolikus reakció összefonódása a Habsburg politikával nyíltan megmutatkozott egyrészt a pápai segélyezredek alakjában, másrészt a magyarországi klérus szélsőségesen reakciós magatartásában, s a katolikus választófejedelmek és birodalmi rendek aktív fegyveres segítségével.

Katonai téren számottevő erőt képviseltek a császári kézen levő magyarországi várak őrségei is,²² azonban ezek felhasználhatósága inkább csak defenzív jellegű volt. Ezek a várak ugyanis elszigetelve álltak a felkelés mind nyugatabbra hömpölygő áradatában, s nem képezhették komolyabb hadmozdulatok bázisát. Nem szabad emellett figyelmen kívül hagyni azt a körülményt sem, hogy a császári zsoldban álló magyar katonaságra való támaszkodás kétes értékű volt, mert — mint látni fogjuk az események tárgyalásánál, — a magyar várőrségek a legtöbb esetben csatlakoztak a szabadságharchoz.²³

Hogy tisztán lássuk és értékelni tudjuk a Habsburgok katonai erőviszonyait és kilátásait, a továbbiakban a császári hadsereg szervezetét, létszámviszonyait és harcmódját is meg kell vizsgálnunk.

²⁰ Geitzkoflers császári tanácsos jelentése (*Marczali H.*: i. m. 98. o.) Továbbá l. még Mátyás főherceg 1605. aug. 2-i levelét (*HK. 1893. 712. o.*) és Benda K.: i. m. 19., 45. o.

²¹ A Habsburgok magyarországi híveit számbavevő 1605. januári pozsonyi országgyűlésre és az itt megjelentek számára vonatkozólag l. *MOE. XI. k. 30., 65–66., 77–80. o., Szilágyi S.*: i. m. V. k. 592–593. o., *Szalay László*: Magyarország története. 19. könyv 472. o.

²² A végvári katonaság létszámával kapcsolatban l. *Takács S.*: A magyar gyalogság megalakulása. Bp. 1908. 244–312. o., továbbá *Dr. Komáromy A.*: A bányavidéki véghelyek 1610-ben. *HK. 1893. 680–690. o.*

²³ Basta 1604. nov. 22-i levele Kollonitsch kapitányhoz, (*Dr. Veress E.*: i. m. II. k. 526. o.) továbbá lásd majd jelen tanulmánynak a hadjárat eseményeivel foglalkozó III. fejezetét.

A császári hadsereg

A császári hadsereg a 16. század végén és a 17. század elején már döntő zömében zsoldos katonaságból állott. A banderiális hadrendszer és a nemesi felkelés egyre jobban idejét múlt hadkiegészítési formává vált, s helyette a pénzen való megváltás, az önként vállalt hadiadózás lépett életbe. Az egész fegyveres erő két részre oszlott; várórségekre és mezei hadakra. Szervezeti téren Magyarország főkapitányságokra volt felosztva, melyeknek száma a 16. században kettőtől hatra emelkedett.²⁴

A hadsereg legfőbb parancsnoka a király volt, akit főként idegenekből álló haditanács vett körül. Egy-egy hadművelet irányítását a király egy kijelölt hadvezérre bízta, aki legtöbb esetben valamelyik főherceg volt.

Az egységek szervezése kétféleképpen történt; magyar módra és német módra. A kisebb gyalogos egységek élén a vajdák, a lovasegységek élén pedig a kapitányok állottak.²⁵

A Bocskai szabadságharc idején a császári hadsereg létszámát hozzávetőlegesen mintegy 30–40.000 főre becsülhetjük. Ez a szám azonban nem áll arányban a csapatok használhatóságának mértékével, mert a zsoldhiány és más gátló körülmények erősen csökkentették a csapatok harcértékét.²⁶

A császári hadseregben a gyalogság, lovasság, tüzérség mellett megtaláljuk a műszaki csapatok-, valamint az ellátószolgálat-, igazságszolgáltatás és egészségügyi szolgálat elemeit is.

A gyalogságnál és a lovasságnál mind nagyobb mértékben elterjedt a lőfegyverek használata, mely tényező erősen hatott a hadsereg harcmódjára. A tüzérség számszerűleg még nem volt nagy, s inkább csak várharcoknál játszott komolyabb szerepet, mert nehezen szállíthatósága miatt mozgó harcban igen körülményes volt az alkalmazása.²⁷

A katonai kiképzés döntő mértékben a harcban való kiképzésre szorítkozott, amire a szinte állandóan folyó kisebb nagyobb háborúkban tág lehetőség kínálkozott.

²⁴ Dr. Erdélyi Gyula: A magyarok hadművészete. Bp. 1933. 232–234. o.

²⁵ U. o. 236–237. o.

²⁶ Erdélyi Gyula a magyarországi királyi haderőt „a hivatásos, állandó fegyver alatt álló katonaságot” a 17. század elején 100.000 főre becsüli. (I. m. 241. o.) Ez a szám mindenképpen túlméretezett, főképpen a Bocskai szabadságharc idején, amikor az azelőtt császári szolgálatban álló magyar katonák nagy része a Habsburgok ellen harcolt. Ha összeadjuk a császári kézben levő várak őrségének, Basta seregének, a spanyol, német-bírodalmi, olasz segélyezredek, a morva és stájer nemesség időlegesen felülő seregének létszámát, akkor talán megközelítőleg pontos a 30–40.000 főnyi létszám, de ez sem állandó létszám. Lásd még tájékoztatásul az 1602. évi decretum 1. tc. 1–3. §-át. (Magyar Törvénytár 1526–1608. 915. o.)

²⁷ Dr. Erdélyi Gy.: i. m. 245–250., 253–255. o.

A hadsereg erkölcsi értékét nagymértékben a zsold pontos fizetése határozta meg. A zsoldos hadseregek erkölcsi színvonalának Európaszerte megnyilvánuló általános süllyedése még csak további taszítást kapott attól, hogy a Habsburgok egyrészt zsoldfizetési képtelenségük miatt, de nem utolsósorban a lakosság ellenálló erejének megtörése végett Magyarországon még fokozottabb rablási szabadságot engedélyeztek a katonáknak, mint más országokban.

A zsoldosok rablási szabadságának növekedése természetesen megbosszulta magát, mert a fegyelem nagyarányú meglazulását, sőt nem egyszer annak teljes felbomlását eredményezte. Egyre gyakoribbá vált a parancsteljesítés nyílt megtagadása, a lázongás.²⁸

A fegyvernemi arányok és a harcmód alakulására a császári hadseregben is döntő tényezőként hatott a gazdasági alap fejlődése következtében a fegyverzetben végbemenő fejlődés, mely párosulva a török ellen folytatott háború védelmi jellegével megszabta a hadviselés módját, s ehhez alkalmazkodóan a puskás gyalogság előtérbe nyomulását.²⁹ A császári hadseregben is rohamosan nőtt a puskás gyalogosok arányszáma a lándzsás gyalogsághoz viszonyítva, nőtt az egész gyalogság arányszáma a lovassághoz viszonyítva és a lovasságon belül is tért hódított a lőfegyverek minél kizárólagosabb használata.³⁰

A lőfegyverek rohamos elterjedése mindkét fegyvernemnél többféle következményt vont maga után. Egyrészt az egyre fokozódó tüzerő komoly előnyöket jelentett a tűzfegyverekkel kevésbé ellátott ellenősséggel szemben, másrészt ugyanakkor a lőfegyverek elterjedése miatt egyre jobban kiszorultak a hadseregből a támadás végrehajtására alkalmas lándzsás egységek. Így a hadsereg a lőfegyver kezdetleges fejlettségi foka és nehézkessége következtében nagy mértékben elvesztette támadási képességét és merevvé, nehézkessé, lassúvá vált.³¹ Az ily módon előállott helyzetben egyedül a támadásra alkalmas, szálfegyverekkel ellátott könnyű lovasság fokozott alkalmazásával lehetett volna segíteni, azonban a császári lovasság már igen korán áttért a lőfegyverek szinte kizárólagos

²⁸ U. o. 259. o.

²⁹ Engels: „...Semmi sem függ annyira a gazdasági előfeltételektől, mint éppen a hadsereg... Fegyverzet, állomány, szervezet, stratégia mindenekelőtt a termelés mindenkori fokától és a közlekedési utaktól függ... (Engels: Anti-Dühring. Szikra. 1950. 170–171. o.)

Sztálin: „A hadviselés módjai... a termelés fejlődésétől függően változnak... A hadseregek szervezeti formái, a különböző fegyvernemek rendszerint a hadviselés formáihoz és módjaihoz alkalmazkodnak... Mozgó háborúban gyakran a lovasság tömeges alkalmazása dönti el a harcot. Álló háborúban ellenkezőleg a lovasságnak nincs semmi szerepe, vagy csak másodrendű...” (I. V. Sztálin: Az orosz kommunisták stratégiája és taktikája. Művel. 27. k. 49. o.)

³⁰ Denison György: A lovasság története a legrégibb időkől a jelenkorig. Bp. 1884. 193–194. o.

³¹ U. o. 194–195. o.

használatára, minek következtében elvesztette minden fegyvernemi sajátosságából fakadó előnyét, s így egyre inkább képtelenné vált a gyalogság tűzhatásának kiaknázására.³² A császári hadseregben a török elleni eredményes harchoz feltétlenül szükséges könnyűlovasságot igen sokáig döntő mértékben csak a magyar és délszláv népekből zsoldbafogadott katonaság képviselte. Függetlenségi harcaink idején azonban a császári hadsereg kénytelen volt nélkülözni a magyar könnyűlovasságot, mert annak nagy része éppen ellene harcolt.

Ha feltesszük a kérdést, miért nem vetődött fel hosszú időn keresztül parancsoló szükségként a könnyű lovasság fejlesztése a császári hadvezetőség számára, akkor a válasz csak az lehet, hogy a császáriak Magyarországon igen sokáig szinte kizárólagosan hadászati védelemre rendezkedtek be, a hadműveletek legtöbbször a saját várak védelméből, ritkábban az ellenséges várak ostromából állottak s ez a hadviselés elsősorban gyalogságot kívánt. A császári sereg harcmódja az volt, hogy kedvező terepen elsáncolta magát és nem törődött azzal, hogy közben a török egész országrészeket elfoglal. Döntő ütközetre igen ritkán került sor, s inkább manőverezésekkel igyekeztek az ellenfelet állása elhagyására kényszeríteni.³³

Ez a hadászati elv — ha hozott is sikereket Nyugat-Európa hasonló elveket követő hadseregeivel szemben, — eredménytelenségre volt kárhoztatva mind a török, mind a szabadságharc hadserege ellen vívott háborúkban. A Bocskai szabadságharc idején a hadművészet terén már bekövetkezett az az átmeneti korszak, amikor a gyalogság ideiglenesen elvesztette, a lovasság pedig (s itt a mozgékonyaságból fakadó fegyvernemi előnyökkel rendelkező könnyű lovasságot kell érteni) visszanyerte jelentőségét.³⁴ A Habsburg hadsereg pedig a 17. század elején kevés számú, nehézkesen mozgó, döntően tűzfegyverekre építő lovasságával nem felelt meg az adott kor hadművészete követelményeinek, s így hadművészeti szempontból háttérbe szorult, — az ugyan éppen a gazdasági fejletlenség miatt — döntő zömében könnyűlovasságból álló szabadságharcos hadsereg mögött. A magyar hadművészet sajátos, a nyugateurópaiától eltérő fejlődési vonala a 17. század elején érdekes módon találkozott az európai hadművészet fejlődésének követelményeivel, s ez biztosította fölényét a császáriak hadművészetével szemben.

³² U. o. 194—196. o.

³³ Dr. Erdélyi Gy.: i. m. 265—269. o. A császáriak harcmódjáról értékes felvilágosításokat nyújt Basta 1604. nov. 7-i levele (Dr. Veres E.: i. m. II. k. 518—519. o.) magyarul kiadta Benda K.: i. m. Okmánytár 72. o.

³⁴ Marx—Engels: Összes műv. XI. k. II. rész 482. o. (oroszul).

2. A szabadságharc táborának erőviszonyai

Általános gazdasági, politikai és katonai helyzet

A Habsburgok erőinek számbavétele után vizsgáljuk meg a szabadságharc táborának erőviszonyait. Mielőtt azonban egyenként sorra vennénk a különböző erőket, vessünk egy rövid pillantást Magyarország 1604—1605-ös gazdasági helyzetére.

Beszéltünk már a tizenöt éves háború és a Habsburg elnyomók szörnyű pusztításáról, mely az ország gazdasági erejét igen nagy mértékben tönkretette. A császári zsoldosok rablása súlyos korlátja volt a fejlődésnek, az ártermelés kiterjedésének, s a török dúlással együtt a legnagyobb csapást; állandó fosztogatást, létbizonytalanságot jelentett a dolgozó tömegek számára.

A zsoldosok rablása a parasztság kisajátításának irányába hatott, mert katasztrófális méretekben pusztította a termelőeszközöket, elűzte földjéről a jobbágyok nagy tömegét, akik erdők rejtekében, mocsarak között kóboroltak, hogy legalább a pusztta életüket megmentseik.³⁵ „Az országnak szinte már csak a romjai látszanak [a császáriak]... a lakosság vagyonait, városait, falvait, a nemesi kúriákat török szokás szerint tímár birtokként szétosztották a katonaságnak és ez nemcsak a szükség felül, hanem egészen a tékozlásig és elherdálásig ingyen felélt mindent... a szerencsétlen nép pedig nyáron az oktan állatok módjára a hegyekben és erdőkben bolyongott, makkal, gyökerekkel és fakéreggel enyhítette éhségét és nem sokkal azután pedig pestisben pusztult el; nem egyszer azonban még a hegyekben is kifosztották és elszedték ruháját...” — állapította meg a rendek kiáltványa és hozzátette: „...ez a baj az egész országban elharapózott...”³⁶

Valóban elmondhatjuk, hogy Magyarország népe úgy állott a háború forgatagában, mint ősszel a megszedett fa.

„...Itt a föld szörnyen elpusztult — írta Bocskai 1605-ben Murát pasának — országomnak semmiből jövedelmét nem vehetem, ebből énnekem nincsen sohúvá nézmem, sem bízhatnom...”³⁷ A hadakozáshoz pedig pénz kellett, „...mert az hadbeli segítség pénzbeli segítség nélkül... semmiképpen nem állandó...”³⁸

Bocskai hiába volt Magyarország egyik legnagyobb birtokosa, a termelési viszonyok 17. századi fejlettségi foka nem tette lehetővé számára, hogy egy 20—30.000 főnyi hadsereget pusztán a saját anyagi erőforrásaira támaszkodva fenntartsa. Ezt maga is kijelentette a szerencsi ország-

³⁵ Pach Zs. Pál: i. m. 53. o.

³⁶ Benda K.: i. m. Okmánytár 94—96. old.

³⁷ Bocskai 1605. márc. 27-i levele Murát pasához. L. még 1605. ápr. végén írt levelét a török szultánhoz. (MTT. XIX. 76., 119. o.)

³⁸ Bocskai 1605. ápr. 8-i levele a török szultánhoz. (MTT. XIX. 92. o.)

gyűlésen a rendek előtt: „Az én értékem is penig az hadakozásra szolgáló népnek eltartására ti kegyelmetek segítségével nélkül nem elégséges...”³⁹

A háború anyagi szükségleteit azonban mégis csak biztosítani kellett valahogyan. Ennek érdekében Bocskai igénybe vette az ország belső gazdasági erőforrásait és igyekezett külföldi támogatást is szerezni a szabadságharc számára. A belső erőforrásokat vizsgálva tudjuk, hogy az országgyűlés minden füst után 2—2 forintot ajánlott meg a háború céljaira. Kivételt képeztek azok a falvak, amelyek megégték a tizenöt éves háború alatt, mert ezek csak 1—1 forintot voltak kötelesek fizetni, ahol pedig az embereket is levágták, azok a falvak semmit nem fizettek.⁴⁰ Ismerve azonban az ország elpusztított állapotát, nem nehéz kiszámítani, hogy az így befolyt összeg távolról sem volt elegendő a szükségletek fedezéséhez. Némi bevételt jelentett ugyan az áruló urak és főpapok jószágainak lefoglalásából és zálogba vételéből befolyó összeg is, ami mintegy 180.000 forintra rúgott, de a szükségletekhez képest ez is szinte csak egy csöpp volt a tengerben.⁴¹

Nem kapott a szabadságharc jelentősebb gazdasági támogatást külföldről sem, hiszen mindvégig teljes külpolitikai elszigeteltségben zajlott le. Az egyedüli külföldi szövetséges, a török és a török vazallussága alatt élő moldvai vajda, ha hadbeli segítséget nyújtott is, anyagi támogatást csak nagyon csekély mértékben bocsátott a szabadságharc rendelkezésére. Hiába írta Bocskai egymásután a pénzbeli segítséget sürgető leveleit a szultánhoz és a pasákhöz, igyekezete legtöbbször nem hozott számottevő eredményt. Készerűen állapította meg a temesvári pasához küldött levelében: „Mennyiszer szorgalmaztattam és nagyságod hadamnak fizetésre való pénz felől, jól emlékezhetik a te nagyságod reá... hadam az sok reménységgel való biztatást elúnta... Kérem azért nagyságodat, akár csak húszezer forintot előljáróban... küldene meg...”⁴²

Láthatjuk tehát, hogy a szabadságharc gazdasági alapját nem sikerült kielégítő mértékben biztosítani, s a zsoldfizetési zavarok, a hadsereg felszerelésének elégtelensége mindvégig erősen fékeztek, gátolták az elért eredmények messzebbmenő kiaknázását, s más gátló körülményekkel párosulva fékeztek a szabadságharc lendületét, leszűkítették perspektíváját.

A külföldi segítség tárgyalásánál érintettünk egy olyan kérdést, ami végig a szabadságharc alatt nagyon kényes probléma volt, de a későbbi századok folyamán is sok vitára szolgáltatott alapot; és ez a török szövetség kérdése.

³⁹ Bocskai fejedelmi előterjesztése a szerencsi országgyűlésen. (MOE. XI. k. 150. o.)

⁴⁰ A szerencsi rendek válasza Bocskai előterjesztésére. (MOE. XI. k. 159. o.)

⁴¹ *Szűdgyi S.*: i. m. V. k. 599. o.

⁴² Bocskai 1605. ápr. 8-i levele a temesvári pasához. (MTT. XIX. 97. o.)

A polgári történetírók Habsburg-párti része, nyílt vagy burkolt formában azzal marasztalta el 16—17. századi Habsburg-ellenes függetlenségi harcainkat — köztük a Bocskai szabadságharcot is — hogy azok egyrészt elősegítették a török hódítók magyarországi terjeszkedését, másrészt gyengítették a törökellenes erőket, s ezzel mintegy meghosszabbították a török hódoltság időtartamát Magyarországon.⁴³

Ez az állítás, a kérdés ilyen értékelése, ebben a formában egyáltalán nem fedi a valóságot, s csak arra volt alkalmas, hogy csökkentse Habsburg-ellenes függetlenségi harcaink hatalmas történelmi jelentőségét. Nem lehet helyesen megítélni a török szövetség kérdését az adott kor viszonyainak vizsgálata nélkül, mely viszonyok parancsoló szükségsszerűen megkövetelték a szövetség létrejöttét.

A török szövetség szükségességét a 17. század elején Bocskai fogalmazta meg a legtömörebben és legvilágosabban: "... magunk az sok ínség miatt országul elfogyatkozván, elégtelenek valánk idegen nemzet rabláságul magunkat megszabadítani ..."⁴⁴

Hasonlóan látták a problémát a magyarországi rendek is. Azt írták: „Bocskai ettől az önkénytől [t. i. a császáriak önkényétől] indíttatva, nem előzetes elhatározással, hanem a végső szükség sürgetésére, az ebben a helyzetben egyedül lehetséges megoldásképpen a törököt hívja segítségül, hogy védje meg a magyarokat, azt gondolva, hogy a természetes ellenség szelidebb, jóindulatúbb, igazságosabb lesz, mint a keresztények császára ...”⁴⁵

Miután Bocskai és a rendek felismerték a Habsburg hódító és elnyomó törekvések veszélyesebb voltát, figyelembe vették az ország megcsappant erőforrásait, a külpolitikai elszigeteltségét és mivel a császáriak kezdetben minden megegyezési kísérletet mereven elutasítottak, a végső kényszerítő körülmények hatására, ideiglenesen feladták a pillanatnyilag elérhetetlen célt, a török kiűzését, hogy ezzel megmenthessék a megmaradt Magyarországot a Habsburg zsarnokság pusztítása elől.

A kényszerítő szükségyszerűség hangsúlyozása mellett bátran leszögezhetjük, hogy az adott időben, az adott körülmények és erőviszonyok között ez volt az egyedüli helyes, az ország lakosságának létérdekeit szem előtt tartó politika.⁴⁶

⁴³ Lásd pl. *Szekfü Gyula*: Bethlen Gábor. Bp. 1929., avagy *Maja Depner*: Das Fürstentum Siebenbürgen im Kampf gegen Habsburg. 1938. A kérdés tárgyalását lásd *Wittman Tibor*: Bethlen Gábor mint hadszervező. Bp. 1952. (különnyomat a „Századok” 1951. évi 3—4. számából) 4—9. o.

⁴⁴ Bocskai sorait idézi *Benda K.*: i. m. 40. o.

⁴⁵ U. o. Okmánytár 100. o.

⁴⁶ A külpolitikai kapcsolatok és a török szövetség kérdéséről l. *Benda K.*: i. m. 36., 39—40. o., és *Thury J.*: i. m. Századok 1899. Thury figyelmen kívül hagyja, hogy a török történetírók szövitégekkel, üres frázisokkal teletűzdelt stílusa sokszor a hitelesség rovására megy, s így helytelenül értékeli a török szövetség kérdését. L. még *Szalay L.*: i. m. 19. könyv 473. o. (Szalay „lázádnak” minősíti a szabadságharcot.) L. még MOE, 142—143. o.

Nézzük meg most már azokat a körülményeket, amelyek lehetővé tették a szövetség létrejöttét a szerződő felek között.

A török birodalom I. Ahmed uralkodása alatt fenyegető örvény szé-
lére került. A szultán szinte kizárólag a hárem örömeinek élt, a vezető
hivatalokban fejtelenség uralkodott, s a belső gazdasági és politikai vál-
ságot csak mélyítették a külpolitikai bajok. A perzsák sorozatos győzel-
meket arattak a törökök felett, és elfoglalták Örményország és Mezopo-
támia nagy részét. A keleten nagy vereségeket szenvedő s nyugaton is
háborút viselő török birodalom számára természetesen igen előnyös volt
egy magyarországi felkelés, mely a Habsburgok erejét lekötí. Ennek ér-
dekében a megrendült birodalom *pillanatnyilag* belement abba is, hogy
a királyi Magyarország és Erdély területén egy Habsburgoktól függet-
len nemzeti királyság alakuljon. Azért kell hangsúlyozni, hogy csak
pillanatnyilag és csak a kényszerítő helyzet hatására, mert végső
fokon Magyarország és Erdély egyesítése egy nemzeti királyság alatt
úgy politikailag, mint stratégiai szempontból, további fennmaradásában
veszélyeztetette volna a török magyarországi hódításait. Kikapcsolva a tá-
volabbi perspektívát, az adott időben a Habsburgoktól független nem-
zeti királyság gondolatának a törökök részéről történő felvetése — ha
ugyan a törökével ellentétes politikai célkitűzésekből kifolyólag is —
találkozott a magyar nép többségének törekvésével és így alapja lehetett
egy ideiglenes szövetség létrejöttének.⁴⁷

Tervei megvalósításának érdekében a török már 1604-ben lépéseket
tett abban az irányban, hogy Erdély és később Magyarország is elszakad-
jon a Habsburgoktól és Bocskai uralma alatt egyesüljön. A török földön
bujdosó erdélyi emigránsok Bethlen Gábor vezetésével nagy segítséget
nyújtottak a törökkel való szövetség létrehozásához. Nagy buzgalommal
egyengették az utat Bocskai, — a török felett fényes győzelmeket arató
hadvezér — és a Porta között.

1604. november végén, miután a császáriak mereven elzárkóztak
minden tárgyalás elől, a szövetség ténylegesen is létrejött. Ennek követ-
keztében Bocskai táborába hamarosan megérkeztek az első török se-
gélycsapatok.

A szerződésben — mely híven visszatükrözte a török birodalom meg-
rendült hatalmi állapotát — a töröktől való függés szinte minimálisra

⁴⁷ L. Dr. Lázár Gy.: i. m. 371—372 o. Thury J.: i. m. Századok 1899.
28., 42. o. Thury nem beszél arról, hogy a török csak átmenetileg, az adott kény-
szerhelyzetben egyezett bele Magyarország és Erdély egyesítésébe egy nemzeti
király uralma alatt, mert nyilvánvalóan tudta, hogy ennek megvalósulása esetén
az egyesült magyar királyság területe félköralakban körül fogva a török hódoltsági
területet olyan támadási lehetőséget biztosít, amelynek létrejötte esetén csak
rövid idő kérdése lehet a magyarországi török hódoltság felszámolása. Ne fele-
djünk el, hogy néhány évvel később Bethlen Gábor Habsburg-ellenes függetlenségi
harcai idején a török már milyen mereven elzárkózott Magyarország és Erdély
egyesítése elől.

csökkent és a megállapodás a kölcsönös segítség és támogatás alapjaira épült.⁴⁸

1605 őszén a szabadságharc nagy katonai sikereinek hatása alatt a török a koronát is felajánlotta Bocskainak, azonban ő mindamellett, hogy a szövetség megkötése óta a legbecsületesebben igyekezett teljesíteni a megállapodásban foglaltakat, látta a török szövetség veszélyes voltát, nem feledte el annak ideiglenes jellegét, s az ország gyenge erőviszonyainak szem előtt tartása mellett ezért sem akarta magát a török mellett szilárdabban lekötöztetni.⁴⁹ A török minden szövetség ellenére maradt a korábbi „természetes ellenség”, akivel lehetett időlegesen, a körülmények kényszerítő hatására szövetséget kötni, de senki nem gondolt egy pillanatra arra, hogy a török elleni harcról, a török kiűzésének reményéről végérvényesen lemondjon, s az eddigi hódolt területeket örökre török kézen hagyja.

Csak erősítette az elkövetkezendő török elleni küzdelem szükségességét az a körülmény, hogy a török, a meglévő szövetség ellenére gyarapítani igyekezett a hódoltság területét. Elfoglalta Esztergom várát és Bocskaiék minden tiltakozása dacára sem adta vissza, s nehezen lehetett visszatartani attól is, hogy Érsekújvárra rá ne tegye a kezét, „...Az török nemzet azt akarná, bátor az németek mindegyig levágnának, avagy mi a németeket, mert ők annyival inkább erősödnének hatalmas állapotokban...”⁵⁰ — jellemezte a török politikát Homonnai Bálint. Emellett a török attól sem riadt vissza, hogy a magyarok háta mögött különbözőkére irányuló tárgyalásokat folytasson a császáriakkal.⁵¹

Bocskai amellett, hogy igyekezett minden erővel útját állni a további török hódításnak, minden tőle telhetőt elkövetett azért is, hogy Magyarország népét megóvja a „szövetséges” török csapatok pusztításától. Megírta többek között a tatár szultánnak is, hogy „...felséged az hadának erős fenyték alatt megparancsolja, hogy az míg az Magyarország határán általmennek, sohul ott semmi kárt ne tegyenek és ne pusztítsanak”⁵² — hanem inkább — „...menjenek egyenesen az német királynak őstől maradott országára, és azt rabolják, pusztítsák, égensék...”⁵³

⁴⁸ L. I. Ahmed szultán 1604. máj. 30 — jún. 28-án kiállított athnameját Bocskai részére. (Szilágyi S.—Sziládi A.: Török-magyarokori Államokmánytár (továbbiakban T. m. k. A. o.) I. k. 43. o. (Mehmet basa 1604. okt. 19-i levelét Nagyszében városához. (ETA. III. k. 319—320. o.) Kővári L.: i. m.: 4. k. 165—166. o., Szalay L.: i. m. 19. könyv 470. o., Szilágyi S.: i. m. V. k. 591. o., Bocskai és Lalla Mohamed pesti találkozására l. Homonnai Drugeth Bálint Naplóját, valamint Bocatiusz János kassai főbíró följegyzéseit (Benda K.: i. m. Okmánytár 116—124. o.)

⁴⁹ L. Bocskai 1605. márc. 27-i levelét Murát pasához. (MTT. XIX. 77. o.)

⁵⁰ Homonnai Drugeth Bálint Naplója (szept. 21.) Benda K.: i. m. Okmánytár 112—113. o.) L. még i. m. 27. o., valamint Bocskainak 1605. április végén a temesvári pasához írt levelét. (MTT. XIX. 96. o.)

⁵¹ MOE. XI. k. 263—265. o.

⁵² L. Bocskai 1605. ápr. 8-i levelét a tatár szultánhoz. (MTT. XIX. 88. o.)

⁵³ Benda K.: i. m. 41. o.

Bár minden erélyes fellépés ellenére is előfordultak itt-ott kisebb török dúlások, mégis lehetett némi foganatja Bocskai határozott magatartásának, mert például Tarikh—i—Pecsevi arról számol be, hogy a török csapatok „igazságos és jó bánásmódja” (értsd: mérsékeltabb rablása) következtében 1605-ben elviselhetőbb viszony alakult ki az átvonuló török segélycsapatok és a magyar lakosság között. Ha a török történetíró krónikájának szokásos túlzásait nem is hisszük el, annyit mégis elfogadhatunk belőle, hogy a szabadságharc katonai ereje és Bocskai tekintélye legalábbis mérséklethez tudta szorítani az „igaz hit harcosait”.⁵⁴

A szabadságharcban különböző időpontokban részvevő török segélycsapatok számát mintegy 20.000 főre becsülhetjük. Ezek a csapatok zömükben könnyűlovasokból állottak, akik értékes támogatást tudtak nyújtani a császáriak elleni harcban.⁵⁵

A török szövetség kérdésének végső értékeléseként leszögezhetjük, hogy felhasználása, amellet, hogy nem eredményezett jelentősebb hódítást az ország területéből, egy időre biztosította Magyarországot a Habsburg zsarnokság kiterjeszkedésétől. Ha pedig arról az oldalról vizsgáljuk a kérdést, hogy a szabadságharc milyen mértékben gyengítette a török ellenes erőket, mennyire tolta el a török kiűzésének időpontját, le kell szögeznünk azt a tényt, hogy a Habsburgok sem 1604 előtt, sem azután még több mint fél évszázadig nem is gondoltak komolyan a török kiűzésére Magyarország területéről, s így az az erő, amit a szabadságharc kétségen kívül gyengített, nem a török kiűzésére irányuló erő volt, hanem az ország leigázására, a szabadságjogok eltiprására törekvő Habsburg zsarnokság ereje.

Miután megvizsgáltuk a szabadságharc gazdasági erőforrásait, a külföldi segítség kérdését, tartunk szemlét azok fölött a *belső erők* fölött, amelyekre Bocskai számíthatott és támaszkodhatott társadalmi, politikai és katonai téren.

„Bár a mult forradalmaiban a győzelem gyümölcsét nem a néptömegek élvezték, e forradalmak fő, döntő átütő erejét a néptömegek alkották.”⁵⁶ — írja F. V. Konsztantyinov a Történelmi materializmus című munkájában. Természetesen így volt ez a Bocskai-szabadságharcban is. A szabadságharc döntő erőforrása kezdettől fogva mindvégig a széles néptömegek aktív harca és támogatása volt. Bár a Habsburg zsarnokság jóformán minden társadalmi osztályt érzékenyen érintett Magyarországon, mégis csak az elnyomott osztályok álltak ki bátran a nemzet szabadságának ügyéért akkor, amikor az uralkodóosztály tagjai már csak kegyelmet könyörögtek a bécsi udvartól. Az elnyomott jobbágysságon belül is a legelszántabb, legharciasabb réteget a *hajdúk* alkották.

⁵⁴ *Tárikh—i—Pecsevi* Krónikája. Századok 1899. 120. o.

⁵⁵ *Denison Gy.*: i. m. 205. o., L. még *Tárikh—i—Pecsevi*: i. m. Századok 1899. 116. o. és *Hádsi Khalfa* krónikája u. o. 124—125. o., valamint Bocskai levelét MTT. XIX. 85., 93. o.

⁵⁶ *F. V. Konsztantyinov*: i. m. 617—618. o.

A 15. század végén, 16. század elején egy új társadalmi réteg jelenik meg Magyarországon; a hajdúság. Keletkezésük történetét hosszú ideig homály fedte. Különböző, sokszor téves hipotéziseket állítottak fel a hajdúk keletkezésével kapcsolatban, de ma már biztosan tudjuk, hogy nagyrészüket azokból a termelőmunkából kiszorult elemekből került ki, akik már a 15. század végén tömegével hajtották fel a marhákat az ausztriai vásárookra és akiknek ez a kenyérkereseti lehetősége a 16. század elején megszűnt. Másfelől az idők folyamán soraik egyre bővültek azokkal a jobbágysággal, akiket a török hódítás előnyomulása, a császári zsoldosok pusztítása és nem ritkán a földesúri kizsákmányolás tett bűjdosóvá, földönfutóvá.⁵⁷

A hajdúk az 1514. évi Dózsa vezette parasztfelkelés idején már jelentős szerepet játszottak. Ezt bizonyítja sok erről szóló korabeli feljegyzés mellett az a törvénytörvény is, amit a felkelés leverése után hoztak, mely szerint: „... a közönséges nyelven hajdúknak nevezett barompásztorok se hordjanak kopjákat és fegyvereket ... mert különben, ha a hajdú fegyvert visel, bárki és bárhol elfoghatja: s első ízben ki kell herélni, másod ízben, ha megint fegyvert visel, feje essék, vagy más halállal büntessék.”⁵⁸

A hajdúk száma az évek folyamán egyenes arányban nőtt a török hódítás előretörésével, a háborús pusztításokkal. A 16. század második felében számuk már annyira felfszaporodott, hogy Báthory István erdélyi fejedelem felismerve a bennük rejlő katonai értéket, hozzákezdett katonai megszervezésükhöz. Báthory István minden 100 hajdú fölé egy hadnagyot, 4–500 fölé pedig egy kapitányt rendelt. A hajdúk ekkor még zömükben gyalogosok voltak, de már lovasok is akadtak közöttük, akiknek száma az évek folyamán egyre növekedett. Báthory István jelentős katonai sikereket köszönhetett a szolgálatába fogadott hajdúknak, és ha az ő példáját Báthory Zsigmond és a Habsburg uralkodók rendszeresen követik, úgy a harcedzett hajdúságban olyan katonanyagot nyernek, akikkel siker reményében harcolhattak volna a török hódítók ellen.⁵⁹

A hajdúk nagyrésze ugyanis olyan jobbágyságból verődött össze, akiket a török hódítás kergetett el földjéről, tett hontalanná. Ezek ádáz, engesztelhetetlen gyűlöletet éreztek a török hódítókkal szemben és életüket, vérüket egyáltalán nem kímélték, ha a török elleni harcra volt szó. A török elleni gyűlölet mellett nagyban emelte katonai értéküket és felhasználhatóságukat az a körülmény, hogy mint a társadalomból

⁵⁷ Illésházi a hajdúk keletkezéséről: „... támadtanak vala a jobbágyságból, akiknek hazájuk elpusztított vala a hadak miatt.” (Idézi Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története. Bp. 1948. 189. o.) V. ö. Császár E.: i. m. 16–17. o., vagy Takáts S.: i. m. 1–10. o., Dr. Erdélyi Gy.: i. m. 246. o., MOE, XI. k. 318. o., Benda K.: i. m. 7. o.

⁵⁸ Magyar Törvénytár 1000–1526. 1514. 60. tc. 2–3. §. A Dózsa-féle parasztháborúban való részvételükről l. Takáts S.: i. m. 11–12. o.

⁵⁹ MOE, XI. k. 318–319. o., Benda K.: i. m. 7. o.

kitaszított, az élet kemény, kegyetlen iskoláját kijárt elemek szinte „eszményi“ emberanyagot jelentettek minden korabeli — a katonától sok nélkülözést és fáradozást megkövetelő — hadsereg számára. A mindennapi létbizonytalanság, az állandó üldözés olyan embereket formált belőlük, akik a legkevesebbet is könnyen kockára tették életüket.

Az erdélyi uralkodók és a magyar uralkodóosztály azonban nagymértékben elmulasztották ennek az óriási eredményekkel kecsegtető lehetőségnek a kiaknázását. A hajdúk zsoldbafogadása helyett a rendek az országgyűléseken sorozatosan törvényt hoztak a kiirtásukra, melynek végrehajtását kötelességévé tették mindenkinek.⁶⁰ Így a magyar uralkodóosztály ahelyett, hogy felhasználta volna a hajdúságot az ország és nem utolsósorban saját maga védelmére, mindent megtett, hogy az önhibáján kívül földönfutóvá vált hajdúkat a saját ellenségévé tegye.

A császári politika hamarosan felismerte ennek a társadalomból kitaszított, kitagadott rétegnek használhatóságát és egy részüket zsoldjába fogadta. A Habsburgok az így zsoldba fogadott hajdúkat azután nemcsak a török ellen használták fel, hanem a magyar nemesség megfélemlítésére is. A zsoldba fogadott hajdúkat királyi hajdúknak nevezték, megkülönböztetésképpen a zsoldba nem fogadott szabad hajdúságtól, az „ördög apostolaitól“. Sok bátor tettet hajtottak végre a királyi végházakban állandó zsoldon élő hajdúk is, de náluknál sokkal félelmetesebbek voltak a törökre nézve az állandó zsoldon kívül élő és csak ideiglenesen szolgálatba fogadott szabad hajdúk. Ezek a legváratlanabb időben és helyen rácsaptak a törökre, s az ilyen összecsapások után ritkán maradt a törökök közül mégcsak hírmondó is.⁶¹

Az 1590-es években a hajdúság létszáma már 30.000 körül mozgott. Létszámuk növekedésével azonban bizonyos differenciálódási folyamat ment végbe közöttük. Nem számítva a tehetős hajdúvezérek vékony rétegét, a koldússzegény hajdúk között a lovashajdú már bizonyos mértékig gazdagabb réteget képviselt a lóval sem rendelkező gyalogos hajdúkhöz viszonyítva, pedig még azok alatt is ott állottak a szűkölt jobbágyokból összeverődött, még szervezetlen szegénylegények, akiket szintén hajdúknak neveztek.⁶² A hajdúk általános viselete a zsinóros magyar ruha, vörös, kék, zöld dolmány és nadrág, meg a bocskor volt. Nagy részük még nem volt löfegyverrel felszerelve, hanem görbe kardal és kopjával harcolt.

A századforduló éveiben a tizenöt éves háború pusztító viharában többször előfordult, hogy a hajdúk a magyar uralkodóosztály vélegtekig

⁶⁰ A hajdúk kiirtására irányuló törekvésekről 1. Magyar Törvénytár 1526–1608. 907. o., MOE. XI. 18–19. 33. o., Thurzó György azon sikertelen kísérletére, hogy a hajdúkból állandó magyar hadsereg magját szervezze meg, l. u. o. 319. o.

⁶¹ Wittman T.: i. m. 22. o., Benda K.: i. m. 8. o.

⁶² A nevesebb hajdúkapitányok névsorát közli Császár E.: i. m. 18–19. o., valamint Magyar Törvénytár 1526–1608. 907. o.

ellenséges magatartása következtében eszközévé váltak a császári elnyomásnak, de ennek ellenére 1604-ben bebizonyították, hogy nem hazátlan zsoldosok, hanem a magyar dolgozó nép egyszerű fiai, akik ha tévelyegtek is, leghamarább találtak rá a helyes útra. A hajdúk nemcsak felismerték a nemzetet fenyegető végveszélyt, hanem vállalták a kezdeményezés kockázatát, s kibontották a Habsburg ellenes szabadságharc zászlaját.

Ha azt kutatjuk, hogy miért a hajdúk léptek rá először a fegyveres felkelés útjára, a feleletet nem kell a mítoszok világában keresnünk, mert könnyen megtalálhatjuk viselkedésüknek a reális politikai és gazdasági indító okait.

Beszéltünk már arról, hogy a Habsburgok a magyar nép ellenálló erejének megtörése végett a századforduló éveiben támadásra lendültek a magyar végvári katonaság ellen is. A végvárak parancsnokságát olyan idegen kapitányokra bízták, akik „... hitükről és hűségükről megfeledezve és csekély okoktól indítatva a hitükre bízott várat az ellenségnek földadni nem átalják...”⁶³ A magyar parancsnokok leváltása mellett megindult a magyar végvári katonaság tömeges elbocsátása is, ami gazdasági téren a nincstelen, a termelésből kiszorult lakosság számát szaporította, mert „minél több német katonát hoztak hazánkba, annál több magyar vitéznek vették ki a kezéből a kenyeret”.⁶⁴ Tudjuk, hogy a hajdúk jelentékeny részét királyi zsoldba fogadták, akik számára a magyar katonaság elbocsátása a legsötétebb létbizonytalanságot eredményezte. Emellett az egész ország pusztítása a hajdúk számára is a létalap-megszűnésének veszélyét vetette fel, s ez a körülmény párosulva Belgiojasonak, a hajdúkkal szemben tanúsított zsarnoki, rabló magatartásával; a legközvetlenebbül és a legérzékenyebben érintette a hajdúk további létfeltételeit.⁶⁵ Mind többen felismerték közülük, hogy a már tarthatatlan viszonyokat, a társadalomkivéüliséget egyedül egy Habsburg zsarnokságot felszámoló szabadságharc tudja megváltoztatni, melynek győzelme véget vethet az embertelen állapotoknak.

Ez a kulcsa a hajdúk kezdeményező szerepének és mindvégig bátor, következetes, legforradalmibb magatartásának. Természetesen emellett nem szabad figyelmen kívül hagyni az olyan igen jelentős tényező szerepét sem, mint az elnyomott osztályok mély hazaszeretete, mely minden korban hatalmas lökőerőt és szilárd támaszt biztosított szabadságharcainak.

Az 1605-ös hadjárat folyamán a hajdúság minden győzelmet arra igyekezett felhasználni, hogy zsarnokain, a császáriakon véres bosszút

⁶³ L. az 1601. évi decretum 35 tc-ét, u. o. 909. o.

⁶⁴ Takács Sándor: Kísérletek a magyar haderő felosztására. Századok 1904. 6. o.

⁶⁵ Belgiojasonak a hajdúkkal szemben elkövetett gaztetteire vonatkozólag l. Benda K.: i. m. Okmánytár 83—84. o.

álljon, s a még császári zsoldban maradt hajdúk is tömegesen álltak át a szabadságharc hadseregébe. Kitartó, hősi magatartásukat, állhatatosságukat Bocskai így örökölte meg: „... az nagy fizetetlenlenség miatt felette nagy fogyatkozott állapotban vadnak, de mind azt sem níztek, hanem télen is, számtalan sanyarúságokat, hidegségeket, ki sánczban várak alatt való heveréssel, ki az ellenség ellen való csatározással, meg nem mondhatni mennyit szenvedtenek; most is hol éhen, hol szomjuhon, nagy ruhátlansággal és sok fogyatkozással óránként, testek szakadásával, vérek hullásával és sokan halálokkal is szolgáltanak.”⁶⁶

A szabadságharc küzdelmeiből nemcsak a hajdúk vették ki tevékenyen a részüket, hanem a széles *jobbágytömegek* is. A múlt történetírása a nép hősiességét csak igen ritkán jegyezte fel, egyenes következményeként annak a helytelen történelemszemléletnek, hogy a „nagy emberek” csinálják a történelmet és a néptömegek csak szerény statisztaként húzódnak meg a nagy tettek árnyékában. Nekünk elsőrendű, megtisztelő kötelességünk, hogy bemutassuk a néptömegek hősi harcát, a nép történelemformáló szerepét.

A 16. század végén és a 17. század első éveiben a jelentős mértékben éppen a háború sorvasztó hatása miatt fejletlen magyarországi majorsági gazdálkodás még nem eredményezte a földesúri robotterhek és más szolgáltatások olyan mérvű megnövekedését, ami már az elviselhetetlen jobbágyi terhek miatt szinte kizárja a jobbágyság és a birtokos osztály közös harcban összefogását.⁶⁷ Így a jobbágyság, amely minden társadalmi osztály közül a legsúlyosabban érezte a Habsburg zsarnokság hatását, már a szabadságharc első napjaitól kezdve fegyvert fogott a földesúrnál veszedelmesebb kizsákmányoló: a császári katonaság ellen.

A jobbágyok több fronton harcoltak a szabadságharc győzelméért; beálltak a hadseregbe, gerillaharcot folytattak a császári katonák ellen, dolgoztak a hadsereg számára (várak erősítése, hidak építése, szállítások), adóztak a hadsereg fenntartására és termeltek a hadsereg ellátására. Mindvégig következetesen kitartottak a szabadságharc mellett, mert csak a győzelem hozhatta meg a számukra az idegen hódítók kizsákmányító törekvéseinek megszűnését. A győzelem a további létezés, a további fejlődés alapfeltétele volt és ez a körülmény párosulva a nép mély hazaszeretetével sziklaszilárdá tette helytállásukat.

Már az első napoktól kezdve egyre nagyobb számban tűntek fel a hadseregben a hajdúk mellett „hátibőrös, gubás, mezítlábás” emberek, akik nagy része egy szál baltával, vagy kaszával, némelyikük pedig csak husánggal volt felszerelve. Mint az egykorú krónikás írta: „A sereg javarésze afféle Körös-Tisza vidéki magyar volt.” Kiöntött tenger árjá-

⁶⁶ Bocskai 1605. ápr. végén kelt levele a török szultánhoz. (MTT. XIX. 118. o.) L. még *Gyulafi Lestár* följegyzéseit MHHS. XXXI. 42. o. továbbá Dr. Komáromy A.: i. m. HK. 1894. 180. o.

⁶⁷ A korábban idézettekben kívül l. még Császár E.: i. m. 12–14. o.

hoz hasonló megmozdulásuk hatására Belgiojoso rémülten menekült a Tisza vidékéről, nehogy a felkelt nép elvágja hadműveleti bázisától.

A hajdúk gyors előnyomulását az tette lehetővé, hogy a jobbágyság a maga mozgalmára ismerve a szabadságharcban, mindenütt segítette őket és tüntetően melléjük állt.

Az oszgyáni csatában Németi Balázs seregének már mintegy 70%-át a fegyvert fogott és hadra sereglett jobbágyok alkották. Ezek a bátor szívvel hadra sereglett parasztok a harcban még járatlanságot tanúsítottak, de a hősi helytállás, a szívós kitartás nem egy példáját hagyták örökül az utókor számára. Például a vereséggel végződő oszgyáni ütközet után nem csüggedtek el, hanem újra összeverődtek és Basta Kassa alá vonuló seregét állandóan támadással zaklatták, fárasztották, fogyasztották. Elfogdosták a további sikeres harchoz feltétlenül szükséges utánpótlását és mindenben kezére játszottak a hajdúknak. Amikor pedig Basta serege megkezdte visszavonulását Kassa alól Eperjes felé, a császáriak után özönlő hajdúkhöz csatlakoztak és közös erővel üzték, verték a hátráló császáriakat, akik ennek folytán megtizedelve, rongyosan, éhesen, kimerülten érkeztek meg Eperjes alá.⁶⁸

1605. január elején a császárpárti rendek már kétségbeesetten panaszkodtak Mátyás főhercegnek, hogy Bars, Nyitra, Pozsony és más nyugati megyék nemessége nem mer insurgálni, mert fél a jobbágyaitól. Kérték a főherceget, hogy feltétlenül küldjön idegen katonákat, akik vigyáznak a jobbágyokra, nehogy valami zendülést kezdjenek a földesurak háta mögött, amíg azok Bocskai csapatai ellen harcolnak.⁶⁹

Nemcsak a Habsburg-párti magyar rendek írtak így, hanem maga Mátyás főherceg is, aki arról értesítette Rudolfot, hogy a morvaországi szlovákok is Bocskai felé vonzódnak, és őt akarják királyuknak.⁷⁰

A magyar királyi tanács arról számolt be 1605. január végén, hogy nem javasolják fölkelés kihirdetését a szabadságharc ellen, mert a föld népe, ha táborokba gyűl, fegyverét földesurai és a király ellen fordítja.⁷¹

1605 elején Erdélyben is legkorábban a föld népe, a jobbágyság mozdult meg a szabadságharc mellett. Január első napjaiban Hofkircher János, az egyik császári várparancsnok Gyulafejevárra ment és onnan fegyverbe szólította a fejedelemséget. Az volt a terve, hogy az egybegyűlt fegyveres erővel Bocskai Felső-Magyarországon működő seregét hátbatámadja. A szász városok küldtek is néhány száz gyalogost, de a nép nem mozdult. Erre Hofkircher Torockó—Szentgyörgyre ment, hogy a népet hadra kényszerítse Bocskai ellen. Alighogy megérkezett, másnap hajnalban már arra ébredt, hogy a nép fegyvert ragadott, megro-

⁶⁸ Benda K.: i. m. 23–24., 28. o., Szilágyi S.: i. m. V. k. 592. o.

⁶⁹ MOE. XI. k. 84. o.

⁷⁰ „...das die Schlawackhen in Maeren alberaith ainen gleichen verstandt mit den rebellen haben und sich dem Bockhaj untergeben und denselben zum Khenig aufwerffen vollen...” (MOE. XI. k. 100. o.)

⁷¹ U. o. 113–114. o.

hanta a házat, ahol elszállásolva volt, a császári sereget pedig részint levágta, részint megszalasztotta. Ő maga is életével fizetett a vakmerő kalandor tervért.⁷²

A nép fegyveres megmozdulása 1605 nyarán is tovább folytatódott. Mátyás főherceg elkeseredetten panaszkolta, a mainzi választó fejedelemnek, hogy „... a föld népe is hűtlen és esküszegő lett és ő császári Feliségétől elhajolva... Bocskai pártjára állott.”⁷³ Hasonlóan írt Thurzó György is: „Falvaink népe összejátszott a rebellesekkel, s amikor a hajdúk elérték valamelyik várat, katonái puskalövés nélkül átadták az erőseget, a támadókhoz álltak.”⁷⁴

Egy császári jelentés úgy foglalta össze a magyarországi helyzetet, hogy a magyarok mindnyájan örülnek a császári katonaság vereségének, de kiváltképpen a parasztok, akik, ahol csak tehetik, beállnak a hajdúk közé.⁷⁵

Csak néhány apró részletet volt módomban közölni a néptömegek hősi harcáról a Bocskai szabadságharc alatt, de ezek a mozaikszerű adatok is világosan megmutatják, hogy az elnyomott nép szinte egyöntetűen kiállt a szabadságharc mellett és mindvégig a legszilárdabb erőforrása volt a szabadságharcnak. Természetesen ezt elősegítette olyan körülmény is, hogy úgy Bocskai, mint alvezére, Rhédey Ferenc a hajdúk főkapitánya, különös gondot fordított a szegénység védelmére. Rhédey például öröket állíttatott mindenfelé, akik arra ügyeltek hogy a várórségek csak annyi barmot hajtsanak el a föld népétől, amennyit ő a szükségnek megfelelően megengedett és hogy azért is becsülettel megfizessenek.⁷⁶

A városi polgárság csatlakozása a szabadságharchoz már korántsem volt olyan egyöntetű és egységes, mint a jobbágyságé. Pedig a császári elnyomás a városi polgárságot is érzékenyen sújtotta, s a szabadságharc célkitűzéseinek megvalósulása a városoknak is érdeke lett volna! Az olyan korán kaput nyitó városok mellett, mint Kassa, Debrecen, Kálló, Lőcse, Nagyszombat igen sok város csak a kényszerítő körülmények hatására nyitotta meg kapuit a szabadságharc hadserege előtt, sőt voltak olyan városok is szép számmal, melyek mindvégig kitartottak a császáriak pártján.

A városok csatlakozását, illetve ellenséges magatartását sokféle tényező határozta meg. Jelen tanulmány nem nyújt módot a részletes tárgyalásra, s így csak vázlatosan soroljuk fel azokat.

Döntő jelentőségű körülmény volt egy-egy város csatlakozása szempontjából az illető város polgársága között végbement differenciálódási folyamat előrehaladottsági foka, mert ahol a plebejus réteg nagy szám-

⁷² Kővári L.: i. m. 4. k. 167–168. o.

⁷³ Mátyás főherceg 1605. aug. 2-i levele a mainzi választóhoz. (HK. 1893. 712. o.)

⁷⁴ Benda K.: i. m. 24. o.

⁷⁵ U. o. 23. o.

⁷⁶ Dr. Komáromy A.: i. m. HK. 1894. 188. o.

ban volt, ott kényszeríteni tudta a patriciusokat Bocskai csapatainak befogadására. Természetesen lényegesen befolyásolta egyes városok meghódolását a bennük elhelyezett császári csapatok ereje is. Ezek mellett figyelembe kell venni a következőket:

Egyes városok, mint például a szász városok is bizonyos előnyöket húztak a császári uralomból, amit csak végső kényszerűségből voltak hajlandók feladni. A városi polgárság egy része abban a tévhitben élt, hogy a szabadságharc a német uralom felszámolása keretében a német polgárság kiirtását is kitűzte célul. A háború terhei, köztük az ágyúk szállítása is, mint látni fogjuk, jelentős mértékben a polgárság vállára hárultak, melyek alól igyekezett kivonni magát, amennyiben módjában állott. A szabadságharc rendi jellegéből kifolyólag a szabadságharcot vezető nemesség ellenséges magatartást tanúsított a mezővárosok jogainak elismerésével szemben, mint az például Modor, Szentgyörgy, Bazin esetében is megtörtént.⁷⁷

Az uralkodóosztályon belül a legelszántabb és legkövetkezetesebb réteget kétségen kívül a török földön bujdosó *erdélyi emigránsok* képviselték. A fiatal Bethlen Gábor, aki ekkor már vezető emberük volt, komoly szerepet játszott Bocskai megnyerésében s a későbbiek folyamán pedig a törökkel való szövetség fenntartásában. Maga írta egy későbbi levelében. „Bocskai Istvánnak én sűgogattam Fejérvárról [Nándorfehérvárról] én biztattam, tanácsoltam, oktattam... s úgy indult aztán az én írásomra, sok biztatásomra meg...”⁷⁸ 1604-ben levélben hívta fel Bocskait, hogy „... hazájának, nemzetének is utolsó veszedelmét látván elközelíteni, serkenyen fel és kösse fel az harangot...”⁷⁹ Ismerjük Bocskaival folytatott levelezésének történetét, melynek napvilágra jötte adta meg az utolsó lökést Bocskai elhatározásához.

A szabadságharc kitörése után az erdélyi emigránsok közül igen sokan fegyverrel harcoltak a felkelés győzelméért, ami egyet jelentett számukra a hontalanság, a számkivetettség megszűnésével.

A *vármegyei nemesség* csatlakozása és részvétele legtöbb esetben az illető megye földrajzi fekvésétől és a megyében vezetőszeretpet játszó főurak állásfoglalásától függött. A Tisza mentén és Felső-Magyarország keleti részén fekvő megyék nemessége aránylag már korán a szabadságharc mellé állt, míg a Felső-Magyarország nyugati részén fekvő megyék nemessége az első időkben szinte ellenségesen fogadta a hajdúcsapatok előnyomulását, és nagyon sokszor csak a katonai sikerek és saját jobbagyaik fenyegető magatartása következtében csatlakozott.

⁷⁷ Szilágyi S.: i. m. V. k. 601. o., Benda K.: i. m. 49–51. o., Nem helytálló Szalay L. beállítása: i. m. 19. könyv 470. o.

⁷⁸ Bethlen Gábor 1620. júl. 30-i levele. (T. m. k. Á. o. I. k. 239–240. o.)

⁷⁹ Közl. Benda K.: i. m. 14. o. L. még Kövári L.: i. m. 4. k. 173. o. (V. ö. Mátyás főhercegnek 1605. márc. 13-án a szász választóhoz írt levelével.) Marczali H.: i. m. 96. o.

Az uralkodóosztály zömének megnyerése és a szabadságharc táborában való megtartása a győzelem egyik nagyon fontos előfeltétele volt. Bocskai tudta, hogy a nemesség gazdasági és politikai potenciáljának megszerzése nélkül nem képes sikeres harcot folytatni a Habsburgok ellen, s ezért mindent elkövetett, hogy a nemességet táborába vonja.⁸⁰

A felső-magyarországi birtokosok nagy többsége, csatlakozása után meglehetősen következetességgel ki is tartott a szabadságharc ügye mellett, hiszen annak célkitűzései a legszorosabban egybeestek a nemesség érdekeivel. Magatartásuk azonban nem volt minden kérdésben egyforma. Mámoros lelkesedéssel üdvözöltek minden császáriakon aratott győzelmet, sőt a radikálisabb rész még a Habsburgoktól való teljes elszakadás gondolatát is a magáévé tette, de rögtön fellobbanó szalmalángnak bizonyult a lelkesedésük, amikor a háborúval szükségszerűen velejáró áldozathozatalról volt szó.

Katonai szempontból a megyei nemesi felkelés nem jelentett komolyabb erőforrást, mert a nemesség ebben az időben egyrészt már nem katonáskodott szívesen, másrészt az elmúlt idők folyamán el is vesztette minden harcban való jártasságát, s így tevékenységét a harcmező helyett inkább az országgyűlésen fejtette ki. A személyes hadviselés fáradalmait és kockázatait helyett inkább a hadiadózás és a pénzen fogadott katonaság anyagi terheit vállalta magára.

A nagybirtokosok, az ország főurai közül némelyek már a szabadságharc első hónapjaiban csatlakoztak a mozgalomhoz, mint például Felső-Magyarországon Homonnai Drugeth Bálint, a Mágóchiak, Széchy Tamás, a Dunántúlon Nádasdy Tamás és még néhányan, azonban ez csak igen szórványos jelenség volt. A korán csatlakozott főurak kicsiny táborra többnyire azokból a nagybirtokosokból került ki, akik a kamara legközelebb kiszemelt áldozatai voltak. A nagybirtokosok többsége csak akkor fordult el Rudolftól, amikor látták, hogy a császári csapatok rohamléptekben „pironkodnak ki” az országból a „korbácsos hajdúk” elől és további császárpártiságuk vagyonuk elkobzását, vagy elpusztítását eredményezte volna. Találón jellemzi magatartásukat az a megállapítás, amit Bocskai Thurzó Kristóf jelentkezésekor mondott: „...miután az esőn sokat ázott a köpenyt felölté.”⁸¹ Még az olyan egyáltalán nem császárpárti főúr, mint Báthory István is vonakodott a mozgalom mellett nyíltan állástfoglalni,⁸² nem beszélve a később jelentős, de annál kevésbé

⁸⁰ A nemesség tartózkodására l. Bosnyák Tamás sorait: „Nagy hallgatásban vannak az urak, nem akarnak a közönséges jók mellett megindulni...” (Idézi Benda K.: i. m. 26. o.)

A nemesség csatlakozásával kapcsolatban l. az egyes vármegyei monografiákat. Pl. Zemplén vm. 390. o., vagy Heves vm. 527. o., vagy Bars vm. 346. o., vagy Hont vm. 324. o., Gömör, Kishont vm. 501. o. stb. Pl. „...Heves vármegye Bocskaihoz csatlakozása leginkább abban nyilvánult meg, hogy 1605-ben Bocskai fejedelem javára szedték be a vármegye területén a királyi adókat és a kincstár számára járó fizetést...” (i. h.)

⁸¹ Istvánffy M.: i. m. 908. o.

⁸² Szilágyi S.: i. m. V. k. 590. o.

dicső szerepet játszó Illésházy Istvánról, akit bár a bécsi udvar „fej- és jószágvesztésre” ítél s csak meneküléssel tudta megmenteni életét, mégis csak 1605. nyarán csatlakozott a szabadságharchoz, akkor, amidőn meggyőződött róla, hogy a bécsi udvartól kegyelmet semmiképpen nem remélhet.

Illésházynek az egész szabadságharc folyamán tanúsított magatartása híven tükrözte a nagybirtokosok zömének megalkuvó-, minden áron békére hajló álláspontját.⁸³

A főurak gondolkozására és a szabadságharchoz való viszonyára éles fényt vet Thurzó György levele is, melyet 1605-ben írt Mátyás főherceghez a békétárgyalásokkal kapcsolatban: „Bár kedvezőtlenek Bocskai föl-tételei, el fog még jönni az idő, mikor ő felségének megnövekedett számú hívei az országgyűlésen simítani és változtatni fognak rajtok; mert akik törvényeket hoznak, el is törülhetik azokat...”⁸⁴

A szabadságharchoz előbb vagy utóbb csatlakozott főurakon kívül a nagybirtokosok között jelentős számban akadtak olyanok is, akik végig kitartottak a Habsburgok mellett. „...Sokan post habito bono publico partibus Germanicus adhaeserunt, kik mintegy fomites malorum mind minekőnk mind pedig felebarátjoknak sok károkat, akadályokat, zűrzavarokat szerzettenek az országban”⁸⁵ — mondotta Bocskai. Ezek a nyílt árulók maguk is érezték, hogy ellentétben állnak a közvéleménnyel, és kimondták, hogy nem rendelhetik el a személyes felkelést, mert akkor jobbágyaik ellenük fognának fegyvert.

Áruló magatartásuk odáig fajult, hogy levelekben kérték az uralkodótól a még megmaradt magyar végvári katonaság eltávolítását az országból és helyettük németek behozatalát.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy magatartásukat a szabadságharchoz csatlakozott birtokos osztály egyöntetűen elítélte és megbélyegezte. Ellenkezőleg, az országgyűléseken nagyon sokan a nyílt árulók védelmére keltek, s igyekeztek megakadályozni birtokaik elkobzását. Ez a dicstelen törekvésük sok esetben sikerrel is járt.⁸⁶

A szabadságharc egész ideje alatt végig ellenséges, áruló magatartást tanúsítottak a *katolikus főpapok*. Ők szolgáltatták 1604 előtt a felségárulási perek vezérkarát s a szabadságharc alatt is a legreakciósabb, legellenségesebb réteget képviselték. Egy olasz katolikus pap úgy jellemezte a magyarországi klérust, hogy „...e buzgalommal a magyar püspökök azoknak a német tanácsosoknak kegyét keresték, akikről függ-

⁸³ U. o. 591. o., Dr. Komáromy A.: i. m. HK. 1894. 337–338. o., MOE XI. k. 611. o., Dr. Lázár Gy.: i. m. 373. o.

⁸⁴ MOE. XI. k. 206. o.

⁸⁵ U. o. 150. o.

⁸⁶ „...semmiképp nem egyezünk bele, s nem akarjuk, hogy véreink csak azért, mert eddigle nem csatlakozhattak hozzánk, kárt valljanak...” (MOE. XI. k. 606–607. o.) L. továbbá u. o. 10., 83–84. o., Szilágyi S.: i. m. V. k. 593. o.

tek... s mint néma kutyák, hogy szájukból a konc ki ne essék, akkor sem mertek zajt ütni, amikor ezek a németek nemcsak az ország vagyonát és jövedelmét pocsékolták el, hanem az egyház vagyonára is rátették kezüket.⁸⁷

Az elmondottakból láthatjuk, hogy a szabadságharc tábora milyen különböző társadalmi helyzetű és ellentétes gondolkodású emberekből tevődött össze. Az ellentétes osztályokat ideiglenesen egy táborba kovácsolta az a körülmény, hogy a Habsburg elnyomás jóformán minden társadalmi osztályt sújtott, de ugyanakkor az ideiglenes összefogás nem jelentette azt, hogy a szabadságharc táborán belül ne lettek volna meg az ellentétek a magyar uralkodóosztály és az elnyomott parasztság között.

A birtokososztály zöme ugyanis — a hajdúkkal és jobbágységekkel ellentétben — nem kívánta a Habsburgoktól való teljes elszakadást és célkitűzései a pusztító, török elleni háború megszüntetésének, és a rendi sérelmek orvoslásának követelésére, illetve fegyveres kikényszerítésére korlátozódtak. Ők „törvényes alapot” kerestek a fegyveres felkelés számára a „ius resistendi”-ben, hogy ezzel is elhatárolják magukat minden „törvénytelen” forradalmi megmozdulástól.⁸⁸ A birtokosok nagy többsége még az önálló erdélyi fejedelemség visszaállításának következetes követeléséig sem jutott el, és főlébe helyezve egyéni érdekeit az ország érdekeinek, a szabadságharc alatt is önző, szűklátókörű osztálypolitikát folytatott. A birtokos osztály gazdasági és politikai túlsúlya azonban biztosította a nemesség számára a vezetőszerpet a szabadságharcban, mely körülmény rányomta a mozgalomra a rendi jelleget és beszorította azt a rendi felkelés korlátai közé.

Mindezek ellenére a Bocskai vezette szabadságharc mégsem volt kizárólag rendi felkelés. A mozgalomban fegyveresen résztvevő és a katonai sikerek kiharcolásában döntő szerepet játszó néptömegeknek — bár burkolt formában jelentkező, de lényegében minden kizsákmányolás és elnyomás ellen irányuló — elszánt harca igyekezett szétfeszíteni — és nem egyszer sikerrel — a fojtogató rendi korlátokat. Ez megmutatkozott a néptömegeknek abban a törekvésében is, hogy a szabadságharc célkitűzéseit kiszélesítsék a Habsburgoktól való teljes elszakadásig.

Bár e követelés azonnali megvalósítása az adott körülmények között nélkülözött több szükséges előfeltételt, mégis alkalmas volt arra, hogy meggátolja az uralkodóosztály opportunizmusának diadalra jutását. A nagy katonai győzelmek hatása és Bocskai szilárd, következetes magatartása mellett nem kis mértékben a fegyveres néptömegek fellépésének

⁸⁷ Közl. Benda K.: i. m. 60. o. L. még Makkai L.: i. m. 335. o., továbbá MOE. XI. k. 219. o.

⁸⁸ L. MOE. XI. k. 606., 693., 698—699. o. L. még Eckhart Ferenc: Bocskai és híveinek közjogi telfogása. Károlyi emlékkönyv. Bp. 1933.

A szabadságharc külföldi visszhangjával kapcsolatban I. Szilágyi S.: i. m. V. k. 594., 606. o.

kényszerítő súlya akadályozta meg, hogy a szabadságharc csak néhány nagybirtokos érdekeit kielégítő, de az ország számára semmit nem hozó eredménnyel végződjék.

Láthatjuk tehát, hogy a Habsburg ellenes szabadságharcot átszötte, tarkította a benne részvevő ellentétes osztályok küzdelme. A belső egyensúly felbomlását egyelőre az a körülmény akadályozta meg, hogy a Habsburg elnyomók kisajátító törekvése a jobbágyok számára veszélyesebb volt saját földesuruk ellenük irányuló kisajátításánál. Emellett szólni kell Bocskai óriási érdemeiről is, aki fáradhatatlan munkával igyekezett közös táborba hozni és együtt tartani a hősieen harcoló, politikai célkitűzéseiben végsőig elmenő hajdúkat és jobbágyokat; a nagy többségében közönyös városi polgárokat; a nagy szavakat hangoztató, de minden áldozatvállalástól húzódozó köznemeseket; és a legtöbbször csak végső kényszerből csatlakozó főurakat.

Bocskai számos levelében, személyes beszélgetésében igyekezett megnyerni a szabadságharc számára az uralkodó osztály tagjai. „Ti kegyelmeiteknek egyéb gondolatokat ki privátumra néz, pro praesenti hátra kell hadnia... Nem kell most néznünk kárunkat, se szép házainkat, jószágunknak pusztulására, hanem oltalmaznunk kell életünket, régi jó hírnöket, nevönket, melyet az német nemzetség keservesen, szidalommal lába alá tapodott vala...”⁸⁹ „... Mert minden marhánál, szénánál, drágábbnak tartatott minden nemzetségünknek, életünknek, törvényeknek szabadsága.”⁹⁰

Bár Bocskai, maga is a birtokos osztály tagja volt, s célkitűzései, törekvései az uralkodó osztály érdekeinek keretén belül maradtak, ennek ellenére ő mégis meglátta azt az utat, amely az ország egész lakosságának érdekeit, fejlődési lehetőségeit szolgálta. Látta, hogy csakis a széles néptömegek aktív támogatásával lehet eredményes harcot folytatni az idegen hódítók ellen, és nemcsak akart és mert a széles néptömegekre támaszkodni, hanem meg is védte katonáit az uralkodó osztály önző, szűklátókörű támadásai ellen. Egyfelől a hajdúk letelepítésével, másfelől a mértéken felül prédálók és fegyelmezetlen elemek szigorú megbüntetésével akarta biztosítani, hogy a szabadságharc alatt a kizsákmányolók és kizsákmányoltak közötti ellentét fel ne borítsa az eredményes harchoz feltétlenül szükséges belső egységet.⁹¹

⁸⁹ MOE. XI. k. 151. o.

⁹⁰ Benda K.: i. m. Okmánytár 150. o. Lásd még Bocskai leveleskönyvét (MTT. XIX. 106., 108., 109., 117. o.) stb.

⁹¹ L. Bocskai 1606. okt. 15-i levelét Illésházyhoz. Benda K.: i. m. Okmánytár 149. o., továbbá u. o. 52. o. L. még Szilágyi S.: i. m. V. k. 599. o. A hajdúk letelepítésére vonatkozólag l. Boldizsár Kálmán: Bocskai hadi népe. Debrecen. 1906. 13. skk. o., továbbá Császár Edit: A hajdúság kialakulása és fejlődése. Debrecen. 1932. 5–6., 25. o.

A szabadságharc hadserege

A szabadságharc gazdasági és társadalmi erőforrásainak vizsgálata után tartunk szemlét a Habsburg zsarnokság megtörésére és a „haza nagy szabadságtalanságának” helyreállítására felsorakozó hadsereg fölött.

A hadsereg főparancsnoka és legfőbb szervezője, a hadműveletek tervezője és irányítója maga a fejedelem, Bocskai István volt. Kiváló hadvezéri képességeiről már a török elleni harcok folyamán fényes tanúbizonyságot tett és miután a szabadságharc élére állott, újabb, meszerien megtervezett és bátran végrehajtott győzelmes hadműveletekkel öregbítette hadvezéri hírnevét. Hadművelési terveit mindig az adott helyzet figyelembevételével és a körülmények gondos mérlegelése után alkotta meg, de a már elkészült tervek maradéktalan végrehajtásából egy jöttányit sem engedett.

Értékes hadvezéri ténykedésének méltatása mellett nem szabad elfeledkeznünk fáradhatatlan hadszervezői munkájáról sem. Bocskai a fennálló óriási nehézségek ellenére a szabadságharcot megindító három-ezer hajdúból a széles néptömegek és újabb hajdúcsapatok bevonásával olyan hadsereget szervezett, amely térdre kényszerítette a hatalmas Habsburg birodalom fegyveres erejét.

Mint tapasztalt hadvezér és hadszervező, világosan látta az állandó reguláris hadsereg szükségességét a császáriakkal szembeni eredményes küzdelemhez, s ezért már 1604 végén arra törekedett, hogy a legalkalmasabb katonaaanyagból, a hajdúkból az állandó, reguláris hadsereg magvát létrehozza. E terv megvalósításának befejezését váratlan halála meggátolta.

Bocskai helyettese, az összes felső-magyarországi hadak főkapitánya, Homonnai Drugeth Bálint, nem kiemelkedő hadvezéri képességei következtében került e magas katonai és politikai méltóságra. Hatalmas vagyona és előkelő társadalmi állása mellett, annak köszönhető előtérbe kerülését, hogy mint a kamara egyik legközelebbi kiszemelt áldozata a főurak közül legkorábban csatlakozott a szabadságharchoz. Hadvezéri talentumait egyedül Érsekújvár ostrománál bizonyítgatta, ahol ugyan szívósan és kitartóan fáradozott a vár elfoglalásán, azonban a várat mégsem fegyverrel vették meg, hanem Mátyás főherceg parancsára őrsége feladta.

A jó humorú, egyenes jellemű Homonnai „keményen” gyűlölte a császáriakat és még azokat a magyarokat sem szívelte, akik német ruhát hordtak,⁹² azonban nem tudta kivonni magát a szabadságharchoz kizárólag önző anyagi érdekei miatt csatlakozó, megalkuvó Illésházy befolyása

⁹² Az 1605. augusztusában hűségét esküdő Dóczy András kapitányról pl. azt írta: „... Eleget eskütévők, hogy ő is híve magyar nemzetünknek... de minthogy kalapos süvege és német ruhája vala Isten bocsásson meg neki...” (Naplója 180. o.)

alól. Így akaratlanul is hozzájárult ahhoz, hogy a békekötésben elért eredmények nem álltak arányban a kivívott katonai sikerek nagyságával.

Homonnai után Felső-Magyarországon Rhédey Ferenc töltötte be a legmagasabb parancsnoki állást; ő volt az összes hajdúcsapatok főkapitánya. Rhédey kiemelkedő képességű, kristálytisztá jellemű, hűséges katonája volt a szabadságharcnak. Jószág nélkül szűkölködő szegénylegényi sorból valódi érdemekért emelték az ország mánásai közé, s ő a jutalmazást a magyar nép szabadságának védelmében eltöltött életművével hálálta meg. 1621-ben a harcmezőről szólította el a halál az öreg katonát, aki törődött testtel, fáradtan, beteg is a népünkre törő császári zsoldosokat üzte nyugat felé. A Bocskai szabadságharc idején is nemcsak Bocskai felső-magyarországi hadművelati terveinek kiváló végrehajtásával tűnt ki, hanem forró hazaszeretetével és a sokat szenvedett föld népének védelmezésével is. Rhédey őszinte meggyőződéssel vallotta: „...valahol mi magyar ez széles világom egyé kell lenni és az német nemzetre kell támadnunk, ki minket sem hitünkben, sem tisztességünkben, igazságunkban meg nem tartott, hanem teljességgel el fogyni akar bennünket sok jó szolgálatunkért és vérünk hullásáért.”⁹³ A hadműveletek idején minden tőle telhetőt elkövetett, hogy a népet megkímélje a háborúval járó pusztításoktól és katonáit kemény parancssal tiltotta el a jobbágyok zaklatásától.

Rhédey mellett nem egy nevesebb hajdúvezér serénykedett, hogy újabb győzelmekre vezesse fűrgő katonáit, vagy ahogyan akkor nevezték: „Bocskai angyalait”. A félelmetes hírű Sennyey Miklóst Kassa bátor védelme dicsérte, a zabolátlan, nehezen fegyelmezhető Némethy Gergely a Dunántúlon és Stájerországban lyukaszgatta a császári zsoldosok koponyáit. Dengeleghy Mihály és Duló Gergely az ausztriai portyákban jeleskedtek. Bucsy Benedek a Pozsonyba húzódott Bastát igyekezett végleg kiűzni az országból, a ravasz Rákóczi Lajos pedig Erdély nyugati végváraiból költöztette ki erőszakkal a császári őrseget. Rajtuk kívül még számos kisebb-nagyobb csapatparancsnok fáradozott azon, hogy boszszúvágytól égő katonái élén megfizessen a császáriaknak a szörnyű évtizedek minden keserűségéért. Ezek a hajdúkapitányok végezték a sereggyűjtést, a hadfogadást, természetesen mindegyik lehetőleg a szűkebb hazája lakosai közül, s így egy-egy hajdúcsapat legtöbbször az egy vidéken lakókból állott.⁹⁴

Persze a szabadságharc hadseregét nemcsak a hajdúk alkották, hanem a következő alkotóelemekből tevődött össze:

a) — Az önként hadra sereglő hajdúk, végvári katonák, szegénylegények és szökött jobbágyok. Ők képviselték a hadsereg legforradal-

⁹³ Rhédey 1605. jan. 2-i levele ismeretlenhez. (O. L. Thurzó iratok fasc. 103.) Mánássá emelésével kapcsolatban l. az 1606. évi kassai országgyűlés törvénykönyvét. (MOE. XI. k. 802. o.)

⁹⁴ U. o. 618. o., továbbá Császár E.: i. m. 18—19. o.

mibb, legbátrabb, legelszántabb és egyben számbelileg is legnagyobb részét.⁹⁵

b) — A csatlakozott főurak fegyveres kíséréte, az időnként felülő nemesi felkelés, a vármegyék házak után kiállított vagy toborzással összegyűjtött katonasága és a városok által fogadott zsoldosok.

A nemesi felkelés értéktelenségét maguk a rendek is többször elismerték: „... azt, hogy a rendeknek a személyes fölkelése nem annyira hasznos, nemcsak a jelen országgyűlés alatt, hanem már a korábbi években is kijelentették, s helyett... minden húsz ház után egy jól felszerelt könnyű fegyverzetű lovast megajánlanak... Akiknek alkalmazása a katonaságnál sokkal alkalmasabb fog lenni, mintha mindenki táborba szállna...”⁹⁶

c) — Bocskai testőrsége; a kék gyalogok, lovastestőrök, palotás hajdúk. Ez volt a tervbevett állandó nemzeti hadsereg magja. Az összes csapatok között a testőrség volt a legfegyelmeltebb, legképzettebb része a hadseregnek.⁹⁷

d) — A különböző időben érkező török, tatár, moldvai segélycsapatok.

A hadsereg létszámáról nincsenek pontos adataink. Az elszórva található részadatok szerint a 1604. évi 3—6—10—12 ezer fős létszámú sereg 1605 közepére 20—30.000 hajdúkból, végvári katonákból, szökött jobbagyokból álló haddá nőtt, amelyhez időnként csatlakoztak a vármegyei csapatok és a török segélyerők is. Velük együtt a létszám elérte a 45—50.000 főt is. Az ország igen nehéz gazdasági helyzetét figyelembe véve nehezen képzelhetjük el azonban, hogy az állandóan fegyverben álló katonaság létszáma túlhaladta volna a maximális 30.000 főt, hiszen még ezeknek a fizetése is szinte megoldhatatlan problémának bizonyult. Természetesen, ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy egy-egy hosszabb, rövidebb időtartamra egész vidékek jobbagysága fegyvert ragadott a császáriak ellen, akkor elhihetjük, hogy némely hónapban a harcolók létszáma jóval felülhaladta az 50.000 főt is.⁹⁸

A hadsereg fegyelmi helyzete visszatükrözte a 17. századi hadseregek fegyelmi állapotának általános jellemvonásait. Az egyes csapatparancsnokok meglehetősen önállósággal irányították egységeiket, s a felsőbb parancs végrehajtását nagymértékben a parancsadó személyes tekintélye határozta meg. A zsoldfizetés nagyon sokszor elmaradt vagy hónapokat

⁹⁵ A hajdúsereg összetételére vonatkozólag l. Dr. Komáromy A.: i. m. HK. 1894. 180., 188. o., mely szerint Rhédey seregében a magyarokon és a török segélycsapatokon kívül szép számban voltak oroszok, cserkeszek, kozákok, kunok stb.

⁹⁶ Magyar Törvénytár 1526—1608. 919. o. A szabadságharc alatti nemesi felkelésre és vármegyei csapatokra vonatkozólag l. MOE. XI. k. 159., 728., 779—780., 798. o., továbbá Rohonyi G.—Nagy L.—Tóth Gy. szerk.: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. I. k. Bp. 1955. 199. o., M. v. v. Szatmár vm.: 453. o., Bars vm.: 347. o., Dr. Erdélyi Gy.: i. m. 235. o.

⁹⁷ MOE. XI. k. 502—503. o.

⁹⁸ R. Horváth J.: i. m. HK. 1893. 618. o., M. v. v. Bihar vm.: 505. o., Hont vm.: 81. o., Szilágyi S.: i. m. V. k. 598. o., MOE. XI. k. 222. o.

készt, a szervezett élelmezési és ruházati ellátásra csak gyenge, kezdeti kísérletek történtek, és így a katonáknak helyszíni beszerzésből, prédából kellett fenntartani magukat. Mindez természetesen szinte lehetetlenné tette a fegyelem megszilárdítását. Súlyosbította a fegyvelmezési lehetőségeket az a körülmény is, hogy a szabadságharc hadserege harc közben szerveződött meg, a csapatok szinte állandóan mozgásban voltak, s a nehézkes összeköttetés következtében az ellenőrzés elé óriási akadályok gördültek.⁹⁹

Bocskai minden tőle telhetőt elkövetett, hogy a nem egyszer már túlzott önállóságra törekvő és mértéken felül prédáló „angyalait” viszszerelje a törvények és parancsok betartásának medrébe. Bár maga is tudta, hogy „... ilyen vártozás soha kár nélkül nem lehet...”¹⁰⁰ s védelmébe vette a nemcsak kardot forgató, hanem zsákmányt is szorgalmasan kutató katonáit a kárvallott urak bosszúja elől, de attól sem riadt vissza, hogy a féktelenkedőket szigorúan megbüntesse. Tudjuk, hogy pl. egyik legvitézebb hajdúkapitányát, Lippai Balázst is kivégeztette fegyelemsértései miatt.

Végeredményben azonban minden szigorú intézkedés, törvény, hadiszabályzat legfeljebb csak mérsékelni tudta a kilengéseket, mert a bajok a háborúhoz szükséges anyagi eszközök nagymértékű hiányában gyökereztek, amin pedig nem lehetett rövid idő alatt segíteni.

A sajátos magyarországi fejlődésnek és a háború jellegének megfelelően a hadsereg főfegyverneme a *lovasság* volt. Lovas volt a hajdúk nagyrésze, s természetesen az időnként felülő nemesi felkelők, valamint a török, tatár segélycsapatok is a lovasság számát szaporították. A lovasság általában 500 főt számláló egységekbe volt szervezve, 1 kapitány parancsnoksága alatt. Ez a szervezeti egység tovább tagozódott 100–100 fős századokra, melyeket egy-egy hadnagy vezetett. Fegyverzetük egyes vagy görbe kardból, kopjából és ritkábban lőfegyverből, puskából, pisztolyból állott. Harcmozdulataik az akkori nyugateurópai szokásokhoz képest szabálytalanok voltak, leginkább nyitott rajvonalakban küzdve vették körül az ellenség szárnyait, miközben lovaikat nagy ügyességgel forgatták.¹⁰¹

A 16. században a lőfegyver elterjedésével komoly fejlődésnek indult, de a századforduló éveire ideiglenesen csökkenő jelentőségű *gyalogság* a szabadságharc hadseregében másodrendű helyet foglalt el.

Ennek nagyrészt az az oka, hogy a 17. század elején Magyarországon európai értelemben vett modern magyar gyalogság — a szinte állandóan folyó harcoktól bénított gazdasági fejlődés elmaradottsága követke-

⁹⁹ Benda K.: i. m. 53–54. o., MOE. XI. k. 160., 161., 596., 783–787. o., az eskü és zászló jelentőségéről u. o. 727. o., Némethy Gergely fegyvelmezetlen viselkedéséről u. o. 223., 474–477. o., továbbá Császár E.: i. m. 52–53. o.

¹⁰⁰ Bocskai levele Illésházyhoz. Benda K.: i. m. 52–53. o.

¹⁰¹ A lovasságra vonatkozólag l. Dr. Erdélyi Gy.: i. m. 237–238. o., Denison Gy.: i. m. 204. o., MOE. XI. k. 725–727. o., Benda K.: i. m. 43. o.

tében — döntő mértékben csak a császári zsoldba fogadott, nem nagyszámú várvédő gyalogság formájában létezett. Bár rajtuk kívül — főként Erdélyben — elég szép számmal voltak még gyalogosan harcoló elemek, akik azonban nem számíthatók a modern gyalogság sorai közé, mert nem a gazdasági alap fejlettségének következtében lettek gyalogosokká, hanem éppen ellenkezőleg: elszegényedésük miatt már nem tudtak lovon katonáskodni.

Természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a nagyon lényeges körülményt sem, hogy a török elleni eredményes harc hosszú évtizedeken keresztül minél nagyobb számú lovasságot követelt, s a szabadságharc gyors hadműveleteihez is elsősorban lovasok kellettek.

A szabadságharc hadseregének gyalogsága tehát a következő elemekből tevődött össze: 1. a lóval nem rendelkező szegénylegényekből, jobbágyokból, elszegényedett székelyekből. 2. a császári szolgálatból elbocsátott vagy a szabadságharc folyamán átállt, zömében végvári gyalogosokból. 3. A fejedelmi „kék gyalogok”-ból. 4. A városok által kiállított zsoldos gyalogságból.

A gyalogság szervezési felépítését nem ismerjük pontosan. A gyalogosok zöme kopjával volt felszerelve, puskával kevesen rendelkeztek, de annál többen voltak olyanok, akiknek csak kasza és más hasonló kezdetleges fegyver jutott. Inkább csak várostromnál és várvédelemnél kerültek alkalmazásra, mint nyílt harcban.¹⁰²

Bocskai gyenge *tüzérsége* főként a várakban elhelyezett nehéz-ágyúból állott. A tüzérség a 17. század elején még nagyon „... nehezen mozgatható maradt, a kis mozgékony ágyúkat viszont, amelyeknek elegendő a kalibere és elegendő távolságra lőnek, nem ismerték.”¹⁰³ Ha sor került az ágyúk nehéz és körülményes szállítására, akkor ez a súlyos teherterhelés a városi polgárookra hárult.

A *műszaki munkálatokat* a minden egyes alkalomra külön-külön kirendelt jobbágyok és mesteremberek végezték. A munkák döntő mértékben várak erősítéséből és hidak építéséből állottak.

A *hadsereg ellátása* a kor szokásainak megfelelően a helyszíni beszerzésen nyugodott, s bár Bocskai tett kísérleteket az ellátás megszervezésére, a fennálló viszonyok között csak a kezdeményező lépéseket juthatott el.¹⁰⁴

A császáriak hadászati védelemre épülő nehézkes harcmódjával ellentétben, a szabadságharc hadseregének *harcmódját* — a háború jellegének, a fegyvernemek egymáshoz való arányának megfelelően — a

¹⁰² A gyalogságra vonatkozólag l. Takáts S.: i. m. 11–153. o., MOE. XI. k. 725–726. o., Denison Gy.: i. m. 211. o.

¹⁰³ Engels: A hadsereg. Hadtörténelmi kiskönyvtár 1. sz. 34–35. o., Bocskai tüzérségével kapcsolatban l. MOE. XI. k. 151., 160., o., műszaki munkálatokra u. o. 729. o.

¹⁰⁴ A hadsereg ellátásával kapcsolatban l. u. o. 778. o., továbbá Császár E.: i. m. 17. o.

meglepetésre épített, villámgyors támadások és az ellenséges háterszágban végzett távoli portyázások jellemezték.

A török elleni harcokban eredményesen alkalmazott kisebb egységekkel végrehajtott „hajdules” kibővült a nagylétszámú könnyűlovasság minden előnyét kiaknázó nagyméretű lovasportyákkal, amelyek mélyen benyomulva az ellenség mögöttes területeire, elvágták az utánpótlási vonalakat, s állandó csipkedéssel fárasztották, fogyasztották az ellenséges haderőt.¹⁰⁵

A hajdúk nem alkalmazkodtak a császári hadvezetés által lerögzített szabályokhoz, és nem tekintették kikerülhetetlen akadálnak a megerősített várakat, vagy az elsáncolt hadseregeket. Nem vették figyelembe azt a hadművészeti elvet, hogy ezeket az erősségeket először el kell foglalni és csak azután szabad előnyomulni, hanem kikerülték az erődített helyeket és egyre mélyebben benyomultak az ellenség hátába, és egyre nagyobb területeket szabadítottak fel az idegen elnyomók uralma alól. A hajdúk természetesen csak úgy tudták sikerrel alkalmazni ezt a hadviselési módot, hogy az ország lakosságának többsége, az elnyomott néptömegek, támogatták a szabadságharcot, magukénak érezték annak célkitűzéseit, s egyrészt az élelemellátás megtagadásával, másrészt állandó fegyveres rajtaütésekkel nagymértékben megbénították az ellenséges várak ellenálló képességét és gyengítették az elsáncolt csapatok erejét.

Mindebből persze nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a szabadságharc hadműveleteiben egyáltalán nem játszott szerepet a várak birtoklása. A környező vidéket uraló várak elfoglalása fontos hadműveleti célként szerepelt Bocskai haditerveiben is, azonban a várak birtoklásának jelentőségét alárendelte a stratégiai célkitűzéseknek. A szabadságharcának elsősorban minél nagyobb felszabadított területre volt szüksége, melynek lakossága a hadsereg sorait bővíti és felbecsülhetetlen segítséget nyújt majd a várak elfoglalásánál is. Emellett Bocskai számított arra is, hogy azok a várak, amelyekben magyar várórság és várkapitány van, önként csatlakoznak a szabadságharchoz. Azt, hogy e számítás nem volt alaptalan, bizonyítja az a körülmény, hogy hadműveleti szempontból nagyon fontos végvár vonal 1605 elején már nagyrésztben a hajdúk kezében volt, önkéntes csatlakozás útján.

Nem lehetett azonban arra számítani, hogy minden vár önként csatlakozik majd. Bocskai tudta, hogy a kiemelkedően fontos várakat a császáriak szívósan fogják védelmezni. Tisztában volt azzal is, hogy a rendelkezésre álló kevés tűzérsséggel nem lehet egyszerre sok várat módszeres ostrom alá venni. Így a hajdúk azon igyekeztek, hogy az önként nem csatlakozó várakat lehetőleg rajtaütéssel, vagy csellel foglalják el. Ha

¹⁰⁵ A hajdules leírását l. Takáts S.: i. m. 36–40. o.

A ausztriai portyázások szükséges voltára l. Illésházy 1605. jún. 6-i levelét Bocskaihoz. (Történelmi Tár 1878. 7. o.)

ez nem sikerült, a kiéheztetés taktikájához folyamodtak. Módszeres ostromra csak akkor került sor, ha a vár elfoglalása hadművelleti szempontból döntő fontosságú volt, és minden másfajta próbálkozás csődöt mondott.

A hajdúk harcmodja a várak ellen talán legjellemzőbben Nyitra esetében mutatkozott meg. A hadművelleti szempontból kiemelkedően fontos Nyitra várát először rajtaütéssel igyekeztek elfoglalni. Ez azonban csak félig sikerült, mert bár az alsó- és felsőváros a kezükre került, a fellelgyárba visszahúzódott őrség keményen tartotta magát. Ekkor megpróbálkoztak kiéheztetéssel, de mivel ez sem járt eredménnyel, hozzákezdtek a módszeres ostromhoz. Előbb tüzérség hiányában ostromlétrákon és maguk készítette „fortélyos találmányú” ostromtornyokon rohamozták halált megvető bátorsággal a falakat, de ez sem vezetett eredményre, mert a védők minden rohamot visszavertek. Amikor azonban Rhédey nagyobb sereggel és tüzérséggel a falak alá érkezett, a védők nem mertek tovább ellenállni és a vár átadására kényszerítették a parancsnokot.¹⁰⁶

A hajdúk harcmodja, a török elleni harcokban sikeresen alkalmazott népi harcmod, úgy a „mezőben” vívott összecsapásoknál, mint a várak ostrománál sikeresnek bizonyult a császáriakkal szemben is. Bocskai jogos büszkeséggel írhatja a török szultánnak: „... sokkal több és nagyobb dolgot viszek véghez... mint az elmúlt tizenhárom esztendőkből [mármint a törökök véghez vittek]...”¹⁰⁷

III.

HADMŰVELETEK 1605-BEN

1. Stratégiai és taktikai tervek

A császári hadvezetés hadművelleti tervei 1605-ben a várak védelmére és Basta hadseregének a szabadságharc központi bázisa ellen irányuló támadására épültek. Tavaszra azonban a szabadságharc elfojtására irányuló támadások kudarcba fulladtak, s így az elkövetkező hónapokban a császári haderő — néhány kisebb erejű ellentámadást leszámítva — teljesen védekezésbe szorult.

Az egységes, összefüggő védelem megszervezése megoldhatatlan feladatokat rótt a császári hadvezetésre. A török hódoltsági területet félkörbe fogó, számtalan várból álló óriási kiterjedésű védelmi öv csak akkor tudta volna feltartóztatni a hajdúk előnyomulását, ha megfelelő erejű mozgó „mezei” hadsereg biztosítja közöttük az összeköttetést és az ostromlott várak felszabadítását. Basta seregének felbomlása után a császári hadvezetés nem tudott ilyen sereget létrehozni, s ezért 1605 köze-

¹⁰⁶ Dr. Komáromy A.: i. m. HK. 1894. 181. o.

¹⁰⁷ Bocskai 1605. ápr. 8-i levele a török szultánhoz. (MTT. XIX. 92. o.)

pétől kezdve a hadművelati terv csak az örökös tartományok megvédésére irányult.

A szabadságharc táborában Bocskai a katonai stratégiai és taktikai terveket a mozgalom politikai célkitűzéseivel összhangban alkotta meg és dolgozta ki. Ezeket a célkitűzéseket a legtömörebben a következőképpen foglalhatjuk össze: A legrövidebb időn belül fel kell számolni Magyarországon és Erdélyben a Habsburgok zsarnoki uralmát és kényszeríteni kell az uralkodót az eredménytelen, de az ország területét borzalmasan pusztító „tizenöt éves háború” befejezésére.

E célkitűzések megvalósítása természetesen csakis a Habsburgok katonai erejének megtörésén — és a császári seregnek az országból való kiszorításán keresztül történhetett meg. A szabadságharc stratégiai terve tehát csakis támadó jellegű terv lehetett.

A tervek részletes kidolgozása előtt meg kellett határozni a hajdúsereg főtámadási irányát, amelyben az erők zöme felvonul a stratégiai feladat megvalósításához.

A főtámadási irány kijelölésénél és a hadműveletek sorrendjének meghatározásánál két variáció jöhetett számításba:

1. Az erők zöme először délkeleti irányba támad, felszabadítja a gyenge császári erőkkel megszállott Erdélyt, s a fejedelemség katonai erejével megerősödve, nyugat felé fordulva folytatja a hadműveleteket Felső-Magyarország felszabadítása végett.

2. Az erők zöme nyugati irányba támad, felszabadítja Felső-Magyarországot és a Dunántúlt, s amikor a katonai helyzet itt már megszilárdult, csak akkor kerül sorra az Erdélyben maradt, utánpótlástól elvágtott császári csapatok felszámolása, s a fejedelemség felszabadítása.

Az első variáció látszólag gyorsabb és biztosabb eredményekkel kecsegtetett, mint a második, hiszen az Erdélyben levő császári katonaság gyenge ereje miatt itt kínálkozott a legkönnyebben elérhető győzelem. Ugyanakkor viszont ez a hadművelati sorrend óriási veszélyeket rejtett magában, mert ha Bocskai erre az útra lép, egyrészt időlegesen átengedi a felső-magyarországi forradalmi bázist a császáriaknak, másrészt időt enged a Habsburgoknak ahhoz, hogy erejüket rendezve lecsapjanak Erdélyre. Márpedig a szabadságharc igazi, számottevő erejét a felső-magyarországi és Tisza menti néptömegek alkották, és nem a hosszú belháborúban kifáradt Erdély lakossága. Ha Bocskai az utóbbira támaszkodik, könnyen vereséget szenvedhet.

A török elleni harcok tapasztalt hadvezére nem kockáztatta a pillanatnyilag könnyebb győzelmi esélyekért az egész szabadságharc kimenetelét. Így tehát a csapatok döntő többsége nyugati irányba lendült támadásra és Erdély felé csak egy kisebb hadoszlop indult azzal a feladattal, hogy lekötve az ott levő császári erőket, akadályozza meg a nyugat felé működő főszereg Erdélyből történő hátbatámadását és döntőleg a belső erőforrásokra támaszkodva kezdje meg a fejedelemség felszabadítását.

A hadműveleti célok eléréséhez a főtámadási irány kiválasztása, a hadműveletek fontossági sorrendjének megállapítása után meg kellett határozni a támadás végrehajtásának legcélravezetőbb formáját is.

A szabadságharc azon célkitűzése, hogy a legrövidebb idő alatt a lehető legnagyobb területen számolja fel a Habsburg elnyomást, az egy időben több irányban folyó támadást tette szükségessé.

A többirányú, excentrikus támadás az adott körülmények között a támadás legcélszerűbb és legeredményesebb formája volt, mert a szét-szórtnan fekvő várakban elhelyezett császári erőket elvágtá egymástól és a hajdúk így külön-külön tudták őket megsemmisíteni. Ugyanakkor ez a támadási forma eredményesen elősegítette az egymástól elzárt területek lakosságának a szabadságharchoz történő csatlakozását is.

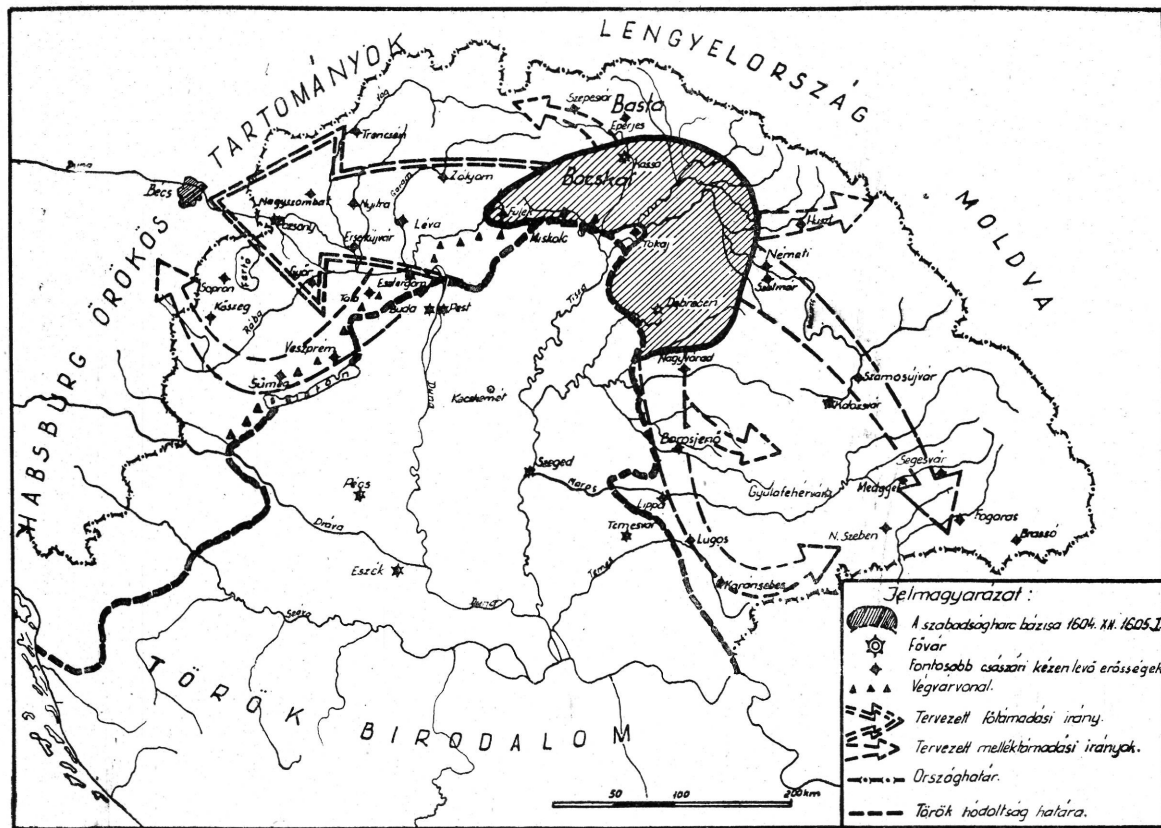
Az erők ilyen megosztását megengedhetővé tette az a körülmény, hogy a Habsburgok egyetlen komolyabb erejű mezei hadserege Basta parancsnoksága alatt titlenségre kényszerítve állomásozott Eperjesen, s így nem tudta jelentősebb mértékben veszélyeztetni a megosztott erőkkel harcoló hajdúseregek támadásának sikerét.

Bocskai a hadműveleti irányokat úgy határozta meg, hogy azok Kassa hadműveleti központból kiindulva sugárszerűen fonták át a császári uralom alatt levő területeket. A legerősebb hadoszlop támadása Felső-Magyarországon, a végvár vonal mentén történt, mert ez volt a legrövidebb út az ország nyugati határának eléréséhez és mert a végvárakban levő magyar őrségek támogatására méltán számíthatott a hajdúserg. Emellett az 1605. évi hadműveletek menetében mindenütt felismerhetjük Bocskai azon igyekezetét is, hogy a végvárvonal gyors kézrekerítésével meggátoljon minden újabb török hódítást. Ezt tapasztalhatjuk a felső-magyarországi hadszíntéren kívül Erdélyben és a Dunántúlon is.

A felső-magyarországi fő támadási irányhoz szervesen kapcsolódott a dunántúli kisegítő támadási irány. A Dunántúlon keresztül Ausztriába irányuló támadásnak az volt a fő célja, hogy a Dunántúlon levő jelentős császári erőket lekösse, és feltartóztasson minden Ausztriából és Stájerországból jövő császári ellentámadást, mely oldalba kapva a nyugat felé előretörő felső-magyarországi hajdú csapatokat veszélyeztethette volna a hadműveletek sikerét.¹⁰⁸

A helyesen megalkotott és jól kidolgozott tervek vizsgálata után adjuk át a szót a „számtalan sanyarúságokat, hidegségeket” tűrő és a szabadságharc győzelmét „testek szakadásával, vérek hullásával” szolgáló hajdúknak és a hazájáért tűzhelyét, családját elhagyó, lelkesen fegyvert fogó jobbágyoknak; a szabadságharc hős hadseregének.

¹⁰⁸ Stratégiai tervekre vonatkozólag I. Bocskai leveleit MTT. XIX. 87–89., 95., 97–98., 101. o., MOE. XI. k. 158. o., Szilágyi S.: i. m. V. k. 594., 596., 608. o., Benda K.: i. m. 30. o.

Hadműveleti tervek 1604 végén—1605 elején.

2. Hadműveletek Felső-Magyarországon

„... Felségeddel tudatom, hogy ámbár idáig baj nélkül eljutottam, s a városokkal megbékéltem, nekem zur Bestärkung des oberhungarischen Kriegsheeres 2000 gute muskatiere... wie auch Geld und Tuch küldjön sürgösen...”¹⁰⁹ — írta 1604. december 9-én Eperjesről Basta Rudolf császárnak. Néhány nappal később pedig már arról értesítette Mátyás főherceget, hogy „...nem lévén elég erőm a támadásra, folytatom die angefangene gütige Tractation zur Stillung der oberhungarischen Rebellion...”¹¹⁰

Ha ezt a két levélrészletet összehasonlítjuk Basta néhány nappal előbb írt leveleivel, melyekben még a hajdúk fölött aratott „fényes győzelmekkel” dicsekszik és elbizakodott hangon jelenti be Kassa elfoglalására és a mozgalom gyors felszámolására irányuló hadmozdulatait, akkor rögtön észre vehetjük, hogy a közbeeső rövid idő alatt jelentős változás történt a hadművelleti helyzet alakulásában.

Az egyetlen konkrét hadművelleti esemény — Kassa eredményes védelme, — mely ez idő alatt történt, még önmagában nem lehetett elegendő indok ahhoz, hogy a császári hadvezér feladja a szabadságharc gyors eltiprására irányuló terveit. Két győzelem után egy sikertelen várostrom még nem bírhatta erre az elmúlt évek erdélyi harcaiban oly nagy szívósságot tanúsító Bastát. Ehhez a kassai kudarcnál sokkal jelentősebb katonai és politikai tényezőnek kellett közrejátszania. Ez a tényező pedig a széles néptömegek kitartó hősi helytállása volt.

Az edelényi vesztes ütközetből Miskolcon keresztül Göncre vonuló Bocskai mellé, egyre több hajdúcsapat és fegyvert fogott jobbagy gyülekezett. A nép elszántságát, harckészségét egyáltalán nem törte meg a két vereség és mintha a földből nőtt volna ki, új hadsereg verődött össze.

Basta december 4-én a Kassa alatti táborban értesült az eseményeknek reá nézve ily kedvezőtlen fordulatáról, és rádöbbsent arra, hogy itt nem egy üldözőbe vett főúr kétségbeesett próbálkozásával áll szemben, hanem egy hatalmas erejű népmozgalommal, melyet nem képes jelenlegi erejével felszámolni.

Az elkövetkező napok eseményei hamarosan beigazolták felismerésének helyességét. Először a kassai várból kirohanó hajdúk tiporták meg az osgyáni és edelényi győző zászlóit, majd amikor a császári sereg megkezdte egyre gyorsuló ütemű visszavonulását Eperjes felé, az erdők mélyéről rájuk törő fegyveres jobbagyok és az éjszaka sötétjéből váratlanul előbukkanó fürge lovashajdúk törlesztettek szorgalmasan a császáriakkal szemben fennálló tartozásukból. A végsőkéig sanyargatott „földnépe” kelt bosszúálló harcra a császáriak ellen, s a Basta vezette hadsereg nem tudott szembeszállni ezzel a viharral. Az idegen zsoldosok

¹⁰⁹ Basta 1604. dec. 9-i levele Rudolfhoz. (*Dr. Veress E.*: i. m. II, 514. old.)

¹¹⁰ Basta 1604. dec. 17-i levele Mátyás főherceghez, (u. o. 542. o.)

beszorultak Eperjesre, és egy gyenge próbálkozástól eltekintve tétlenül és tehetetlenül szemlélték a diadalmasan kibontakozó eseményeket.

A december 9—10-én Kassára visszatérő Bocskai, miután egy hajdúcsapatot Eperjes felé küldött Basta seregének sakkbantartására, Rhédey Ferencet 2.000 lovas hajdúval megindította a hadműveleti szempontból kiemelkedően fontos végvárvonal és a bányavárosok elfoglalására. A sereg létszáma a feladat nagyságához képest kicsiny volt, de Rhédey — mint látni fogjuk — méltán számíthatott a jobbágyság és újabb hajdúcsapatok csatlakozására. A Sajó felső völgyében nyomultak előre nyugat felé, s december közepén már fegyverbe szólították Gömör vármegye népét. A lelkesen csatlakozó jobbágysággal megerősödött sereg 24-én bevette Fülek városát s a várat „...a környék földnépével oly szorosán körülfárta, hogy senki ki vagy be nem mehetett...”¹¹¹ Rhédey a vár ostromát Géczy András kapitányra bízta, maga pedig Kollonitsch főkapitány ellen indult a bányavárosok irányába.

Kollonitsch ugyanis a röviddel azelőtt elszenvedett Eperjes környéki veresége után ismét sereget gyűjtött a bányavárosok vidékén, hogy azzal a szorongatott helyzetben levő Bastát megsegítse. Rhédey ezt meg akarta akadályozni, s míg a kisebb hajdúegységek Bosnyák Tamás és Dengeleghy Mihály parancsnoksága alatt sorra csatlakoztatták Szécsény, Buják, Drégely, Nógrád, Gyarmat, Csábrág végvárait, ő a sereg zömével felkanyarodott északi irányba Kollonitsch elé.¹¹²

Amikor az oly sok győzelmet hozó 1605. év első napja felvirradt, a bágyadt téli nap sugarai a szabadságért fegyvert fogott nép jelentős sikereket kiharcoló fegyverei köré fonhattak győzelmi koszorút.

A hajdúcsapatok diadalmas előnyomulása a népfelkelés kiöntött tengerhez hasonló árján az újévben is tovább hömpölygött előre. Január első napjaiban Rhédey hajdúi felszabadították a bányavárosok környékét, s Kollonitsch főkapitány seregét visszaűzték Lévára. A Bocskaitól erősítésként érkező Némethy Gergely hajdúkapitány seregével egyesülve január 4-én bevonultak **Korponára**. Rövid pihenő után Rhédey Léva ellen indult, egy kisebb csapatot pedig **Selmecbánya** ostromára küldött.

Selmecbánya ostroma rövid idő alatt győzelemmel befejeződött. Léva azonban a megerősített őrség szívéssen védelmezte. Rhédey nem akarta lekötni magát egy hosszú ideig elhúzódható ostrommal, hiszen

¹¹¹ Istvánffy M.: i. m. 905. o.

¹¹² Az 1604. decemberi hadieseményekre vonatkozólag l. Basta dec. 4., 9., 18-án kelt, valamint Mátyás főherceg dec. 18-án és 1605. jan. 2-án kelt leveleit. (Dr. Veress E.: i. m. II. k. 534—535., 541., 545., 563., 564. oldalak.) Sepsi Laczkó M.: i. m. Szemelvények... I. k. 197—198. o., M. v, v, Abaúj-Torna vm.: 114. o, Nógrád vm.: 418. o., Hont vm.: 324. o. Dr. Komáromy A.: i. m. HK. 1894. 177—178. o., 182. o., Rudolf császár 1605. jan. 10-i levele II. Christian választó fejedelemhez. (Marczali H.: i. m. 94. o.) Szilágyi S.: i. m. V. k. 594—596. o., Kővári L.: i. m. 167. o., Szalay L.: i. m. 19. könyv 471. o.

nem az volt a feladata, hogy megálljon egy makacsul ellenálló várnál, hanem, hogy a legrövidebb időn belül minél nagyobb területet szabadítson fel a császári elnyomás alól. Így a sereg egy részét visszahagyta Léva körülzárására, s a főerőkkel visszaindult korponai főhadiszállására. Ütközben csatlakoztatta az önként kaput nyitó Végles várát, melynek példáját néhány nap múlva Vác is követte.

A januárban kialakult hadműveleti helyzetet a Pozsonyban összegyűlt császárpárti magyar rendek a következőképpen jellemezték: „Ahogy a napok múlnak [Bocskai csapatai] egyre nagyobb és szélesebb területen haladnak előre: a végvári vidék elfoglalása után már a bányavárosokat és a szomszédos megyéket egészen a Pozsony közelében levő helyekig az elszakadásra biztatják, úgy, hogy ha törekvéseiknek ellent nem állunk a lehető leggyorsabban, attól kell félni, hogy Nyitrából, amit most keményen szorongatnak, kiindulva egész Pozsonyig előretörnek és azt elfoglalva átkelnek a Dunán, vagy a Morván és a szomszédos tartományokat is feldőlják... eddig is sokfelé, úgy itt a Pozsony közeli helyeken is nemcsak a tömegből és tudatlan népből, hanem a katonák és nemesek soraiból is sokan hozzájártnak... azok a megyék, amelyek közelében most hirtelen fellángolt a tűzvész Bars, Nyitra, Pozsony...”¹¹³

Februárban a szabadságharc hadserege szüneteltette a hadműveleteit. Rhédey serege megállapodott Korpona környékén, Bocskai pedig, hogy a tavaszi hadműveletek előtt megpihentesse a Kassa körül összegyűlt csapatokat, széjjelküldte őket téli szállásra a Fülektől Nagybányáig terjedő területre.

Ezt a néhány hétre beállt hadműveleti szünetet igyekezett kihasználni a maga javára Basta, az Eperjesre beszorított, segélykérő leveleket irkáló császári hadvezér.¹¹⁴ Úgy számított, hogy ha már Rhédey seregének előnyomulását nem tudja megakadályozni, megpróbálja felszámolni a szabadságharc Kassa körüli bázisát, ami ha sikerül, könnyen az egész mozgalom bukását eredményezheti. Február első napjaiban megindult Eperjesről Tokaj felé, hogy legelőször is az ostromlott várnak segítséget vigyen. Csapatai Göncön „... a várost feldőlák, sok embert ölénék meg, ezénképen Hejczen, Szántón, Szerencsen, Mádon szörnyű dúlást, éktelen fertelmességet cselekedének és minden éléssel megrakván Tokajba menének. A Tokaj alatt levő őriző vármegye hada a német elől elszalada...”¹¹⁵

Azon a napon, amikor Basta kimozdult Eperjesről, a csapatok téli

¹¹³ MOE. XI. k. 82–84. o. Magyarul kiadta Benda K.: i. m. Okmánytár 86–87. o.

¹¹⁴ Lásd Basta és Mátyás főherceg leveleit (Dr. Veress E.: i. m. II. k. 549–599. o.)

Az 1805. januári hadieseményekre vonatkozólag l. még Kollonitsch S. jan. 4-i jelentését (Marczali H.: i. m. 94–95. o.), Ietvánffy M.: i. m. 906. o., Sepsí Laczkó M.: i. m. Szemelvények... I. k. 198. o., MOE. XI. k. 1–23. o., M. v. v. Hont vm.: 324. o., Dr. Komáromy A.: i. m. HK. 1894. 182. o.

¹¹⁵ Sepsí Laczkó M.: i. m. Szemelvények... I. k. 198. o.

szállásra vonulása következtében csekély erővel rendelkező Bocskai elhagyta Kassát és Sárospatakra ment. Basta erre a hírré Sárospatak ellen indult, azonban nem mert a vár ostromához kezdeni, mert közben értesült arról, hogy a Sárospatakról Bodroghözre menő Bocskai riadóztatja a telelő csapatokat. A császári hadvezér attól félt, hogy az összegyűlekezett hajdúk hátbatámadják ostromló seregét. Ezért elvonult a vár alól és maga után akarta csalni a még nem teljesen felkészült Bocskait, hogy nyílt csatában vereséget mérjen rá.

A szabadságharc vezére azonban maga is „komoly, tanult hadviselő ember” volt és nem ült fel a cselnek, hanem Basta távozása után visszatért Sárospatakra, „...kin Basta György igen megháborodék elméjében és igen kezdte tartani a cunctator fejedelemtől... mert nem tud vala ellene mit cselekedni, rókának mondja vala...”¹¹⁶

Ezután Basta Huszt felé indult és az volt a szándéka, hogy majd Erdélyből támadja hátba a fejedelmet. Vásárhelynél azonban Homonnai Bálint serege elálta az útját, s mivel Basta nagyon tartott az egyre gyűlekező hajdúktól, febr. 26-án visszatért Eperjesre.

Ez a bodroghözi kirándulás volt a császáriak utolsó gyenge próbálkozása a kezdeményezés kézbevitelére. Bocskai helyes hadvezéri ítélőképességgel kitért a túlerőben levő császáriak elől, mert az adott körülmények között az összecsapás kimenetele erősen kétséges volt. Ennek ellenére az események irányítását közben tudta tartani, mert mint láthatuk képes volt megakadályozni Basta Erdélybe menetelét, s így elhárította az onnan jövő hátbatámadás veszélyét.

Az Eperjesre visszatérő Basta tokba tette kardját és harcikedvét, asztalhoz ült, és folytatta a reménytelen segélykérő levelek írását.¹¹⁷ A szorgalmasan írt sürgős segélyt kérő levelek azonban hiábavalónak bizonyultak. Nem érkezett segély sehonnan sem. A felkelők még azt a fegyver- és ruhaszállítmányt is elfogták, amit Mátyás főherceg a sok ígéretes után végre valóban elindított Eperjesre. Azokat a lengyel zsoldosokat pedig, akiket Basta felfogadott szolgálatra, a minden mozdulatát éber figyelemmel kísérő Bocskai pártoltatta el a császáriak mellől.¹¹⁸

A várt segély helyett újabb riasztó hírek érkeztek az eperjesi főhadiszállásra. Március 21-én a december óta ostromlott Fülek várát parancsnoka Honorius Tannhauser János feladta a hajdúknak, szabad elvonulás feltétele mellett. Néhány nappal később pedig *Hajnácskőt* foglalták el Bocskai katonái és keményen szorongatták Lévát is. Szerte

¹¹⁶ U. o. 199. o.

A februári hadieseményekre vonatkozólag l. még Hohenlohe 1605. febr. 7-i levelét a szász választóhoz (*Marczali H.*: i. m. 99. o.), Basta febr. 23 és 26-i levelét. (*Dr. Veress E.*: i. m. II. k. 604. 606. o.), *Dr. Komáromy A.*: i. m. HK. 1894. 183. o.

¹¹⁷ L. Basta márciusi segélykérő leveleit. (*Dr. Veress E.*: i. m. II. k. 610–637. o.)

¹¹⁸ Bocskai 1605. márc 27-i levele Murát pasához. (MTT. XIX. 76. o.)

Felső-Magyarországon újra mozgolódni kezdtek az eddig téli szálláson pihenő hajdúcsapatok.

Mátyás főherceg, ahelyett, hogy megsegítette volna a szorongatott helyzetben lévő hadvezért, támadásra szólította fel őt a hajdúk ellen. Előbb azt a parancsot küldte neki, hogy mentse fel Füleket az ostrom alól, majd amikor a vár a hajdúk kezére került, a bányavárosok megsegítését rendelte el. Basta rezignáltan jelentette, hogy inkább ő kér segítséget, minthogy bárkit is meg tudna segíteni. Katonái sorozatosan megtagadják az engedelmisséget és a hajdúk már Eperjes kapuit döngetik.

Valóban, március hónapban egyre határozottabban kidomborodott Bocskai seregének főlénye. A téliszállásról elő jövő hajdúk — akiknek a győzelembe vetett reményét csak növelte a téli hadműveletek sikere —, már gyülekeztek a nagy tavaszi támadásra. Rajtuk kívül 4.000 főnyi török sereg is érkezett Sárospatakra, hogy támogassa a hajdúk előnyomulását.

Rhédey március közepén váltott lovakkal vágatott a fejedelemhez, hogy megbeszélje vele a további hadművelti terveket. Bocskai a bányavárosok elfoglalását és a támadás Nagyszombat-Pozsony irányba történő folytatását tűzte ki számára feladatul. Ugyanakkor megtette a kellő intézkedéseket a túlságosan közel levő Basta kimozdítására is. Fűrge hajdúi „kétszer egymásután ugyan szép szerencsékkel” csatáztak a Hohenlohe kapitány parancsnoksága alatt eléjük vonuló császáriakkal.¹¹⁹

Basta helyzete Eperjesen egyre tarthatatlanabbá vált. Ezt végül Mátyás főherceg is belátta, és március 30-án parancsot küldött Bastának, hogy vonuljon vissza Eperjesről a bányavárosok irányába és védje meg azokat a hajdúk támadásától.¹²⁰ A császári hadvezér április első napjaiban meg is indult Eperjesről — ahol egy ezredet hagyott hátra a város védelmére — a felső Vág vonal mentén Rózsahegy irányába. Amint kimozdult a városból, a „korbácsos hajdúk” azonnal a nyomába eredtek és állandó rajtaütésekkel fárasztották, fogyasztották seregét.

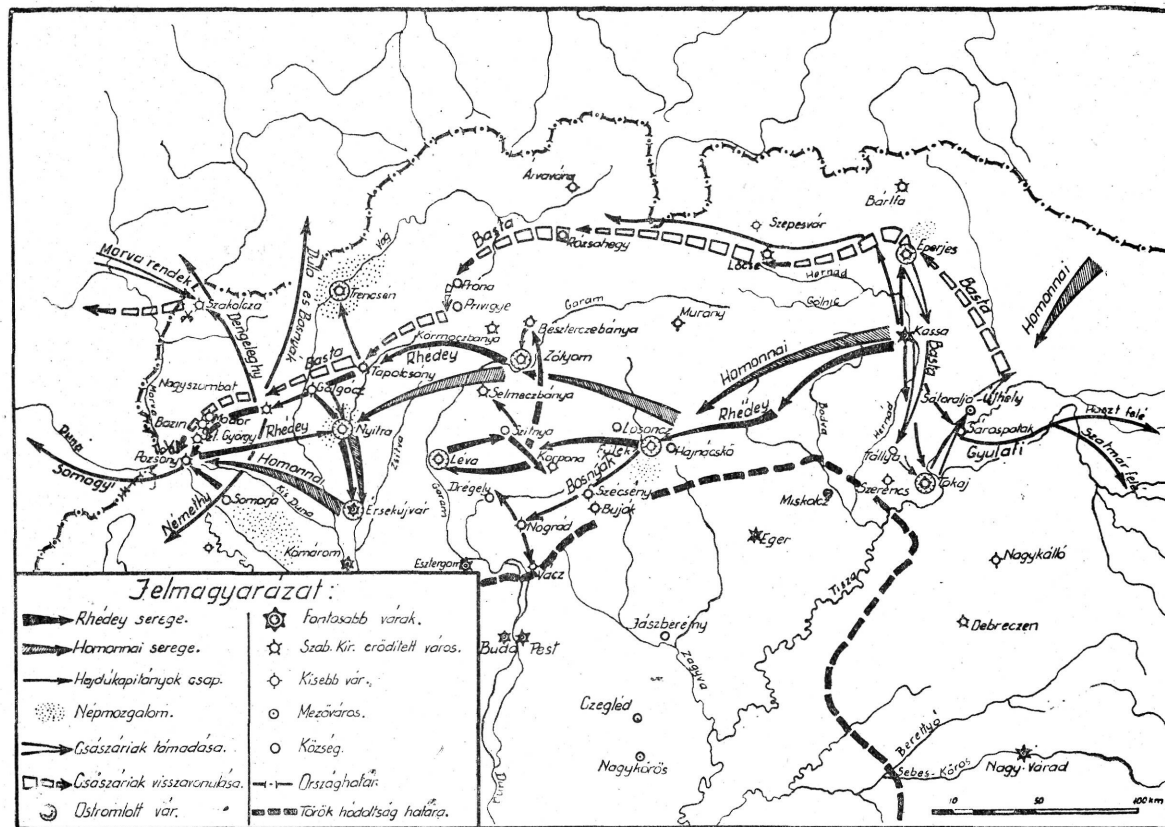
Ezalatt a Korponára visszatérő Rhédey a kapott parancs értelmében megkezdte a támadást a bányavárosok ellen. Serege ekkor mintegy 7.000 hajdúból és 4.000 főnyi török, tatár, cserkesz csapatból állott.

Április első napjaiban már *Besztercebánya* előtt volt és felszólította a vezetőket a fallal körülvett város átadására. Az ellenséges érzelmű patríciusok színelg meghódoltak és Rhédeyt csekélyszámú kísérettel bebocsátották a városba, azonban a császáriak felbujtására megkísérelték, hogy orvul megöljék őket. A hajdúfőkapitány kivágta magát a kelepceből, de a város lakói keservesen megfizettek az árulásért. Ugyanis az ostromló

¹¹⁹ Bocskai 1605. márc. 30-i levele a budai pasához. (MTT. XIX. 85. o.)

¹²⁰ Mátyás főherceg 1605. márc. 30-i levele Bastához (Dr. Veress E.: i. m. II. k. 635. o.)

A márciusi hadieseményekkel kapcsolatban l. még Bocskai 1605. márc. 20-i levelét Báthory Istvánhoz (MTT. XIX. 65. o.) *Marczali H.*: i. m. 96. o., *Sepsi Laczkó M.*: i. m. Szemelvények... I. k. 199. o.

Hadműveletek Felső-Magyarországon 1605-ben

seregben levő tatárok április 16-án megtorlásképpen porig égették a várost.

Rhédey serege Besztercebányáról *Zólyom* ostromára vonult. Már javában folyt a harc, amikor 24-én parancs érkezett Bocskaitól, hogy a sereg zöme azonnal induljon Basta hadának üldözésére, a vár alatt maradt hajdúk pedig foglalják el minél hamarabb Zólyomot. Rhédey a kapott parancs értelmében azonnal útnak indult. A védők később minden élelemből kifogyva feladták a várat a visszamaradt katonáinak.

Basta visszavonuló serege időközben Privigyén keresztül Tapolcsányba érkezett. Ugyanis a császári hadvezér nem tudta végrehajtani Mátyás főhercegnek a bányavárosok megsegítésére adott parancsát, mert katonái megtagadták az engedelmességet. Így a zsoldosok követelése szerint folytatta visszavonulását Pozsony irányába. Útközben, ahol csak megjelentek, mindenütt olyan szörnyű dúlásokat vittek véghez, amelyek még a legcsászárhűb emberek is ellenük hangolták.

Rhédey Tapolcsány környékén érte be a visszavonulókat. Mindenütt a nyomukban volt és állandó rajtaütésekkel komoly veszteségeket okozott a fosztogatásba merült császári seregnek. Nyílt csatába nem bocsátkozott velük, mert Bocskaitól azt a parancsot kapta, hogy csak fárassza, fogyassza őket, ha azonban a császáriak valahol megállapodnának, azt azonnal jelentse Kassára, s akkor majd a főerők ütnék rajtuk.

Rhédey a kapott parancs értelmében szorgalmasan üzte Basta hadát, de amikor április 28-án Galgóc környékére ért, új terv ötlött agyába. Ugyanis a menetvonal *Nyitra* közelében húzódott és a leleményes hajdúfőkapitány arra gondolt, hogy egy váratlan gyors rajtaütéssel megkísérli hatalmába keríteni a várat.

Előhada Kicsindy Pál hajdúhadnagy parancsnoksága alatt előre vágatott, észrevétlenül átúsztatott a folyón és egy gyors, váratlan támadással bevette az alsóvárost. Nemsokára Rhédey is megérkezett a derékhaddal, és a felsőváros is a hajdúk kezére került. A fellegvárba szorult Forgách püspök azonban a hűségén megmaradt németekkel szívósan védekezett. Rhédey szoros ostromzár alá fogta őket, de amikor úgy látta, hogy a fellegvár nem hódol meg a tervbevett néhány nap alatt, a derékhaddal visszatért Basta üldözéséhez. A visszamaradt hajdúk folytatták az ostromot.¹²¹

Rhédey május 3-án már az önként kaput nyitó *Galgócon* volt. Innen szólította fel csatlakozásra a hadműveleti szempontból jelentős fontosságú *Nagyszombatot*. A város, — mely néhány nappal előbb a visszavo-

¹²¹ Az áprilisi diadalmas előnyomulásra l. Bocskai 1605. ápr. 8-án és április végén írt leveleit. (MTT. XIX. 86., 102—105., 117—118. o.) Basta leveleit, (Dr. Veress E.: i. m. II. k. 643—645. o.), *Istvánffy M.*: i. m. 906—907. o., Mátyás főherceg 1605. aug. 2-i levelét a mainzi választóhoz (HK. 1893. 711. o.), *Benda K.*: i. m. 31., 34., 90., 103. o., *Dr. Komáromy A.*: i. m. HK. 1894. 184—187. o., *M. v. v. Zemplén vm.*: 390. o., *Szilágyi S.*: i. m. V. k. 596., 603. o., *Kövény L.*: i. m. 4. k. 170—172. o., *Szalay L.*: i. m. 19. könyv 472—474. o.

nuló császáriak előtt bezárta kapuit, — május 5-én Rhédeyt önként bebo-csátotta. Ettől a naptól kezdve Nagyszombat lett a szabadságharc előre-tolt hadműveleti bázisa. Innen indultak ki a még császári kézen levő várak és városok felszabadítására irányuló hadműveletek, és az örökös tartományokba mélyen benyomuló diadalmas portyák, amelyek megaka-dályozták, hogy a császáriak újabb csapatokat hozhassanak onnan a sza-badságharc leverésére.

A nagyszombati hadművelati központból Rhédey — aki május első napjaiban újabb erősítést kapott Bocskaitól — többirányú támadást indí-tott a császáriak ellen.

Egy hajdúcsapat Szilassy János és Károlyi István vezetésével észak-nyugatnak kanyarodott és elfoglalta *Trencsén* várát, mely az egykorúak szerint olyan erős vár volt, hogy „... Magyarországon nem sok vagy-on olyan, Isztergomnál erősb, sok lövészszám is vagy-on benne, az török császár hadának is gond volna megvönni erővel...”.¹²²

Ugyanakkor Némethy Gergely a Dunántúl felszabadítására, illetve egy innen jövő császári ellentámadás feltartóztatására indult, Rhédey pe-dig elfoglalta *Modor*, *Bazin*, *Szentgyörgy* mezővárosokat, s Pozsony kör-nyékén portyázott.

A hajdúfőkapitány a hadsereg további bővítését is szem előtt tar-totta, s ezért megnyerte a szabadságharc számára Somogyi Mátyást a *Csallóközi* hajdúk vezérét, minek következtében az egész szigetköz a csá-száriak ellen fordult. A Csallóköz csatlakozásával szinte lehetetlenné vált a közlekedés a császári hadsereg számára Komárom és Esztergom felé.

Ezalatt egy erős portyázó hadoszlop Dengeleghy parancsnoksága alatt Morvaország felé indult, egy másik pedig Bosnyák Tamás és Duló Ger-gely vezetésével Sziléziára tört.

Ha ezeknek a hadmozdulatoknak a közvetlen hadművelati céljait keressük, csak egy pillantást kell vetnünk a térképre és rögtön megta-láljuk azokat. Ezek a hadműveletek azt a célt szolgálták, hogy Basta Po-zsonyban táborozó hadseregét minden oldalról körülfogják, utánpótlási lehetőségeitől elvágják s így erejét megtörjék, vagy legalább is jelenté-kenyen megbénítsák.

Ennek érdekében Rhédey hadserege sorozatos támadásokat indított *Pozsony* ellen. A hajdúfőkapitány arra törekedett, hogy ha lehet elfog-lalja az újabb erősítésekkel ellátott és az örökös tartományok védelme szempontjából kiemelkedő jelentőségű várost, vagy ha ez nem sikerül, akkor is állandó támadásokkal helyhez kösse Basta hadát.

Az első támadás május 11-én történt a város ellen. A hajdúk két oldalról törtek Pozsonyra; Maki György, Somogyi alvezére egy erős csa-pattal a Csallóköz felől; Bucsí Benedek Rhédey kapitánya pedig 6000

¹²² Illésházy levele Bocskaihoz. TT. 1878. 9. o.

hajdúval Cseklesz irányából. A harc délután 4 órától este 11 óráig tartott, s bár a véres küzdelemben a Virág völgy nevű külváros is lángba borult, a császáriak ennek ellenére visszaverték a támadást.

A csallóközi hajdúk ekkor Bécs környéke ellen indultak portyára, s a következő Pozsony elleni támadást főleg török-tatár segélycsapatok hajtották végre május 26-án. Ez sem járt azonban sikerrel, s bár az év folyamán még többször megismételték a támadást, Pozsony mindezek ellenére mindvégig megmaradt a császáriak kezén. A Habsburgok mindent elkövettek, hogy a várost szilárdan a kezükben tartsák, mert ez volt az örökös tartományok utolsó komoly védőbástyája.¹²³

Rhédey azonban látta, hogy Pozsonyt nem tudja elfoglalni, ezért a város körül megfigyelő és lekötő erőket hagyott hátra, s egy erős hadoszloppal Nyitra elfoglalására indult.

Nyitra ostromáról és elfoglalásáról már beszéltünk a hajdúk harcmodját tárgyaló fejezetben. Az elmondottakhoz csak annyit kívánunk hozzáfűzni, hogy Rhédey június 13-án érkezett a vár alá és 18-án már be is vonult a feladott erősségbe. Serege ekkor a táborán keresztül vonuló Forgách püspök szavai szerint a hajdúkon kívül — akiket a Habsburgpárti főpap számba se akart venni — mintegy 3.000 főből állott. Természetesen ez a létszám csak a Nyitra körül levőket foglalja magában, mert az egész sereg a török segélycsapatok nélkül is kb. 10.000 fő körül mozgott.¹²⁴

Nyitra elfoglalása után Rhédey serege Érsekújvár ellen vonult. A vár hadművelleti szempontból döntő jelentőségű erősség volt Felső-Magyarországon. Őrsége mintegy 2.000 főből állott Strein János, Thury Ferenc és La Motte parancsnoksága alatt. A védők bíztak a falak erősségében és meglehetősen nyugalommal néztek az elkövetkező ostrom elé. Attól sem riadtak vissza, hogy kirohanásokat intézzenek a hajdúk ellen és megpróbálják elzavarni őket a vár alól.

Rhédey június 23-án kezdte meg a módszeres ostrom előkészítését. Ostromló sáncokat hányatott a vár körül, amely munkálatok menetét a védők sikertelenül igyekeztek meggátolni. Július első napjaira a sáncok elkészültek és kezdetét vette a falak ágyúzása.

A tüzelés hatására az őrség, — melynek már fogytán volt az élelme és lőpora — segélykérő levelet küldött Bastához, amit azonban a hajdúk elfogtak. A lefűllett hírvivők elmondták, hogy „... az benn való magyarok könyörögven az úrnak [mármint Rhédeynek] izentek, hogy még

¹²³ A májusi hadieseményekkel kapcsolatban az idézetteken kívül l. még M. v. v. Bars vm.: 346–347. o., Pozsony vm.: 589–590. o.

¹²⁴ Nyitra elfoglalására l. Dr. Komáromy A.: i. m. HK. 1894. 322–325. o., és Istvánffy M.: i. m. 906. o.

Rhédey seregére vonatkozólag l. még Basta 1605. jún. 26-i levelét Mátyás főherceghez (Dr. Veress E.: i. m. II. k. 689–691. o.), Mátyás főherceg levelét a mainzi választóhoz (HK. 1893. 711–712. o.), Istvánffy M.: i. m. 909. o. M. v. v. Bars vm.: 347. o., Pozsony vm.: 211., 590. o., Szilágyi S.: i. m. V. k. 596. o.

harmad napig ne siettesse az várat ő nagysága ostromlani, annak utánna ők is készek lesznek a németnek ellensége lenni.”¹²⁵

A hajdúfőkapitány hallgatott rájuk és csak néhány nap múlva, július 11-én rendelt el rohamot a vár ellen, de az ígélet ellenére a benne levő magyarok nem segítették őt, s így a támadás sikertelen maradt.

Néhány nap múlva azonban valóban bekövetkezett a várban levő magyar katonák zendülése, amiről Mátyás főherceg a következőképpen számolt be: „... az érsekújvári császári szolgálatban álló magyarok a német parancsnoknak egy kérvényt nyújtottak be; este mindkét nemzetbeli katonák és tisztek összejövén, a magyar katonák kérvényükre választ követeltek, mit kapitányuk Thury Ferenc nekik meg is adott. Egy magyar katoná azonban kikelt az ellen, mire a magyar kapitány vezénylő pálcájával néhány ütést mért rá. Erre nagy dulakodás támadt a magyarok között, sőt Thuryra két lövés is tétetett. Ekkor a németek Thury pártjára állván, a magyarokra tüzelni kezdtek és nagy lövöldözés, vérengzés támadt, miben számosan elesetek, vagy ötvenen pedig a bástyákon és árkokon átugrálva, a kívül levő fölkelőkhöz csatlakoztak. Ezek csakhamar rohamot kíséreltek meg, de veszteséggel visszaverettek.

A következő napon [július 25-én] éjfélkor megújították a támadást, mely bár 6 óráig tartott, eredményre nem vezetett. Miután a felkelők ez alkalommal sokat vesztek, s közülök számosan nehezen megsebesültek, az ostromot megszüntették, s Érsekújvártól egy fél mérföldnyire visszavonultak...”¹²⁶

Rhédey a következőképpen indokolta a visszahúzóds okát: „... az egész kereszténységnek veszedelme következhetnék, hogy ha idegen nemzetség [értsd török] férkőznék az helyben ... Én is gondolván arról, hogy az török szaporodton szaporodik mellettem, hogy valami véletlen dolog ne történék az helyen, az sánczokból mind az jancsárokat, s mind pedig az hajdúságot kiszóltám...”¹²⁷

Míg Rhédey csapatai Érsekújvárt ostromolták, rút árulás veszélyeztette az eddig elért sikereket. Az történt ugyanis, hogy Náprágyi Deme-ter veszprémi püspök és Aranyossi Pál Mátyás főherceg megbízásából megvesztegették és a császáriak oldalára állították Somogyi Mátyást, a csallóközi hajdúk vezérét, s vele együtt a csallóközi csapatok nagyrészét.

A hír óriási felháborodást keltett a nagyszombati táborban, és már két nappal az árulás után július 20-án rajtaütöttek a hítszegőkön. A váratlan rajtaütés következtében a csallóköziek közül sokan elpusztultak és csak a császári ezredek közbelépése mentette meg őket a teljes végrömlástől. A támadás szeptember 8-án megismétlődött és a hitványokat egészen Pozsonyig üzték, sőt még a várost is megostromolták miattuk

¹²⁵ Soporny János 1605. júl. 8-i levele Thurzó Szaniszlóhoz. (Act. Thurzó fasc. 110.)

¹²⁶ Mátyás főherceg 1605. aug 10-i levele a mainzi választóhoz. (HK. 1893. 713. o.)

¹²⁷ Rhédey 1605. júl. 29-i levele Thurzó Szaniszlóhoz. (Act. Thurzó fasc. 104.)

szörnyű haragjukban. A hajdúk a legszigorúbban elítélték a hitvány árulást és a szabadságharc folyamán a csallóköziek cselekménye elszigelt jelenség maradt.¹²⁸

Augusztus hónapban a császáriak átmeneti, jelentéktelen sikereket értek el a hajdukkal szemben. Elfoglalták Szentgyörgyöt és Bazint, de ezzel ki is merült minden erejük. Különben is egy újabb erős hadsereg indult ellenük támadásra; Homonnai Drugeth Bálint országos főkapitány 15.000 főnyi serege.¹²⁹

Ez a hadsereg Érsekújvár alatt egyesült Rhédey seregével, és amint ez megtörtént, az erősség további sorsa megpecsételődött. A vár elfoglalása a legrealisabb számítások szerint is csak nagyon rövid idő kérdése lehetett. Így számított Homonnai is, és Érsekújvár gyors elfoglalása után folytatni akarta a támadást Pozsony és az örökös tartományok irányába.

A vár eleste azonban mégis csak hónapok múlva következett be! Ha ennek az okát keressük, gondoljunk vissza Rhédey idézett szavaira, amelyekkel az ostromnak júliusban történt megszakítását indokolta. Ő is attól félt, amitől Homonnai is tartott, tudniillik, hogy az ostromló táborba egyre nagyobb számban érkező törökök, akik mind „segíteni” akartak a vár elfoglalásában, végül majd maguknak kaparintják meg az erősséget. Esztergom esete csak növelte a magyarok aggodalmát és csak egyre jobban megerősítette őket abban a gyanújukban, hogy Érsekújvárt ugyanígy a maga számára akarja elfoglalni a török. Ezért az osromműveletek lassan folytak, Homonnai pedig megpróbált mind több törököt eltávolítani a falak alól.

Az újabb török hódítások azonban a császáriakat is nagyon megijesztették. Titokban megindultak a tárgyalások Érsekújvár további sorsa felől, s Mátyás főherceg parancsot küldött Bastának, mely szerint: „Wie wir Euch vor diesem erindert haben, dass wir die Festung Uivar, ha már felmentened lehetetlen, inkább a magyarok kezén, mint a törökén kívánjuk látni, rendeljük, hogy tárgyalásba ereszkedjél végette Homonnaival, wie Ihr auch ohne sondere Verursachung wieder die Ungarn nicht offensive wollet fürnehmen lassen...”¹³⁰

Basta azonban mégsem lépett Homonnaival érintkezésbe. Érsekújvár átadásáról Illésházy tárgyalta titokban, aki elfogadta a császáriak azon átadási feltételét, hogy a veszély elültével a magyarok majd önként visszaadják a várat.

Az átadás október 17-én meg is történt. Homonnai nem tudott a titkos feltételekről és meg volt győződve arról, hogy a vár kizárólag az ostrom következtében hódolt meg. Míg az átadási műveletek folytak, a

¹²⁸ A csallóközi árulással kapcsolatban l. Mátyás főherceg aug. 10-i, és Rhédey júl. 29-i leveleit (i. h.), valamint M. v. c. Pozsony vm.: 590. o.

¹²⁹ L. Homonnai Bálint Rimaszombatban kelt nyíltlevelét (TT. 1881. 584-585. o.)

¹³⁰ Mátyás főherceg 1605. okt. 14-i levele Bastához. (Dr. Veress E.: i. m. II. k. 734. o.)

törökök állandóan be akartak jutni a várba, hogy azt azután a sajátjukénak jelentsék ki.¹³¹ Homonnai — becsületére legyen mondva — egy fia törököt sem engedett be a várba, még csak „látónak” sem, s ezért a szövetségesek nagy haraggal, szörnyű fenyegetések között elhagyták a tábort.

Homonnai, miután Érsekújvárt magyar őrséggel megrakta, az eredeti terv szerint folytatni kívánta a támadást nyugati irányban és Pozsony elfoglalására indult. A császáriak azonban az ő felszólítására sem adták fel a várost és Illésházy is igyekezett megakadályozni, hogy Homonnai elfoglalja azt, így, mivel már az idő is elhidegült, a csapatok téliszállásra vonultak.¹³²

Mialatt a hajdúk Felső-Magyarország nyugati részén sorozatos sikereket értek el a császáriakkal szemben, az országrész keleti felében is eredményesen folytak a hadműveletek. Különböző hajdú egységek és vármegyei csapatok még 1604 végén ostrom alá fogták Szendrőt, Tokajt, Szepesvárt, Szatmárt és Németit, majd később Huszt várát is, és állandó támadásokat intéztek Eperjes ellen.

Bár a hadsereg zöme a nyugat felé irányuló támadásban vett részt és keleti részén csak kisebb erők harcoltak, ennek ellenére itt is hamarosan komoly sikerek születtek. Január első napjaiban a német őrség feladta Szendrő várát, 24-én pedig Szatmár is kicsúszott a császáriak kezei közül.

Márciusban Basta sikertelen vállalkozása után, a keleti országrészben annyira megszilárdult a szabadságharc helyzete, hogy Bocskai április 12-re országgyűlést hívhatott össze Szerencsre a szabadságharc erőinek számbavétele és megszervezése végett. A megszilárdult helyzetre jellemzően a gyűlés védelmét 300 lovas és 400 gyalogos látta el. Az összegyűlt rendek a győzelmi híreken fellelkesülve „...egy szívvel lélekkel szabad akarattjokból...”¹³³ Magyarország fejedelmévé választották az Erdélyben már februárban megválasztott Bocskai Istvánt. Az országgyűlés több fontos katonai határozatot hozott a fegyelem megszilárdításával és a további hadműveletekkel kapcsolatban, majd kiáltványt intézett Európa népeihez, amely felsorolta a szabadságharc kirobbanásának okait.¹³⁴

A szerencsi országgyűlés megnyitása előtt, amikor Basta elhagyta

¹³¹ Homonnai naplója (okt. 18.) (Benda K.: i. m. Okmánytár 115. o.)

¹³² Érsekújvár ostromára és azzal párhuzamosan folyó hadműveletekre vonatkozólag l. Basta leveleit (Dr. Veress E.: i. m. II. k. 705–739. o.), Mátyás főherceg leveleit a mainzi választóhoz (HK. 1893. 713–716. o.), Táríkh-i-Pecsevi és Hádai Khalfá Krónikái, (Századok, 1899. 119., 123. o.) M. v. v. Nyitra vm.: 618. o. Pozsony vm.: 590. o., Homonnai Drugeth Bálint Naplója (Kiadta Naményi István, Tudománytár. 1839. á. k.), Dr. Komáromy A.: i. m. HK. 1894. 325–342. o., Szilágyi S.: i. m. V. k. 597. o., Kővári L.: i. m. 4. k. 175. o., Benda K.: i. m. 35., 42. o.

¹³³ Bocskai 1605. ápr. végén kelt levele a török szultánhoz (MTT. XIX. 117. o.)

¹³⁴ A kiáltványt magyarul l. Benda K.: i. m. Okmánytár 93–102. o.

Eperjest és megindult nyugat felé, Bocskai kísérletet tett *Eperjes* elfoglalására is. Sennyey Miklós hajdúkapitány indult a város ellen, s noha katonái bátran és lelkesen harcoltak, ennek ellenére a város megmaradt a Basta által visszahagyott császári ezred kezén. A németek szívéssan védekeztek, s mivel Eperjesnek nem volt különösebb stratégiai jelentősége, a főlöseges vérontás elkerülése végett Bocskai egyelőre nem erőszakolta a város elfoglalását.¹³⁵

A dióhéjban elmondottakból láthattuk, hogy 1605-ben a felső-magyarországi hadműveletek döntő mértékben elérték a kitűzött célokat. A hadműveleti szempontból jelentős végvár-vonal és a többi várak és városok zöme a hajdúk kezére került, a még császári kézen levő néhány vár pedig már nem tudott számottevő befolyást gyakorolni a kialakult hadműveleti helyzetre. A Habsburgok politikailag és katonailag egyaránt súlyos kudarcot szenvedtek és erejük Felső-Magyarországon annyira meggyengült, hogy már nem is gondolhattak komolyan a szabadságharc fegyveres elfojtására és így a tárgyalások útjára kényszerültek.

Az elért eredmény elsősorban az egész Felső-Magyarországot elárasztó hajdúcsapatok- és a hozzájuk csatlakozó, őket támogató néptömegek hősi harcának volt köszönhető. Természetesen nem szabad leki-csinyelnünk az olyan fontos tényezők jelentőségét sem, mint a Bocskai által kidolgozott hadműveleti terv kiválósága; Bocskai és Rhédey kiemelkedő hadvezéri képessége; a nemzeti összefogás létrejötte; a hajdúsereg könnyűlovas hadviselésének fölnye; és végül, de nem utolsó sorban az a körülmény, hogy a 15 éves háborúban meggyengült császári hatalom nem tudott megfelelő létszámú és értékű hadsereget küldeni Felső-Magyarországra a hajdúk ellen.

A hadműveletek fényesen bebizonyították a hajdúsereg kiváló katonai értékét és feltárták annak a lehetőségét, hogy megszervezésük esetén döntő katonai tényezőkké válhatnak az idegen hódítók elleni harcokban. Bocskai felismerte ezt, s mint tudjuk már 1605-ben megkezdte a hajdúk egyrészének letelepítését, mely példát a nagy erdélyi fejedelmek a későbbiek folyamán is követték, s élvezték annak gyümölcseit a bekövetkező újabb Habsburg-ellenes függetlenségi harcokban.

3. Hadműveletek a Dunántúlon

1605. márciusában — amikor Felső-Magyarországon Rhédey csapatai már készülődtek a tavaszi hadjárat megindítására — Bocskai elérkezettnek látta az időt a dunántúli hadműveletek előkészítésére is.

Március 29-én felhívással fordult a dunántúli nemesekhez és felszólította őket, hogy „...támadjon mellettünk és mutassa jóakarátját az mi hadainkhoz, melyet kegyelmek meghitt köziben az én jámbor szolgálám-

¹³⁵ A Felső-Magyarország keleti részén folyó hadműveletekre lásd az előbb idézett források megfelelő részeit.

mal Horváth Tamással, kegyelmek esmért barátjával küldöttem, kitől szóval is izentem kegyelmeknek..."¹³⁶ Bocskai igyekezett megnyugtítani a töröktől erősen tartó dunántúliakat, hogy "... semmi gondolkodása pedég az ottomány nemzetségről kegyelmeknek ne légyen... mert erős hitlevele és biztatása vagyon nállam ő hatalmasságának... hogy valakik az mi hűségünk alatt találtnak, azoknak sem személyekben, sem jószágokban bántások nem lészen..."¹³⁷

A következő napon már arról értesítette a budai pasát, hogy "... az mely vitéz ember azért töllök onnan az Dunán túl jött hozzám, hogy akaratjokat az által érthessem, im most innét bizonyos számú hadacskámmal visszabocsátottam..."¹³⁸

Úgy látszik azonban, hogy Horváth Tamás küldetése nem ért el különösebb eredményt a Dunántúlon, mert egészen májusig, Némethy Gergely támadásáig semmiféle komolyabb fegyveres megmozdulás nem történt itt. Bocskai a dunántúliak hallgatását úgy értékelte, hogy azok "... az német torkában ott csak közel vadnak, módjok eddig semmi nem volt az mellénk való támadásban..."¹³⁹ A császáriak közelsége kétségtelenül közrejátszott a dunántúliak passzív magatartásában, azonban a döntő ok véleményünk szerint mégis az volt, hogy ezen a területen a török számított veszélyesebb ellenségnek, s ez a körülmény rányomta bélyegét a lakosság politikai állásfoglalására is.

A dunántúli hadműveletek megindítása viszont feltétlenül szükséges volt, mert mint Bocskai mondta: "... Bastának is az miatt onnat felől segítsége nem jöhet, mi is pedig meggyülekezővén itt az bajram után... akármely helyen találhatjuk ezt az ellenséget, megverjük..."¹⁴⁰ Ezért amikor látta, hogy a dunántúliak Horváth Tamás beküldésére nem mozdulnak a császáriak ellen, május első napjaiban Némethy Gergely hajdúkapitányt rendelte a Dunántúlra 2.000 lovashajdúval.

Némethy *Somorjánál* átkelt a Dunán, s megkezdte a hadműveleteket, amelyeknek célja e terület felszabadítása és az örökös tartományokban levő császári erők lekötése volt. Az utóbbi feladatot a hajdúkapitány az örökös tartományokba irányuló gyakori lovasportyákkal kívánta megvalósítani.

Basta, amikor hírül vette Némethy megindulását, a pozsonyi táborból 1200 lovast küldött az átkelés megakadályozására. Katonái azonban képtelennek bizonyultak erre a feladatra, s miután megnézték a fürge hajdúk után vonuló porfelhőt, eredmény nélkül hazatértek.

Némethy az átkelés után kikerülte az erős Moson, Magyaróvár, Győr várakat és diadalmenetben végigvonult Győr vármegyén, ahol a jobbá-

¹³⁶ Bocskai 1605. márc. 29-i levele a dunántúli nemességhez. (MTT. XIX. 82. o.)

¹³⁷ U. o. 81. o.

¹³⁸ Bocskai 1605. márc. 30-i levele a budai pasához. (MTT. XIX. 85.o.)

¹³⁹ Bocskai 1605. ápr. 8-i levele a tatár szultánhoz. (MTT. XIX. 88. o.)

¹⁴⁰ U. o.

gyok közül sokan csatlakoztak seregéhez. Így megerősödve, rövid idő alatt elfoglalta *Pápát*, és *Zalaegerszeget*, *Tata* pedig önként kaput nyitott a hajdúk előtt.

Amint hírül ment Némethy seregének gyors előnyomulása, a császári uralommal szemben elégedetlen dunántúli főurak közül többen csatlakoztak a mozgalomhoz. Így Nádasdy Tamás, Rátkay Menyhért, Hagymásky Kristóf, Horváth Bálint és még egynéhányan. Csatlakozásuk után Bocskai pártjára állították *Körmendet*, *Szombathelyt*, *Kőszeget*.

Jellemző a kialakult helyzetre, hogy amikor Kőszeg városa a hajdúk ellen oltalmat kért Nádasdytól, ő azzal utasította vissza a kérelmet, hogy a kőszegi várat még akkor sem szándékozik megvédeni, ha a császár neki és unokáinak örök időre odaajándékozná, „mert a német számára egy katonát sem tud kapni, míg Bocskainak kétezer fegyverest is könnyen szerezhet.”

Természetes, hogy ilyen körülmények között az első hónapokban Némethy serege szinte akadály nélkül nyomult előre a Dunántúlon. Május 22-én már *Csepregen* volt a hajdúvezér, és ide hívta össze gyűlésre a környékbeli nemeseket a szabadságharchoz való csatlakoztatásuk végett. Sokan megjelentek közülük, legtöbbjük azonban csak kényszerből, akik az első adandó alkalommal visszatértek a császár hűségére.

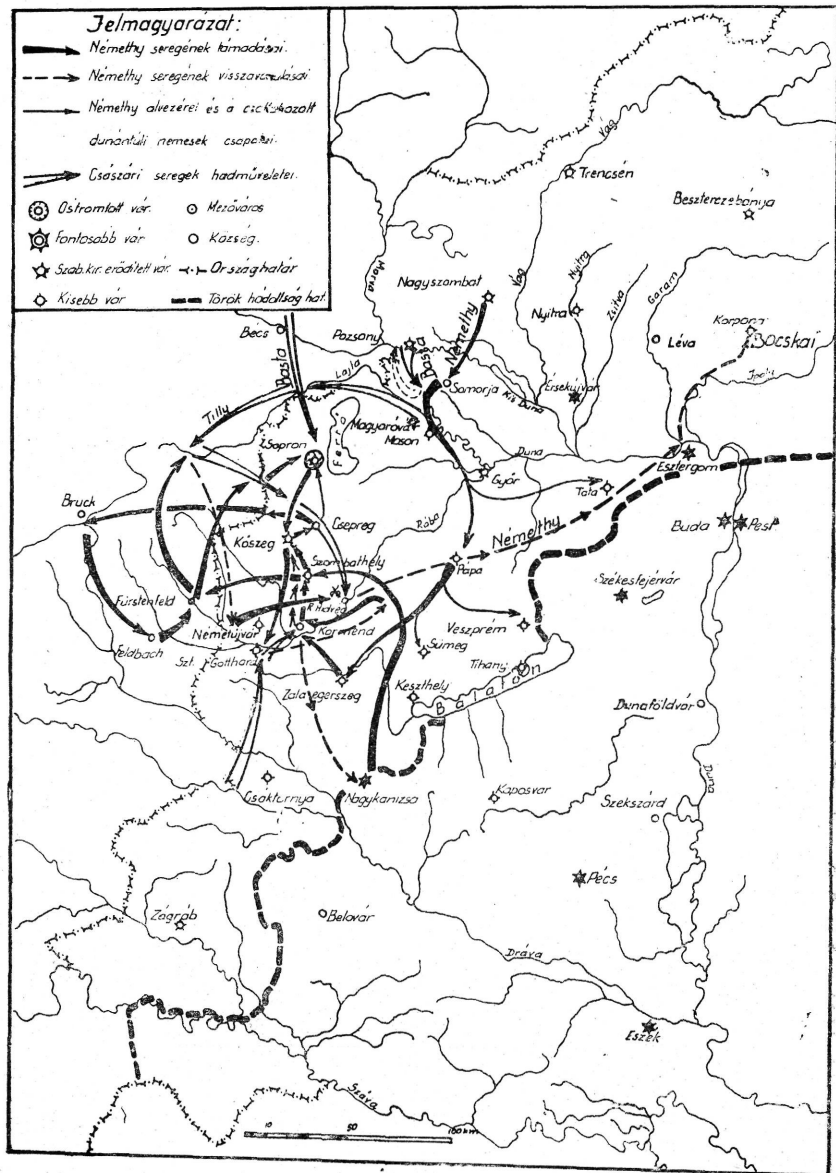
Némethy nem sokat időzött Csepregen. A felszaporodott seregből magához vett 3.000 jó lovas, s ezekkel portyára indult az örökös tartományokba. Ugyanakkor a sereg zömét és a török-tatár segélycsapatokat Hagymásky Kristóf parancsnoksága alatt *Sopron* ostromára küldte.

A portyára induló fűrge hajdúk már május 25-én elfoglalták *Feistritz* várát, 27-én pedig *Hohenbruckot*, majd *Feldbachot*, *Fürstenfeldet* és *Burgaut*. Vakmerő támadásuk nagy riadalmat keltett a császári udvarban, de tehetetlenek voltak a szélesebesen száguldó lovashajdúkkal szemben. A portyázásnak az vetett véget, hogy Némethy híreket kapott ott honról, mely szerint Hagymásky nem boldogul Sopron ostromával.

Haza indultak tehát és a kismartoni uradalmon keresztül Sopron alá vonultak. Némethy erélyesebb eszközökkel folytatta az ostromot, de mindhiába, a várost ő sem tudta elfoglalni. Amikor pedig megtudta, hogy Basta erős sereggel jön a város felmentésére, a hajdúvezér kitért előle és seregével a Dráva menti területek felszabadítására indult.

Közeledtének hírére *Szentgotthárd* császári parancsnoka ijedtében minden ellenállás megkísérlése nélkül levegőbe röpítette a várat és elmenekült.

A Dráva mentét azonban már megszállták a gyülekező császári csapatok. Trautmansdorf Zsigmond végvidéki parancsnok, Batthyány Ferenc és Zrínyi Miklós parancsnoksága alatt mintegy 11.000 fős hadsereg vonult Némethy ellen. A két sereg Körmend és Hollós között találkozott össze július 29-én. Trautmansdorf azonnal támadni akart, de Batthyány, akinek a legjobb barátai a hajdúk táborában voltak, tárgyalásokat esz-

A dunántúli hadműveletek 1605-ben.

közölt ki a császári vezérnél. Némethy a tárgyalások alatt kényelmesen átköltöztette csapatait a Rábán, s mire a császáriak észbe kaptak, már csak egy kavargó porfelhő emlékeztette őket arra, hogy itt hajdúk is jártak.

A hajdúknak ez a visszavonulása azonban csak ideiglenes jellegű volt. Amint a császáriak előnyomultak és hatalmukba ejtették Körmen-det, Köszeget és Szombathelyt, Némethy egy gyors visszakanyarodással rájuk csapott és újra elfoglalta *Körmend*et.

A császáriak egy erős csapatot küldtek ellene, amelynek sikerült meglepni a hajdúkat. Nem sokáig pihenhettek azonban a könnyen szer-zett babérokon, mert a hajdúk még ugyanazon a napon visszaadták a kölcsönt és egészen Regédig úzták a császár zsoldosait.

A császári vezér ekkor egy erősebb sereget küldött a hajdúk ellen. Némethy, — akinek a serege az első kudarcok hírére erősen megcsap-pant —, újra kitért a túlerő elől és török hódoltsági területre húzódott. Itt éberén figyelte az eseményeket és várta az első alkalmat, hogy ismét lecsaphasson a császáriakra.

A kedvező alkalom nemsokára be is következett. Szeptemberben hírt kapott arról, hogy *Szombathelyen* egy pápa által küldött olasz ezred dorbézol és kisebb csapatokra oszolva rabolja a környező vidéket. Várat-lanul rácsapni a fosztogatókra! — született meg a hajdúvezér agyában a gondolat, amit hamarosan tett követett.

Könnyűlovas katonái kisebb csoportokra oszoltak és úgy keltek át félkoralakban a Rábán. Szombathely előtt egyesültek és egy szélesebb rohammal váratlanul rácsaptak az olaszokra. A harc rövid de véres volt. A halálra rémült pápai katonák bomlott pelyvaként szóródtak széjjel, s Badenben, ahol összeszedték őket, már alig voltak többen kétszáznál. A fürge hajdúk 13.000 forint zsoldot és 800 bolognai puskát zsákmányol-tak.

A nehezen fegyelmezhető, de bátor szívű hajdúvezér nem elégedett meg a szombathelyi sikerrel, hanem összeszedte csapatait és október első napjaiban megindult Stájerország felé. A Rába völgyén vonult végig és **felégette** a császári őrséggel megrakott *Körmend*et. Stájerországban egé-szen Feldbachig nyomult előre és arra kényszerítette a császári hadveze-tést, hogy a tartalékban levő és Felső-Magyarországra szánt katonaságot ellene rendelje.

Tilly János, Magyaróvár parancsnoka 4.000 lovassal a stájer gya-logsággal és a holsteini herceg 1.000 katonájával Némethy ellen vonult. Ez a többszörös túlerő viasszaszorította a hajdúkat Stájerországból. A hajdúkapitány ekkor a határ mentén állította fel kicsiny seregét, hogy megakadályozza a stájer csapatok betörését a Dunántúlra. Amikor azon-ban meghallotta, hogy Tilly serege már a háta mögött táborozik *Rába-hídvég* környékén, még egyszer összeszedte maradék seregét és a csá-száriak ellen indult.

Pedig ekkor már a serege nagyon megfogyatkozott. Míg Sopron ostroma idején majdnem 14.000 katonával rendelkezett, most a török-tatár segélycsapatok elvonulása — és a nemesség elpártolása után alig volt 3.000 embere. Ennek is egy része a még visszamaradt török katonaságból került ki.

A császáriak többszörs túlerővel állottak vele szemben, hiszen Tilly csapatai mellett Basta is megérkezett a táborba jelentős számú sereggel.

Némethy nem sokat tétozózott, hanem egy vakmerő támadással rácsapott a császáriakra. Az összeecsapás december 3-án történt. Az ütközetről Mátyás főherceg a következő beszámolót küldte a mainzi választóhoz:

„... [Némethy] a rácokkal hosszasan harcolt, mígnem Basta a vallokkal és egyéb népekkel segítségükre jött. Az ellenség egész a Rábáig visszaűzetett, s közülök 200 levágotott, többen pedig a vízbe fúltak, vagy elfogattak...”¹⁴¹ Persze arról már nem tesz említést a főherceg, hogy a nyomasztó fölény ellenére a császáriak is több mint 200 főt veszítettek, ami azt bizonyítja, hogy a hajdúk bátran, hőiesen harcoltak a túlerő ellen.

A rábahídvégi vesztés csata után Némethy megmaradt embereivel elhagyta a Dunántúlt, és Korponára ment Bocskaihoz. Távozásával az egész országrész ismét Habsburg uralom alá került.¹⁴²

*

Ha az 1605-ös dunántúli hadműveleteket akarjuk értékelni, akkor az első pillanatban úgy tűnik, mintha az itteni hadműveletek eredménytelenül folytak volna le. Úgy látjuk, hogy a hajdúk kudarcot vallottak, s működésük össze sem hasonlítható a Felső-Magyarországon küzdők sikeres harcával.

Valóban a Dunántúlon nem születtek olyan mérvű, tartós sikerek,

¹⁴¹ Mátyás főherceg 1605. dec. 14-i levele a mainzi választóhoz. (HK. 1893. 717–718. o.) L. még MOE. XI. k. 515–517. o.

¹⁴² A Dunántúlon folyó hadműveletekre az események időrendi sorrendjében lásd a következőket. *Május*: Némethy Gergely 1605. jún. 5-i levelét Rhédey Ferenchez (*Szilágyi S.: Szamosközy tört. maradványai* MHHS. 30. k. 342. o.), Mátyás főherceg 1605. aug. 2-i levele a mainzi választóhoz (HK. 1893. 711. o.), MOE. XI. k. 205., 515–516., 584. o., M. v. v. Győr vm.: 337. o., Komárom vm.: 450. o., Vas vm.: 198–199. o., *Istvánffy M.: i. m. 910–913. o., Tárikh — i — Pecsevi és Hadsi Khalfa Krónikái* (Sz. 1899. 118–119., 125. o.), Dr. Kuncz A.: Szombathely-Savaria rendezett tanácsú város monographiája. Szombathely. 1880. 82. o., Dr. Komáromy A.: i. m. HK. 1894. 189. o., *Szilágyi S.: i. m. V. k. 598. o., Szalay L.: i. m. 19. könyv 475. o.*

Június-július: Mátyás főherceg idézett és aug. 10-i levelét a mainzi választóhoz (HK. 1893. 712–713. o.), Basta 1605. júl. 2-i levelét Velence prágai követéhez (Dr. Veress E.: i. m. II. k. 639. o.), Náprádi Döme 1605. július 5-i levelét (*Szilágyi—Szilágyi: Török-magyarkori államokmánytár* I. k. Pest. 1868. 49. o.), M. v. v. Vas vm.: 198–200. o., *Darnay Kálmán: Sümegi kalauz. Sümeg. 1930. 56. o.*

Augusztus-december: Az idézetteken kívül l. még Mátyás főherceg 1605. nov. 30-i levelét a mainzi választóhoz (HK. 1893. 717. o.), ugyanő dec. 14-i levelét (u. o.), MOE. XI. k. 515–517. o.,

mint Felső-Magyarországon vagy Erdélyben. Ennek okát a következő pontokban lehetne összefoglalni:

1. A császári csapatok a Dunántúlon mindvégig erős mennyiségi és minőségi fölényben voltak a hajdúkkal szemben.

2. A Dunántúlon ebben az időben is a török hódítás maradt a főveszély s ezért a dunántúliak korántsem csatlakoztak olyan tömegesen a török szövetségben harcoló hajdúkhöz, mint az a más politikai körülmények között levő Felső-Magyarországon történt.

3. Az itteni nemesség egy rövid átmeneti időt leszámítva döntő többségében végig kitartott a Habsburgok hűségén, s aktív gazdasági és politikai támogatásuk nélkül nem lehetett huzamosabb ideig megtartani a Dunántúlt.

4. A védelem szempontjából döntő fontosságú várak, erősségek (Magyaróvár, Győr, Sopron stb.) mindvégig császári kézen maradtak.

5. Némethy serege sem számbelileg, sem összetételénél fogva nem volt arra alkalmas, hogy várakat ostrommal foglaljon el, és a kézrekerült várakat pedig megoltalmazza. (Gyalogság hiánya, könnyűlovás portyázó hadviselés.)

A dunántúli hadműveletek látszólagos eredménytelensége mellett azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a fontos körülményt, hogy az itt folyó harcoknak egyik fő célkitűzése az itt levő császári erők lekötése és a felső-magyarországi főhadszíntér biztosítása volt. Ezt a feladatot Némethy Gergely kapitány 2.000 lovashajdúja teljesítette, mert megakadályozta, hogy a Dunántúlról egyetlen császári katonát is átvigyenek Felső-Magyarországra. Csak ennek a szempontnak a figyelembe vételével tudjuk helyesen értékelni az 1605-ös dunántúli hadműveletek eredményeit.

4. Hadműveletek Erdélyben

A Bocskai vezette szabadságharc politikai célkitűzései között jelentős helyet foglalt el Erdély felszabadítása a császári uralom alól és ott az önálló nemzeti fejedelemség visszaállítása a Habsburg hódító törekvések fékeltartására; ugyanakkor azonban katonai szempontból az erdélyi hadműveletek jelentősége háttérbe szorult a felső-magyarországi hadműveletek mögött. A szabadságharc sorsa végső fokon a Felső-Magyarországon elért eredményektől függött, s így Erdély mindvégig csak mellékhadszíntér maradt.

Az Erdélyben levő kislétszámú, várakban szétszórott császári haderő nem jelentett komolyabb veszélyt a szabadságharc Kassa környéki bázisára, sőt ennek központi fekvése elvágta minden utánpótlási lehetőségtől a fejedelemség területén állomásozó császáriakat. A várak, amelyekben meghúzódtak, elszigetelten álltak a még hallgató, de minden pillanatban fegyvert fogható erdélyi nép tengerében, s az idegen, ellenséges

érzületű nép közé szorult császári katonák csak a felső-magyarországi Habsburg-győzelemtől várhatták kiszabadulásukat.

Bocskai az összes tényezőket figyelembe véve úgy számított, hogy bár Erdély erőforrásai megcsappantak a majdnem egy évtizedig tartó belső harcok alatt, s így nem is tudnának döntő erőforrást biztosítani a szabadságharc számára, de arra elégségesek, hogy az ott levő császári csapatokat lekössék, sőt a császári uralmat is felszámolják.

Ennek érdekében 1604. december 12-én, — miután a szabadságharc sikeresen kiállta a súlyos erőpróbát Felső-Magyarországon — felhívással fordult az erdélyi rendekhez és felszólította őket, hogy csatlakozzanak a szabadságharchoz, s saját erejükkel számolják fel a Habsburg uralmat a fejedelemségben.¹⁴³

Bocskai felhívásának néhány hétig semmi foganatja sem volt. Az erdélyi uralkodóosztály tagjai mély hallgatásba burkolózva várták az események kifejlődését. Ezt a csendet a császáriak arra akarták felhasználni, hogy Erdélyből hátba támadják a szabadságharc Kassa környéki bázisát. Ekkor azonban megmozdult a „földnépe“ és fegyvert ragadva szétverte a gyülekező császáriakat. Erről a népi megmozdulásról, — a torockószentgyörgyi felkelésről — beszéltünk már az előző fejezetben. Tudjuk, hogy 1605. január első napjaiban történt, s hogy ez volt az Erdélyben levő császári csapatok utolsó ilyen irányú próbálkozása. Ettől kezdve az erdélyi Habsburg haderő mindinkább csak védekezésbe szorult.

Bocskai, amikor azt tapasztalta, hogy az erdélyi rendek nem sietnek eleget tenni felhívásának, kettős intézkedést tett hátának biztosítására.

Először is a Felső-Magyarországon nélkülözhető kisebb csapatokkal megkezdte a fejedelemség határán levő várak kézrekerítését, hogy minél kevesebb tartani valója legyen erről az oldalról, ugyanakkor viszont bölcs politikai tapintattal igyekezett vagy megnyerni, vagy legalább is semlegesíteni a székelyeket, nehogy a császáriak fel tudják azokat ellene használni.

Mindkét törekvés rövid idő alatt komoly sikereket eredményezett. Bethlen Gábor és Rákóczi Lajos csapatai február első napjaira kézre kerítették *Lippát*, *Lugost* és *Karánsebest*, ugyanakkor egy kisebb hajdúcsapat ostrom alá fogta *Szamosújvárt*, az erős *Kóvárt* pedig a benne levő nagybányai polgárok hódoltatták meg Bocskainak. Január 24-én Gyulafi László hajdúi eredményesen befejezték *Szatmár* ostromát, s így az Erdélyben levő császáriakat szinte minden oldalról körülzárták.

Nagyon sikeresnek bizonyult a székelyekkel szemben alkalmazott politika is. Ennek első konkrét eredménye már február elején megmutat-

¹⁴³ Bocskai 1604. dec. 12-i felhívása az erdélyi rendekhez. (*Sztlágyi S.: Erdélyi Országgyűlési Emlékek (továbbiakban EOE.) V. k. 360—361. o.)*

kozott. Ugyanis a Szebenbe menekült császári biztosok egy kb. 10.000 főből álló sereget gyűjtöttek össze az ostromlott Szamosújvár felmentésére, azonban amikor a székelyek hírül vették, hogy Bocskai feledést kíván borítani az elmúlt években elkövetett cselekményekre és ennek fejében csak semlegességet kér tőlük szétszéledtek és nem voltak hajlandók Bocskai csapatai ellen harcolni. Sőt, „mondván, hogy ők mindenkor nyelvükön való fejedelmet kívántak, kít köztök látván, szükségekben megtáldálták; ezután sem akarnak nemzetségek árulói lenni... Székelykeresztúron generális gyűlések lévén, generálisnak tették Petki Jánost, s innét rendelték követeket Bocskaihoz, hogy kézen megesküdjének...”¹⁴⁴

A székelyek megnyerésének további politikai következményei lettek, ugyanis Bocskai melletti állásfoglalásuk hatására, február 21-én a Nyárádszeredán összegyűlt nemesség fejedelemmé választotta Bocskait.

Bocskai amint értesült az események kedvező fordulatáról, követeket küldött a Nagyszebenben levő császári biztosokhoz és felszólította őket, hogy adják át a fejedelemséget. A biztosok visszautasították a felszólítást, mert abban reménykedtek, hogy Rácz György kapitány 500 százsz gyalogosával és néhány száz más katonájával meg tudja akadályozni Bocskait a fejedelemség felszabadításában mindaddig, amíg Felső-Magyarországról jelentősebb császári segítség nem érkezik.

A fejedelem miután látta, hogy békés úton nem kapja meg Erdélyt, március végén beküldte a fejedelemségbe Gyulafi Lászlót 1.000 lovas hajdúval, s ugyanakkor segílyt kért a szövetséges moldvai vajdától: „... ha kívántatik az segítség felől [Gyulafi] nagyságodat is megtalálja; nagyságod azért oly készen tartsa egy rész hadát és oly közel való helyeken, hogy ha kívántatik, mindjártást mehesen az erdélyi had mellé...”¹⁴⁵

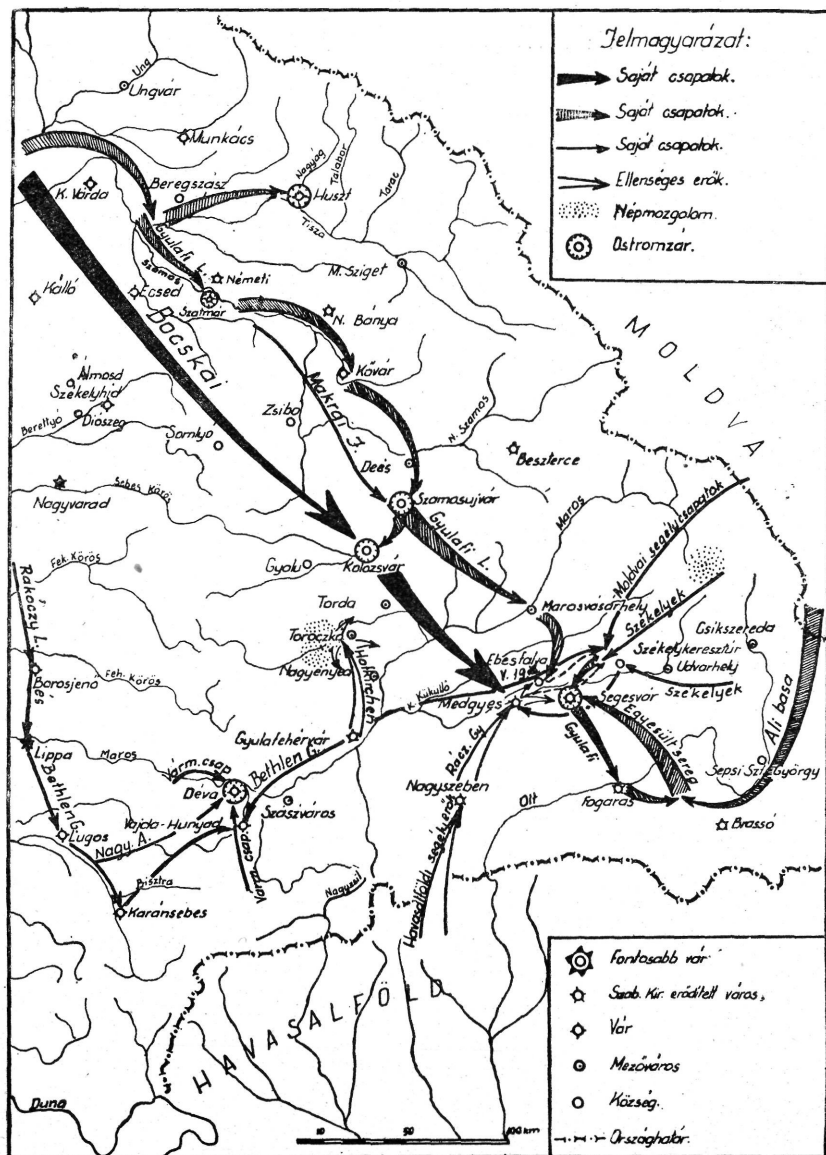
Bocskai az 1.000 lovashajdún és a moldvai segílycsapaton kívül méltán számíthatott most már a székelyek és az erdélyi nemesség támogatására is. Ez valóban meg is történt, mert a székelyek és nemesek tekintélyes része már márciusban fegyvert fogott és Segesvár mellett *Nádasnál* táborba szállott. Mindjárt csatlakozásra szólították *Segesvárt* és *Medgyest*, de a két város közül csak az utóbbi mutatott ilyen hajlandóságot.

A medgyesi polgárok március 25-én bebocsátották a városba a magyar csapatokat, de ugyanakkor titokban üzentek Rácz Györgynek, aki másnap éjjel váratlanul rajtaütött a magyarokon és elfoglalta a várost. A becsapottak felbőszültek a csalárdságon, *Paratélyra* vonultak és hogy a százszokon bosszút álljanak, felgyújtották a paratélyi és berethalmi kastélyokat.

Közben Gyulafi serege előre nyomult Marosvásárhely irányába.

¹⁴⁴ Szamosközy István történeti maradványai, IV. Bp. 1880. 330. o.

¹⁴⁵ Bocskai 1605. márc. 25-i levele Jeremia vajdához, (MTT. XIX. 74. o.)

Bocskai intézkedett, hogy megfelelő tüzéség álljon rendelkezésére, s ezért mint maga írta: „... az mi penig az álgúkat és falkonokat nézi, írtunk immár a felől a szathmári kapitánunknak, hogy elegendő porral, golyóbissal, mindjárást Gyulaffi uramhoz indítsa, mely ez ideig ítéljük, hogy útban is vagyon...”¹⁴⁶ A sereg április 25-én ért Marosvásárhelyre, ahová Gyulafi május 8-ra országgyűlést hirdetett.

Míg a lassan gyülekező rendekre várakozott, megpróbálta elfoglalni Medgyest, azonban a havasalföldi vajdától segítséget kapott Rácz György, nemcsak hogy visszaverte a támadást, hanem még ő lépett fel támadólag Marosvásárhely ellen. Gyulafi, hogy biztosítsa az országgyűlést minden rajtaütéstől, áttette annak székhelyét Kelemenelkére. Itt az összegyűlt rendek előtt felolvasta a szerencsi országgyűlés meleghangú átiratát, majd felszólított a megjelenteket, hogy a hűtlenül távolmaradókat proscribálják.

A gyűlés végeztével Gyulafi Korod-Szentmártonon keresztül *Ebesfalvára* vonult, ahol táborba szállott. Alighogy ez megtörtént, megérkeztek a szász városok követei, akik az országgyűlésről való távolmaradásukat kényszerhelyzetükkel magyarázták és előterjesztették azokat a feltételeket, melyek alatt hajlandók Bocskainak meghódolni.

A meginduló tárgyalásokat Rácz György váratlan támadása zavarta meg, aki május 19-én rátört az ebesfalvi táborra és szétugrasztotta az elővigyázatlan sereget. Gyulafi maga is csak nehezen tudott elmenekülni a császáriak elől. Néhány napig pár főnyi kíséretével az erdőkben bujdosott, és csak *Maros-Sásdon* állapotodott meg, ahol a Mátyus János vezetésével hozzája igyekvő székelyekre talált. Innen küldött segélykérő levelet a moldvai vajdához, Bethlen Gáborhoz és Rákóczi Lajoshoz, s mikor már némi erősítés érkezett, a Segesvár melletti *Fejéregyházához* szállott táborba. Seregének létszáma egyre növekedett, június elején 800 magyar gyalogos érkezett Havasalföldről a táborba, akik Bocskai mellett akartak harcolni. Nemsokára megjött Bethlen Gábor is 400 lovassal, majd 5.000 főnyi moldvai segélycsapat érkezett és a csiki, gyergyói, háromszéki székelyek is egyre nagyobb számban gyülekeztek körülötte.

A tetemesen felszaporodott sereg fenyegetően körülfogta *Segesvárt*. Ennek ellenére június 14-én a ravasz Rácz Györgynek sikerült a csapatait bevinni a városba, minek következtében nem sikerült Segesvár gyors elfoglalása. Így Gyulafi kénytelen volt hosszabb ideig tartó, módszeres ostromhoz folyamodni.

Közben Erdély más területein egyre jobban megszilárdult Bocskai helyzete. Június 4-én kaput nyitott *Kolozsvár*, másnap pedig az ostrom-

¹⁴⁶ Bocskai 1605. ápr. 14-i levele Petki Jánoshoz. (EOE. V. k. 376. o.)

lott Szamosújvárt adták fel a császáriak. A szabadságharc sikerei látán megszeppent szász városok júliusban újabb követeket küldtek Gyulafi táborába, s 4-én létre is jött a megegyezés. Ennek értelmében a szászok kötelezték magukat, hogy két hónap leforgása alatt leteszik a hűség esküt, hazaküldik a Rácz György mellett levő idegen csapatokat, valamint a császári biztosokat is, s nem adnak több élelmiszert a fogarasi és dévai őrségeknek.

Míg a tárgyalások folytak, Gyulafi hírt kapott arról, hogy Ali pasa mintegy 12.000 főnyi török és moldvai segélycsapattal a Barcaságra érkezett. Úgy határozott, hogy eléljük megy a két sereg egyesítése végett. Július 5-én megindult a Segesvár melletti táborból Brassó irányába. Útközben Fogaras vára 7-én meghódolt csapatai előtt, s Brassó is hódoló követséget küldött hozzá. Gyulafi azonban a további sikereket már nem érthette meg, mert július 23-án váratlanul elköltözött az élők sorából.

Halála után Petki János székely főkapitány vette át ideiglenesen az erdélyi csapatok főparancsnokságát. Az Ali pasa csapataival egyesült sereg visszafordult Segesvár ostromának folytatására, mert Rácz György a megállapodást megszegve nem volt hajlandó átadni a várost.

Míg Erdélyben ezek történtek, Felső-Magyarországon megszilárdult a szabadságharc politikai és katonai helyzete. Ez a körülmény lehetővé tette Bocskai számára, hogy egy frissen szervezett, kb. 20.000 főnyi hadsereggel meginduljon Erdély teljes felszabadítására. Bocskai július 26-án hagyta el Kassát és augusztus 22-én már Kolozsváron fogadta az erdélyi császári biztosokat, akik érkezésének hírére egyszerre késznek mutatkoztak a fejedelemség átadására.

A szabadságharc hadseregének ilyen mérvű megnövekedése a császári csapatok számára teljesen kilátástalanná tette a további küzdelmet. Ezt belátta az eddig makacsul harcoló Rácz György is, és szeptember 9-én átadta Segesvárt Bocskai katonáinak.

Erdélyben már csak Várad maradt császári kézen, amit a következő évben adtak át és Déva vára. A dévai német őrség megpróbálkozott az-
zal, hogy a törököknek adja át a várat, de Nagy Albert székely és vármegyei csapatai megakadályozták őket szándékuk keresztülvitelében. A császári katonák ezek után nem folytatták sokáig a védekezést, hanem október végén feladták a várat.

Bocskai nem sokáig időzött Erdélyben, hanem miután szeptember 14-én Medgyesen országgyűlést tartott, még e hónap végén kivonult Erdélyből Kassára, majd pedig a nagyvezérrel való találkozásra ment.

1605. végére tehát Erdély felszabadult a császári elnyomás alól, s új erőforrásokkal gazdagította a szabadságharc bázisát. A hadjárat eredményeképpen visszaállították az önálló nemzeti fejedelemséget, s így

Erdély újabb évtizedekre ismét a magyarság védelmének szilárd bástyája lett.¹⁴⁷

Láthattuk, hogy Bocskai az erdélyi hadműveleteket csak kislétszámú magyarországi hadsereggel indította meg, mert nem akart jelentősebb erőt elvonni a felső-magyarországi főhadszíntérről. Inkább a belső erőforrásokra, a székelyekre és a széles néptömegekre támaszkodott és nem utolsó sorban a moldvai és a török segélycsapatok támogatására.

Az elért eredmények fényesen igazolták Bocskai hadművelési tervei-
nek helyességét. Erdély felszabadult anélkül, hogy jelentősebb erőt von-
tak volna el a felső-magyarországi főhadszíntérről. A felszabadítás a le-
hető legkisebb véráldozattal ment végbe. A székelyek megnyerésével pe-
dig Bocskai nemcsak a szabadságharc további folytatásához szerzett je-
lentős erőforrást, hanem az elkövetkező évtizedek függetlenségi harcai
számára is.

IV.

AZ 1605. ÉVI HADJÁRAT ÉRTÉKELESE

Az 1605-ös hadjáratban elért eredményeket csak akkor tudjuk helye-
sen értékelni, ha összefüggéseiben vizsgálva azokat először megnézzük,
hogymennyiben váltották valóra, vagy hozták közelebb a megvalósulás-
hoz a szabadságharc gazdasági, társadalmi, politikai és katonai célkitű-
zéseit; milyen hatással voltak a katonai sikerek a kibontakozó béketár-
gyalások menetére; és végül hogyan tükröződnek az 1605-ös hadjáratban
elért katonai eredmények a bécsi békekötés pontjaiban.

A szabadságharc célkitűzéseit egészen röviden úgy foglalhatnánk ösz-
sze; a szabadságharc véget akart vetni a Habsburgok azon törekvé-
sének, hogy a tizenöt éves háború leple alatt Magyarországot és Erdélyt
gazdaságilag tönkre téve, társadalmilag, politikailag és katonailag meg-
gyengítve, örökös tartományi színvonalon beolvasszák a Habsburg biro-
dalomba.

¹⁴⁷ Az 1605. évi erdélyi hadművelési eseményekkel kapcsolatban az idézette-
ken kívül l. még: A császári biztosok 1605. jan. 3-i felhívását Petkihez, ugyanazok
jan. 4-i levelét Kolozsvár városához, Sarmasági Zsigmond jan. 6-i levelét Petki-
hez, Bocskai jan. 6-i levelét Petkihez, a szerencsi országgyűlés apr. 20-i átiratát
az erdélyi országgyűléshez, az apr. 25-i meghívót a marosvásárhelyi országgyű-
lésre, Bethlen Gábor máj. 26-i levelét Rákóczy Lajoshoz, Péchy Simon júl. 25-i
levelét Petkihez, a moldvai vajda aug. 23-i levelét Bocskaihoz, Péchy Simon szept.
25-i levelét Petkihez, Rákóczy Zsigmond okt. 1-i levelét Petkihez és Bocskai dec.
18-án kelt rendeletét a székelyek között tartandó mustráról (Közlöve EOE. V. k.
366—401. o.), továbbá Bocskai márc. 25-i levelét a nándorfehérvári pasához (MTT.
XIX. 71. o.), Bocskai ápr. 13-i levelét a szászokhoz (l. u. o. 101. o.), Bocskai ápr. 15-i
levelét Balassy Ferenchez (ETA. 3. k. 312. o.). *Nagy Szabó Ferenc* memorialját
(Tűzpróba 1603—1613. 39., 41., 44. o.), *Gyulafi Lestár*: (u. o. 46., 47—48. o.) *Kraus*
György leírása (u. o. 84—94. o.). A császári biztosok febr. 18-i levele Bastához
(Dr. Veress E.: i. m. II. 604. o.), Mátyás főherceg aug. 17-i levele a mainzi vá-
lasztóhoz (HK. 1893. 714. o.), Nagy Albert okt. 18-i levelét Rákóczy Zsigmondhoz
(*Szilády—Szilágyi*: Török-magyarkori államokmánytár I. k. 50. o.), *Benda K.*:
i. m. 34—35. o. *Makkai L.*: i. m. 337—338. o., *Szilágyi S.*: i. m. V, k. 591.,
596. o., *Kövári L.*: i. m. 4. k. 167—175. o., *Szalay L.*: i. m. 19. könyv 472—474. o.,
Szilágyi S.: Erdélyország története... Pest. 1866. II. k. 77—79. 81—82. o.

A szabadságharc célkitűzései megvalósításának első állomása a császári csapatoknak Magyarországból és Erdélyből való kiszorítása, a területek Habsburg elnyomás alóli felszabadítása és a méltányos béke megkötése volt, melyet követnie kellett a törökkel megkötendő békének, megszüntetve ezzel az országot szörnyű méreteken pusztító, eredménytelen, kilátástalan tizenötéves háborút.

E célkitűzés első szakaszának megvalósítása az 1605. évi hadjáratban kivívott katonai eredményeken keresztül döntő részben megtörtént. Felső-Magyarország és Erdély területének legnagyobb része, néhány — az esetleges további hadműveletek szempontjából nem túlzottan jelentős — vár kivételével felszabadult, a császári hadsereg egyhamar helyre nem hozható vereséget szenvedett, miáltal képtelenné vált arra, hogy az 1606-os évben a háború további kimenetelét jelentékenyen befolyásoló hadműveleteket indítson.

A szabadságharc hadserege által elért eredmények létrehozó okait részleteiben az egyes fejezetekben már tárgyaltuk, s azért most csak röviden kívánom összegezni azokat:

1. A hajdúk és jobbágyok, — tehát a nép döntő többsége — magáénak érezte a szabadságharc célkitűzéseit, melléje állt, s hősi harcával, helytállásával és áldozatvállalásával döntő erőforrást és átütőerőt biztosított a szabadságharc számára.

2. Az uralkodóosztály nagy része, a Habsburg elnyomó törekvések által gazdasági és politikai helyzetében jelentékenyen megtámadva, szintén a szabadságharc táborába csatlakozott, amivel egyrészt növelte a szabadságharc gazdasági és politikai bázisát, ugyanakkor megfosztotta a Habsburgokat attól a lehetőségtől, hogy a magyar uralkodóosztályra támaszkodva verjék le a nép megmozdulását.

3. Bár a szabadságharc külpolitikai elszigeteltségben, illetve meglehetősen egyoldalú török szövetségben zajlott le, (nem számítva a moldvai vajda, főképp Erdélyben jelentős támogatását), de ugyanakkor a Habsburgok sem kaptak jelentős külföldi segítséget sem gazdasági sem katonai téren, s ez a hiány párosulva a tizenötéves háborúban elszenvedett veszteségekkel, valamint a belső gazdasági bajokkal nem tette lehetővé, hogy a Habsburg birodalom elsőpró túlerővel lépjen fel a szabadságharc ellen.

4. A szabadságharc hadművészete, a döntő zömében könnyűlovas hadsereg harcmodjára épülő stratégia és taktika előnyeinek kihasználásával fölénybe került, a hadművészet fejlődésének ideiglenes követelményeihez nem alkalmazkodó nehézkes császári hadsereg hadművészetével szemben. Ehhez hozzájárult még az a körülmény, hogy a szabadságáért harcoló hadsereg emberanyaga erkölcsi téren minőségileg föléltette állt a császári hadseregnek, s nem utolsósorban az a tényező, hogy Bocskai hadvezéri képességei felülmúlták Bastáét, úgyszintén a hajdúvezérek,

elsősorban Rhédey Ferenc jobb és kiválóbb parancsnokoknak bizonyultak a császári hadsereg parancsnokainál.

A szabadságharc célkitűzéseinek második szakaszára, a Habsburgokkal kötendő méltányos béke előfeltételeinek létrejöttére igen előrelendítő hatással voltak az 1605. évi hadjárat nagy győzelmei. Ezt a tényezőt pontosan nyomon követhetjük a megegyezésre irányuló tárgyalások előrehaladásának vizsgálatánál. 1605. elején, míg a hadjárat csak kibontakozóban volt, Basta ridegen elutasította Bocskai követeléseinek teljesítését. Ugyanakkor 1605. végén, a nagy katonai győzelmek hatása alatt Mátyás főherceg már jelentős engedmények árán is hajlandó volt a békekötésre. Az 1605-ös katonai győzelmek biztosítottak szilárd tárgyalási alapot Bocskai számára az 1606-ban folyó béketárgyalásoknál is, s csak ezen az alapon állva lehetett elérni a szabadságharc lényeges követeléseinek valóra váltását a bécsi békében.

A bécsi békében elért legfontosabb eredmények az önálló, területileg megnagyobbodott, a letelepített hajdúkkal katonai potenciáljában megerősödött erdélyi fejedelemség létrejötte, s a Habsburg fennhatóság alatt maradt országrészben a császári elnyomás nyílt, durva megnyilvánulásainak megszűnése, az örökös tartományi színvonalon történő bekebelezésre irányuló törekvések időleges félre tétele voltak. Ha feltesszük a kérdést, hogy a békekötésben elért eredmények arányban állnak-e a kivívott katonai eredmények nagyságával, válaszunk nem lehet egyöntetű. Az ország elpusztult gazdasági helyzetét, a külpolitikai elszigeteltséget, illetve a török szövetség veszélyes, megbízhatatlan voltát figyelembe véve azt kell válaszolnunk, hogy a szabadságharc nagyvonalakban *elérte* az adott körülmények között *elérhető* eredményeket. Ugyanakkor részleteiben, mégpedig jelentős részleteiben ez nem történt meg. Mert ha az adott időben, az adott körülmények között a független nemzeti királyság tartós, megalapozott megvalósítása nélkülözött is sok szükséges előfeltételt, ennek ellenére az elért katonai eredményekre támaszkodva, a Habsburgoktól való nem teljes elszakadás keretei között is lehetett volna sokkal nagyobb, az ország független helyzetét, fejlődését jobban biztosító eredményeket elérni a békekötésben. Annak okát, hogy ez nem történt meg, kétséggkívül az uralkodóosztály nagy részének megalkuvó, opportunista, önzően csak egyéni érdekeit néző magatartásában találjuk meg.¹⁴⁸

¹⁴⁸ A béketárgyalásokkal és békekötéssel kapcsolatban l. Bocskai végrendeletét (Tűzpróba. 1603–1613. 118. o.), Bocskai és Illésházy levelezését (TT. 1878.), fontosabb leveleket közli Benda K.: i. m. Okmánytár 142–151. o., Rákóczy Zsigmond és Csáky 1605. jan. 7-i levelét Bastához, valamint Erminio bíboros 1605. aug. 27-i levelét Bastához (Dr. Veress E.: i. m. II. k. 571. 709. o.), Hádsi Khalfa Krónikáját (Sz. 1899. 127–128. o.), Benda K.: i. m. 29., 42., 48., 61–67. o., MOE. XI. k. 122., 211., 225., 254., 257–258., 404–406., 437–445., 458., 539–540., 549., 585–586., 602., 707. o., Dr. Komáromy A.: i. m. HK. 1894. 339–341. o., Szalay L.: i. m. 19. könyv 479–481. o., Dr. Lázár Gy.: i. m. 375. o., Kövári L.: i. m. 4. k. 176–177., 183. o., Szilágyi S.: i. m. V. k. 606., 608–610. o.

Így az a mozgalom, melyet 1604. októberében néhány ezer hajdú és egy császáriaktól üldözöbe vett, jeles hadvezéri talentumokkal felruházott nagybirtokos indított meg az Ér mellékén, diadalmasan előretört egészen Bécsig, de a legkevesebb áldozatot hozó uralkodóosztály ingadozó és önző magatartása következtében ez a szívünket ma is forrón megdobbantó hősi küzdelem nem nyerte el teljes mértékben méltó befejezését.

Ennek ellenére a Bocskai szabadságharc évszázadokon keresztül követendő példa maradt mindazok számára, akik népünk szabadságáért harcba indultak az idegen elnyomók ellen.